

О.І. Білоусов, С.М. Смоков

ЗАТРИМАННЯ
ПІДОЗРЮВАНОВОГО У
КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Одеса - 2009

О. І. Білоусов, С. М. Смоков

ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Монографія

УДК 67.411я9(4Ук)

ББК 343.125

Б 613

Автори:

О. І. Білоусов, С. М. Смоков

О. І. Білоусов - кандидат юридичних наук, начальник
УМВС України у м. Кривий Ріг

С. М. Смоков - кандидат юридичних наук, доцент, нача-
льник кафедри кримінального процесу Одеського державного універ-
ситету внутрішніх справ

Рецензенти:

Ю. П. Алєнін – доктор юридичних наук, професор;

М. А. Погорецький – доктор юридичних наук, доцент.

Білоусов, Олександр Іванович, Смоков, Сергій Михайлович
Б 613 Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : Мо-
нографія — Одеса, 2009. — 112с.

У роботі розглянуто питання затримання підозрюваного у кримінальному про-
цесі України, дається характеристика його правового положення, обґрунтовуються
пропозиції вдосконалення українського законодавства, аналізуються чинне законо-
давство та слідча практика з питань затримання підозрюваного, висловлюються
рекомендації щодо проведення фізичного захоплення підозрюваного оперативними
підрозділами ОВС.

Адресована науковцям і практикам, також тим, хто досліджує проблеми кри-
мінального процесу та оперативно – розшукової діяльності.

УДК 67.411я9(4Ук)

ББК 343.125

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Загальні положення, щодо затримання підозрюваного у кримінальному процесі України	5
1.1. Місце і роль тимчасового запобіжного заходу затримання підозрюваного у системі заходів кримінально-процесуального примусу	5
1.2. Правова природа затримання підозрюваного	13
1.3. Гарантії законності при затриманні підозрюваного	28
Розділ 2. Кримінально-процесуальний регламент затримання підозрюваного	43
2.1. Підстави затримання	43
2.2. Мотив та правові умови застосування тимчасового запобіжного заходу – затримання підозрюваного	50
2.3. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі та його строки	68
Розділ 3. Забезпечення прав і законних інтересів затриманого	79
3.1. Підстави і процесуальний порядок звільнення затриманого	79
3.2. Процесуальні гарантії забезпечення прав і законних інтересів затриманого	82
Висновки	94
Список використаних джерел	96

Актуальність теми. Конституція України нормативно закріпила основні засади побудови демократичної соціальної правової держави, де людина, її права, свободи і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Разом із закріпленням цих основних прав і свобод Основний закон проголосив основоположний принцип існування правової держави та громадянського суспільства – поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Остання та органи досудового слідства загалом, здійснюючи свої повноваження при наявності законних підстав та умов, наділені правом застосувати заходи кримінально-процесуального примусу, одним із яких є затримання підозрюваного. Даний запобіжний захід (за чинним КПК сьогодні він розглядається як тимчасовий) істотно обмежує право на свободу та особисту недоторканність, ставить під сумнів людську честь, гідність та спричиняє моральні страждання, які нерідко супроводжуються погіршенням стану здоров'я та психічними розладами. Тому питання, пов'язані з застосуванням даного заходу, привертало до себе увагу ще у XIX ст. багатьох дослідників, зокрема: А. Квачевського, А.Ф. Коні, І.Я. Фойницького, В.Л. Случевського, М.В. Духовського. Цій проблемі певною мірою (зокрема під час дослідження деяких питань примусу при вивченні інших проблем науки кримінального процесу) присвячені праці таких вчених-юристів, як М.С. Алексєєв, Л.Б. Алексєєва, В.І. Галаган, В.Г. Даєв, А.Я. Дубинський, Л.М. Карнеєва, А.Т. Комзюк, Л.Д. Кокорев, О.Ф. Куцова, П.А. Лупинська, В.З. Лукашевич, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, Д.І. Мирський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Ф.Н. Фаткулін, М.А. Чельцов, С.О. Шейфер, Н.Є. Шумило, П.С. Елькінд та інші. Вагомий внесок у розроблення даної проблематики зробили такі науковці-процесуалісти, як О.Г. Александровський, Р.С. Белкін, В.П. Божев, Л.І. Даньшина, Ю.М. Грошевий, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінаттулін, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, В.О. Михайлов, М.М. Михеєнко, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, В.С. Чистяков, О.О. Чувілев, В.П. Шибіко та інші.

Конкретним примусовим заходам, і перш за все запобіжному заходу у вигляді взяття під варту і затримання підозрюваного, присвячено праці В.М. Батюка, В.П. Бекешка, І.М. Гуткіна, В.Н. Григор'єва, А.П. Гуляєва, П.М. Давидова, Б.О. Денежкіна, В.С. Зеленецького, В.Г. Кочеткова, В.Г. Клочкова, Є.М. Клюкова, Л.Д. Кудінова, Ю.Д. Лівшиця, О.М. Матвієнка, В.В. Рожкової, Г.О. Омельченка, В.В. Онопенка, Л.Ф. Франка, О.Г. Шило, П.П. Якімова.

Дослідження даних авторів щодо розвитку цього кримінально-правового та процесуального інституту відіграли важливе теоретичне та практичне значення. Наукові ідеї, сформульовані ними, знайшли відображення в законодавстві та були позитивно сприйняті правозастосов-

ною практикою. Сьогодні кримінально-процесуальне законодавство зазнало значних, на наш погляд, прогресивних змін, що певною мірою відповідає європейським стандартам кримінального судочинства. Разом із тим ряд окремих питань не отримали глибокої теоретичної розробки, вони потребують подальшого вивчення. А деякі з них – якнайшвидшого законодавчого вирішення та закріплення в новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

У теорії кримінального процесу існують різні думки щодо тлумачень цілого ряду положень інституту затримання підозрюваного, і насамперед щодо умов його застосування. Останні визначаються з різних, а подекуди і протилежних позицій. Це частково пояснює той факт, що умови застосування тимчасового заходу затримання підозрюваного пов'язане з ізоляцією особи. Цей запобіжний захід по-різному сприймається і реалізується практичними працівниками, що спричиняє зниження ефективності їх дії та порушення конституційних прав громадян.

Усе це потребує глибокого теоретичного дослідження проблеми, розроблення рекомендацій щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України і практики його застосування.

Виходячи з викладеного, у монографії робиться спроба комплексного висвітлення зазначених проблем.

Окремі наукові положення, викладені у монографії, вже були опубліковані в авторських роботах, у тому числі й закритого характеру, однак у цілісному вигляді результати проведеного дослідження для широкого загалу науковців і практиків публікуються вперше.

У монографії викладаються проблемні питання теми дослідження відповідно до сучасної моделі кримінального процесу, Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні, а також проекту нового КПК України.

При обґрунтуванні окремих наукових положень та висновків використані статистичні дані, узагальнення матеріалів практики та результати анкетування працівників правоохоронних органів.

Автори висловлюють щирі подяку рецензентам – професорам Ю.Л. Аленіну і М.А. Погорецькому за слушні зауваження та цінні поради.

Усвідомлюючи, що в пропонованій читачеві книзі на окремі питання не вдалося дати вичерпної відповіді, а багато з них потребують подальших наукових досліджень, автори із вдячністю сприймуть конструктивну критику, зауваження, побажання і пропозиції.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Місце і роль тимчасового запобіжного заходу затримання підозрюваного у системі заходів кримінально-процесуального примусу

Стаття 3 Конституції України говорить: “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” [1].

31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України прийняла закон про приєднання до Статуту Ради Європи, чим Україна взяла на себе зобов’язання привести своє національне законодавство у відповідність до загальновизнаних норм міжнародного права та процесуальних нормативів, передбачених Європейською конвенцією про захист прав і свобод людини. Слід зазначити, що протягом останніх років в Україні чимало зроблено в цьому напрямі. З прийняттям Конституції України та ряду інших законів наша держава у законодавчій сфері значно наблизилась до міжнародних стандартів. Зокрема ст. 129 Конституції містить основні конституційні засади судочинства, у тому числі такі, що раніше законом не передбачалися. Це змагальність сторін та свобода в наданні ними судових доказів та доведення перед судом їх переконливості, повне фіксування судового процесу технічними засобами, забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом, та ряд інших.

Безспірним здобутком Конституції України є детальне розроблення розділу про права, свободи та обов’язки людини та громадянина з урахуванням Європейської конвенції та пактів, прийнятих у різний час міжнародними організаціями. У Конституції закріплено правові засоби їх захисту, більшість з яких може розглядатися як процесуальна гарантія прав учасників кримінального процесу. Так, згідно зі ст. 28 Конституції ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням. Статтею 29 Конституції України передбачено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, установленому законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід. Об-

грунтованість останнього протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин із моменту її затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Тією ж статтею передбачено, що кожному заарештованому чи затриманому має бути надана можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. [49, с. 4]

Права людини історично уплетені в соціальну діяльність людей, їхні суспільні відносини, способи буття індивіда. Вони є нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх зв'язків, координації їх вчинків і діяльності, запобігання суперечностей, протиборства, конфліктів на основі сполучення волі індивіда з волею інших людей, з нормальним функціонуванням суспільства і держави. Такі права, як право на свободу й особисту недоторканність, є найбільш важливими і повинні беззастережно дотримуватися й охоронятися державою.

Пріоритетною проблемою політико-правової думки, що має багатовікову історію, є захист свободи й особистої недоторканності людини і громадянина – невід'ємна складова відносин індивіда і держави. У системі природних і невід'ємних прав людини свобода й особиста недоторканність займають особливе місце. Якщо не захищена свобода й особиста недоторканність, то не захищені й усі інші права.

Ставлення до свободи й особистої недоторканності, ступінь їх захищеності – безумовний показник рівня зрілості і розвиненості правової держави, тому аналіз цієї проблеми є вкрай важливим як у практичному плані, так і в політико-правовому, оскільки дозволяє визначити реальні орієнтири в політиці держави стосовно людини, її прав і свобод. [46, с.12; 2, с.21; 47, с.5]

Право є регулятором соціальних відносин особистості і держави. Дотримання цих відносин базується на методах переконання і примусу. Переконання є найбільш природним способом впливу на людину. У міру демократизації суспільства за умови суворого дотримання правових принципів і норм, перетворень суспільства і виховання соціально діяльної особистості, підвищення правової грамотності, застосування переконання буде дедалі більш розширюватися. [48]

Незважаючи ні на які політико-правові, соціальні й економічні події, найвищим і природним благом для людини завжди залишається свобода й особиста недоторканність, що виражається в можливості будь-якого громадянина мислити і робити вчинки відповідно до своїх поглядів і переконань. Однак свідомість людини значною мірою детерміновано укладом життя, соціальним середовищем, зовнішніми обставинами, а також природним даними, характером людини як біологічної особи.

Переконання являє собою найбільш природний спосіб впливу не тільки на обвинуваченого і підозрюваного, але й на інших учасників кримінального судочинства. Воно складається з роз'яснення явищ громадського життя, чинних норм права, справляння активного впливу на його свідомість, розуміння і формування переконаності в необхідності добровільного і точного дотримання встановленого в суспільстві правопорядку і своєї відповідальності перед суспільством і державою. Метод переконання в дотриманні правових норм спирається на впевненість, що ці норми справедливо захищають суспільство, державу, права і свободи людини і громадянина від протиправних посягань.

Основою переконання є виховання у громадян внутрішньої потреби і стійкою звички правомірної поведінки, що веде до усунення мотивів правопорушень і дозволяє людині контролювати свої вчинки і дотримуватися встановлених законом правил поведінки.

Переконання є складовою частиною будь-якого виду правоохоронної діяльності, у тому числі й пов'язаної з примусом, здійснюванім у кримінальному судочинстві [49, с.6].

Метод примусу взагалі, а в кримінальному процесі зокрема, асоціюється з поняттям фізичного або психічного впливу з метою виконання порушених обов'язків чи до дотримання заборон. Суть примусових заходів полягає в обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина, тому ставить винятково важливу проблему про межі його застосування.

Основне призначення примусових заходів, у тому числі і кримінально-процесуальних, полягає в тому, що під загрозою настання негативних наслідків, примусово-правових методів впливу, запобігається настанню порушень установлених правових норм. Кримінально-процесуальний примус – це різновид державного примусу.

Державний примус – це метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, що допускають протиправні вчинки. Цей інститут проявляється у застосуванні встановлених правовими нормами заходів впливу морального, майнового, фізичного та іншого характеру, які мають на меті запобігання правопорушенням, покарання та виховання правопорушників і застосовуються незалежно від волі та бажання правозобов'язаних суб'єктів. [50, с. 6]

Критерій обмеження процесуального примусу від сфери вільного волевиявлення – не апіорно примусовий характер тих чи інших слідчих чи судових дій, а психічне відношення громадянина – суб'єкта кримінального судочинства – до покладеного на нього обов'язки у процесуальному правовідношенні з посадовою особою чи органом, у чиєму провадженні перебуває кримінальна справа. Виконує громадянин покладені на нього обов'язки,

сприймає їх як свій соціальний обов'язок – отже, немає потреби в примусі. Якщо ж він протриває виконання цього обов'язку, бачить у ньому обтяження, виконує обов'язок під впливом психічної погрози чи фізичної сили – виходить, у наявності примус. [51, с.232-223] І. М. Логанов у зв'язку з цим зауважив: “Залежно від системи психологічних мотивів та сама діяльність може переживатися як воля чи необхідність” [52, с.103].

У виданій в 1978 р. монографії “Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве”, яка по праву може бути зарахована до числа класичних та хрестоматійних наукових праць із проблем кримінально-процесуального примусу, В.М. Коркунов дав таке поняття заходам кримінально-процесуального примусу, як “передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, застосовані у суворо встановленому законом порядку органом дізнання (інколи особа яка проводить дізнання), слідчим, прокурором і судом щодо обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка та деяких інших осіб для запобігання дійсним та можливим перешкодам, які виникають у процесі розслідування і вирішення кримінальних справ із метою забезпечення вирішення задач кримінального судочинства”. [53, с.20]

Отже, під примусовими заходами варто розуміти передбачені кримінально-процесуальним законом засоби обмеження конституційних і інших прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, застосовувані дізнавачем, слідчим, прокурором і судом (суддею) за наявності умов, підстав і в порядку, регламентованому законом, для припинення і попередження злочинів і порушень нормального ходу провадження по кримінальній справі.

Запобіжні заходи в кримінальному процесі є найбільш значимою частиною кримінально-процесуального примусу.

Стаття 64 (ч. 1) Конституції України говорить: “Конституційні права і свобод людини і громадянина не можуть бути обмежені крім випадків, передбачених Конституцією України”.

На нашу думку, з даного конституційного положення випливають, щонайменше, чотири правила, що безпосередньо стосуються визначення меж кримінально-процесуального примусу. Перше – неприпустимість обмеження прав і свобод особи, не викликані обставинами справи і законною необхідністю. Друге – неприпустимість недооцінки охоронюваних законом інтересів інших осіб і пов'язаного з цим невжиття належних примусових заходів шляхом обмеження відповідних прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого і т. ін. Третє – дотримання балансу охоронюваних законом інтересів особистості, суспільства і держави при застосуванні примусових заходів. І четверте правило – обмеження конституційних і інших прав і свобод особи допускаються тільки відповідно до за-

кону. Усі ці правила в однаковій мірі поширюються і на застосування запобіжних заходів.

До осіб, що вчинили злочин, держава в особі правоохоронних органів і уповноважених на те посадових осіб має право застосовувати процесуально-примусові заходи і методи.

Кримінально-процесуальне право передбачає можливість застосування державного примусу до осіб, що не виконують вимог закону, чи для запобігання такому невиконанню.

Державний примус пов'язаний з істотним обмеженням установлених Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, тому в кримінальному процесі він припустимий лише в чітко встановлених законом випадках, при дотриманні відповідних гарантій законності його дотримання, а також законності й обґрунтованості застосування. На думку В. А. Михайлова, основне призначення примусових заходів – забезпечити оптимальні умови для доказування і досягнення істини по справах, сприяти проведенню в життя принципу невідворотності покарання і розкриття кожного злочину, щоб створити сприятливі умови для реалізації інших завдань кримінального процесу. [257, с.6] Однак, на наш погляд, не можна обмежуватися лише цими призначеннями. Крім зазначених варто додати забезпечення дотримання прав і законних інтересів громадян, дотримання принципу презумпції невинуватості, рівності прав учасників кримінального судочинства й інші не менш важливі принципи.

П. С. Елькінд відзначає, що сутність кримінально-процесуального примусу виражається в таких особливостях: а) він застосовується тільки у сфері кримінального судочинства; б) особи, до яких такий примус може застосовуватися, підстави, умови, форми, межі і порядок його застосування точно регламентовані кримінально-процесуальним законодавством; в) законність і обґрунтованість кримінально-процесуального примусу забезпечується системою процесуальних гарантій особистості, найсуворішим судовим і прокурорським наглядом. [55, 56, 57, 58, 53] Найбільш значимим для досягнення зазначених цілей, на наш погляд, є метод переконання, що не суперечить застосуванню примусових методів і в той же час може досягти поставлених перед відповідними органами і посадовими особами цілей і завдань. Не можна погодитися з деякими авторами, які вважають, що в "діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, переконання відступає на другий план, уступаючи першість примусу". [58, 15]

Спільним для всіх примусових заходів, у тому числі і запобіжних заходів, є їх здійснення незалежно від волі і бажання особи, щодо якої вони застосовуються. Однак не завжди потрібне застосування примусових заходів, оскільки особи, щодо яких ці заходи можуть застосовуватися, не тільки не перешкоджають посадовій особі виконувати свої обов'язки з

метою досягнення поставлених перед нею цілей, але і найчастіше добровільно і свідомо виконують розпорядження норм права. У той же час сама можливість примусового виконання цих заходів надає їм об'єктивно-примусового характеру. [49, с. 8] Необхідно враховувати той факт, що наявність законної можливості застосування примусу спонукує особу діяти відповідно до норм права.

Примусові заходи мають яскраво виражений примусовий характер і належать до припинювальних засобів індивідуального характеру, а тому, виходячи з того, що сукупність прав і обов'язків, закріплена в Конституції України є невід'ємною частиною правового статусу громадянина, застосуванням кримінально-процесуального примусу останньому заподіюється певна шкода. Характер і ступінь негативних наслідків перебувають в прямій залежності від використовуваного виду процесуального примусу.

Кримінально-процесуальний примус – це по суті свій конфлікт відносин правоохоронних органів з громадянами. Відносини конфлікту викликають необхідність застосування примусових заходів і можуть виникнути на будь-якій стадії кримінального судочинства. Як відомо, орган дізнання, слідчий або прокурор вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину. Протягом 72 годин до затриманого повинен бути застосований інший запобіжний захід, наприклад взяття під варту, підписка про невиїзд і т. ін., або строк затримання може бути продовжений суддею до 10 діб, а на прохання самого затриманого до 15 діб, подальше продовження, відповідно до чинного КПК України (ст. 165²), не допускається і щодо затриманого відновлюються всі його порушені права без застосування примусових заходів.

Затримання, відповідно до чинного КПК України (ст. 149 КПК) є тимчасовим запобіжним заходом. Метою застосування затримання є: з'ясування причетності чи непричетності затриманого до вчинення злочину; рішення, в подальшому, питання, якщо це необхідно, про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Причини затримання – запобігання можливості сховатися від слідства; припинення злочинної діяльності; запобігання можливості перешкодити слідству. Затримання як примусовий захід – це ефективний захід, що створює необхідні умови для з'ясування причетності затриманого до злочину і вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Вчасно почате затримання підозрюваного виключає для нього можливість сховатися від дізнання, досудового слідства чи суду, продовжити злочинну діяльність, загрожувати учасникам процесу, іншим способом перешкоджати провадженню по кримінальній справі.

Значна увага, що приділяється затриманню підозрюваного, не випадкова. Ця сфера діяльності протікає в умовах підвищеної конфліктності,

протистояння. Переборюючи опір, правоохоронні органи нерідко перевищують установлені законом припустимі межі застосування цього тимчасового запобіжного заходу. Це породжує численні помилки і порушення, часом граничить зі службовим зловживанням наділених владними повноваженнями осіб.

Унаслідок цього правоохоронні органи нерідко порушують установлену законом процедуру затримання підозрюваного. Затримання підозрюваного є допустимим лише після порушення кримінальної справи, оскільки конкретна підстава підозрювати особу у вчиненні злочину завжди виникає пізніше, ніж підстава для порушення кримінальної справи, тобто коли є достатні фактичні дані, які вказують на ознаки злочину. [51, 289] На практиці одержали поширення випадки затримання до порушення кримінальної справи при відсутності підстав і мотивів, з метою тиску на підозрюваного й одержання “визнання” у вчиненні злочину; недбалого складання протоколу затримання; фальсифікації матеріалів затримання; несвоєчасного повідомлення прокурора про затримання, перевищення строків затримання і т. ін.

У юридичній літературі приділено багато уваги сутності затримання підозрюваного, його порядку й умовам застосування [59, 60, 61, 62, 63, 64], місця в системі примусових заходів, ролі в доказуванні по кримінальній справі. Досліджено процесуальне положення підозрюваного, висвітлено проблеми зміцнення гарантій законності затримання підозрюваного. [65]

Підозрюваний – факультативний учасник кримінального процесу. Особа, яка вчинила злочин, може ним і не бути. Підозрюваний – це тимчасова процесуальна фігура. Його затримання в кримінальному процесі – це незначне за часом (не більш 72 годин) позбавлення волі особи підозрюваної в вчиненні злочину без згоди прокурора і постанови суду. Особа, яка затримана, значно обмежується в правах.

Затриманий позбавлений волі пересування, спілкування з іншими особами, володіння і користування майном, його перепис контролюється, а сам він піддається обшуку. Затримання заподіює моральні страждання як самому затриманому, так і членам його родини. Репутація затриманого в трудовому колективі, де він працює, виявляється підірваною. З огляду на все це, варто підкреслити, що до затримання припустимо вдаватися лише у випадках, коли воно дійсно необхідне для розкриття чи припинення злочину. [51]

Кримінально-процесуальне законодавство передбачає вичерпний перелік посадових осіб і органів, що можуть застосувати щодо підозрюваного, примусові заходи. До цих посадових осіб і органів належать: орган дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя і суд. Усі вони можуть застосувати щодо підозрюваного, за умови порушеної кримінальної спра-

ви, той чи інший запобіжний захід як примусовий захід, відповідно до наданого їм законом повноваження.

При провадженні тих чи інших слідчих дій, за наявності протидії з боку тих осіб, чії права і свободи обмежуються, особи підлягають застосуванню до них заходів процесуального примусу.

При аналізі запобіжних заходів і інших примусових заходів виявляється, у деякому роді, ідентичність їхнього призначення.

Так запобіжний захід служить підставою для недопущення з боку підозрюваного можливості сховатися від дізнання, досудового слідства і суду; продовжувати займатися злочинною діяльністю; загрожувати свідкам, іншим учасникам кримінального судочинства, знищити докази чи іншим шляхом перешкодити провадженню у справі; а також для забезпечення виконання вироку. Таким чином, застосуванню запобіжного заходу запобігає можливому неправомірному поведженню зазначених осіб.

У кримінально-процесуальній науці склалася думка, що нами підтримується, що до примусових заходів належать у цілому і цілком окремі слідчі дії, такі як: виїмки, обшуки, огляди, одержання зразків для порівняльного дослідження, поміщення в медичну установу й ін., оскільки вони мають об'єктивно примусовий характер, і дані процесуальні дії зв'язані з обмеженням прав і свобод громадян (недоторканність особи, недоторканність житла, таємниця особистого життя, таємниця листування, телеграфних повідомлень і телефонних переговорів). [66, 67, 68, 69]

І. Л. Петрухін [51, с. 232-233] не погоджується з даною думкою. На його думку, у ряді випадків зазначені обмеження є свідомими самообмеженнями. У них відображається прагнення громадян, що стали учасниками процесу, посприяти органам судочинства у вирішенні задач, які стоять перед ними, що відповідають інтересам усього суспільства й окремих його членів.

Так це є, наприклад, з добровільною видачею при виїмці предметів громадянами, що придбали ці предмети, не знаючи, що вони були викрадені. Багато свідків і потерпілих добровільно і свідомо надають себе в розпорядження слідчого не тільки при проведенні огляду й експертизи (про що вже говорилося), але і з метою одержання зразків для порівняльного дослідження (відбитки пальців, проби крові і т. ін.), діагностики захворювань, що з'явилися в результаті злочину.

Постанова про проведення дії обов'язкова до виконання, незалежно від бажання і згоди особи, щодо якого ця дія здійснюється. При провадженні слідчих дій дізнавач, слідчий і прокурор роз'яснюють їх учасникам не тільки права, але і відповідальність, пов'язану з припиненням порушень при здійсненні кримінального судочинства.

В наявності правовідносини між посадовою особою чи органом і учас-

ником процесу. Останній перешкоджає виконанню цих правовідносин, відмовляючись здійснити покладений на нього процесуальний обов'язок, наприклад, піддатися освідуванню, експертизі і т. ін., тим самим роблячи процесуальне правопорушення. Отже, до нього застосовуються процесуальні санкції у вигляді примушування до виконання обов'язку. Аналогічна ситуація з провадженням виїмки, обшуку, а також у випадках ухилення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи свідка від явки по викликам дізнавача, слідчого або прокурора чи в суд. За наявності подібних ситуацій і неналежного поведіння учасників кримінального судочинства виникає кримінально-процесуальна відповідальність, що, як і будь-який вид відповідальності, має визначені законом санкції. До них відносяться штраф, привід (ст. 70-71 КПК України) і ін. [17, с. 216-217]

Примусові заходи не обов'язково спричиняють застосування штрафних, каральних санкцій, характерних для кримінально-процесуальної відповідальності. Механізм примусового виконання обов'язків є не тільки в цивільному, але й у кримінально-процесуальному праві. Учасники кримінального судочинства, що відмовилися від виконання того чи іншого процесуального обов'язку, притягуються до їх виконання. Особа примусово спрямовується в медичну установу, освідується, піддається експертизі і т. ін. Виконання процесуальних обов'язків добровільно ніяк не знімає з учасника кримінального судочинства погрози примусу. Отже, примус у наявності.

1.2. Правова природа затримання підозрюваного

З'ясування сутності затримання передбачає розкриття його правової природи, тобто передбаченого законом призначення цієї дії в кримінальному судочинстві.

Її специфіка полягає в тому, що вона є процесуальним засобом запобігання здійсненню особою, підозрюваною у злочині, дій, що перешкоджають досягненню завдань кримінального судочинства, якщо є достатні підстави побоюватися таких дій.

Затримання віднесено до групи невідкладних слідчих дій (огляд, обшук, виїмка й ін.), що здійснюються для встановлення і закріплення слідів злочину. Це дало підставу деяким авторам радянського періоду розглядати його як різновид способів збирання доказів. [70, 30]

У теперішній час, як в Україні, так і в сусідніх країнах колишнього СРСР у спеціальній літературі існують три точки зору на сутність затримання підозрюваного – міра винятково кримінально-процесуального примусу, що полягає в короточасному арешті особи, підозрюваної у вчиненні злочину

[1, с. 144; 46, с. 67-68; 2, с. 35-36, 168-173]. Відповідно до іншої точки зору – затримання підозрюваного є слідчою дією [47, с. 93; 49, с. 665; 50, с. 164; 51, с. 63]. У цьому аспекті підстави затримання, відображені в протоколі, є фактичними даними, що мають істотне доказове значення. Треті вважають, що затримання підозрюваного має двоїсту природу. По-перше, - це слідча дія, що є самостійним способом одержання доказів, по-друге, - тимчасовий запобіжний захід кримінально-процесуального примусу, що полягає в арешті людини, підозрюваної у вчиненні злочину, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі. [71, с. 44]

І.Л. Петрухін відмічає, що протокол затримання є процесуальним документом, але зазначені в ньому “підстави” затримання не мають статусу судових доказів. Доказове значення протоколу затримання як процесуального документа полягає лише в тому, що він засвідчує час і місце затримання певної особи, а також зроблені ним при затриманні заяви. [72, с. 144] В.М. Григор’єв відзначає, що протокол затримання уподібнюється постанові, в якій слідчий чи працівник дізнання посилаються в обґрунтування прийнятого рішення, на фактичні дані, почерпнуті з інших джерел, і він практично не використовується як доказ. [73, с. 67-68] В.О. Образцов не відносить затримання до слідчих дій, а розглядає його як тактичну операцію, що проводиться для отримання доказів. [74, с. 140] Г. Абдумаджидов розглядає затримання як короточасний арешт особи, що вчинила злочин, до вирішення питання про застосування до неї запобіжного заходу, передбаченого кримінально-процесуальним кодексом. [75, с. 104]

Прихильники другої точки зору – А.М. Балашов [76], С.А. Шейфер [77], та інші [78, с. 244; 249] – беззаперечно визнають затримання слідчою дією і засобом одержання доказів.

Нарешті вчені третьої групи, такі як М.І. Порубов [79, с. 128], А.К. Гаврилов [80, с. 87] та інші відносять затримання як до процесуального примусу, так і до слідчих дій, що характеризують його за самостійний спосіб отримання доказів.

В.М. Тертишник та С.В. Слинко вважають, що закон допускає можливість одержання доказів у процесі затримання підозрюваного і передбачені засоби їх закріплення і посвідчення – протокол затримання. Сам протокол затримання підозрюваного є процесуальним носієм фактичних даних, що мають значення для кримінальної справи, відповідає вимогам допустимості і вірогідності, безсумнівно, є доказом у кримінальній справі. [81, с. 164] О.Г. Александровський відзначає, що в ході затримання нерідко виявляються очевидці злочину, потерпілий, предмети, документи, інші матеріальні об’єкти, що можуть мати значення для швидкого і повного розкриття злочину і викриття винних. [82, с. 15] М.Г. Шурухнов стверджує, що затриман-

ня – це невідкладна, комплексна слідча дія, яка складається із захоплення підозрюваного, його доставки в органи внутрішніх справ тощо. [83, с. 254] У коментарі до ст. 66 КПК автори відносять затримання до слідчих дій, які є засобом збирання доказів. [17, с. 113]

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України та ч. 2 ст. 149 КПК затримання названо тимчасовим запобіжним заходом. Проте затримання – це єдиний з існуючих запобіжних заходів, при застосуванні якого складається протокол (ч. 3 ст. 106, 115 КПК), а відповідно до ст. 84 КПК закон зобов'язує протоколювати саме слідчі дії. Тобто і в законодавця немає однозначного підходу до сутності затримання.

Найчастіше в затриманні підозрюваного бачать лише специфічний запобіжний захід, а саме: короточасне позбавлення волі з метою встановлення створення умов для перевірки підозри, що виникла. Проте ч. 2 ст. 65 КПК вказує на протоколи слідчих дій як на джерела (види) доказів. Це стосується також і протоколу затримання. Доказове значення затримання підозрюваного визначається тим, що згідно із законом (ст. 106, 115 КПК), у протоколі цієї дії фіксуються підстави, мотиви, день, час і місце затримання, пояснення затриманого тощо. У тих випадках, коли затримання пов'язане з безпосереднім виявленням ознак злочину, вказані дані набувають важливого доказового значення. Дані такого роду, детально зафіксовані в протоколі затримання, обґрунтовуючи прийняте рішення про короточасне позбавлення волі, водночас являють собою відомості, що викривають особу у вчиненні злочину. Зрозуміло, що затримання підозрюваного не може служити безперечним доказом його вини. З цієї причини одержані під час затримання відомості, як і будь-які інші докази, підлягають ретельній і всебічній перевірці.

Дійсно, затримання, як відзначалося раніше, сприяє встановленню і закріпленню доказів по гарячих слідах. Однак із цього не випливає, що воно являє собою самостійний спосіб збирання доказів. [166]

Однак при затриманні, у затримуваної особи, на її одязі або при ній можуть знаходитись речові докази (знаряддя здійснення злочину, предмети, що зберегли на собі сліди злочину, предмети, нажиті злочинним шляхом), тому при її затриманні та складанні протоколу особистого обшуку ми все, що вилучаємо, заносимо до протоколу. Також до протоколу ми заносимо, в чому був при направленні до ІТТ одягнений затриманий, якщо навіть нам невідомо на час затримання, що його одяг є речовим доказом по справі (належить потерпілому, на ньому сліди від злочину), то при проведенні подальших слідчих дій ми маємо це встановити і тоді настане потреба вилучити цей одяг, а затриманий, знаючи, що він по справі може служити речовим доказом, може його позбутися. Та якщо ми це внесли до протоколу при затриманні, то, встановивши, з ким

він знаходився в камері ІТТ, можемо все це знайти та вилучити. Тому ми цілком згодні з тими процесуалістами, які вважають затримання слідчою дією, хоча, як уже казали раніше, поділяємо і ту точку зору, що вона не являє собою самостійний спосіб збирання доказів.

Докази, одержані при провадженні слідчої дії, є результатом цієї дії, його "продукцією". [84] Затримання, як короточасне позбавлення волі, не володіє системою пізнавальних прийомів і операцій, призначених і пристосованих для виявлення і закріплення в справі доказів.

Для того, щоб визначити місце затримання підозрюваного у процесі доказування необхідно розглянути фактичні і правові засади, сутність, цілі слідчих дій та зіставити їх із затриманням підозрюваного.

Процес проведення слідчої дії та отримання при цьому результатів відображається у протоколі. Оскільки протоколи є самостійним видом доказів, відповідно до ст. 65 КПК України, і основним процесуальним засобом оформлення слідчих дій та їх результатів згідно з п. 20 ст. 32 КПК, то їх ведення є характерною ознакою слідчих дій (ст. ст. 84, 85 КПК). Ми стверджуємо що, саме протоколи зазначених дій відображають результат безпосереднього сприйняття фактичних даних відповідними учасниками процесу. [85]

Ураховуючи вимоги законодавства і наукові дослідження у даному напрямі, є потреба відокремити відмінні ознаки слідчих дій від інших дій процесуального і непроцесуального характеру, які здійснюються у процесі розслідування злочину:

- 1) передбачення кримінально-процесуальним законодавством;
- 2) безпосереднє проведення спрямоване на збирання, перевірку та оцінку доказів;
- 3) крім винятків, зазначених у КПК України, можуть бути застосовані після порушення кримінальної справи;
- 4) підпорядкування єдиним правилам та вимогам до фіксації ходу та закріплення отриманих результатів;
- 5) дозволяють об'єктивно фіксувати хід проведеної дії та її результати.

Усі ознаки, крім другої, не викликають сумніву в тому, що вони стосуються затримання підозрюваного. Як було сказано вище, деякі вчені вважають, що при затриманні докази не збираються. Однак переоцінити для доказування в розслідуваній справі роль затримання, яке супроводжується захопленням підозрюваної особи на місці злочину. Таке затримання є дієвим засобом одержання доказів і викриття злочинця. [86, с. 116] При розробленні таких методик розслідування як крадіжка [87, с. 39], контрабанда [88, с. 49], незаконний обіг наркотиків [89, с. 29], вимагання [90; 91; 92], фальшивомонетництво [93; 94, с. 39-40] одним із засобів одержання доказів обов'язково вказується затримання особи на місці злочину.

Доказове значення затримання підозрюваного визначається тим, що відповідно до закону (ст. 106, 115 КПК) у протоколі цієї дії фіксуються підстави, а також час і місце затримання. У тих випадках, коли затримання пов'язане з безпосереднім виявленням ознак злочину, зазначені дані набувають важливого доказового значення.

Розглянемо більш ретельно затримання підозрюваного, коли воно може бути використано як засіб збирання доказів і пізнавальну основу цієї дії.

Збирання доказів розглядається як їх виявлення і закріплення. [93] Вважаємо безперечним те, що збирання доказів неможливе без попереднього виявлення доказів, точніше, носіїв доказової інформації. Перш ніж допитати кого-небудь як підозрюваного, необхідно встановити місцезнаходження (розшукати) і, у разі необхідності, затримати дану особу. Пізнавальна сторона слідчої дії полягає в одержанні фактичних даних і відомостей про обставини кримінальної справи, що підлягають доказуванню. Отримані і зафіксовані при проведенні слідчої дії, ці дані стають доказами. Із цього погляду слідча дія являє собою засіб збирання доказів.

Система дій, що забезпечує сприйняття слідчим об'єктивно існуючих слідів досліджуваної події, а також їх збереження шляхом процесуальної фіксації результатів сприйняття, і є збиранням доказів.

Зрозуміло, що в процесі збирання доказів реально існуючі об'єкти, дії затриманого, його усні повідомлення трансформуються в ідеальний пізнавальний образ, який потім зберігається шляхом перетворення на протокольний запис чи іншу форму збереження інформації. Збирання доказів являє собою інформаційний процес, тобто перенесення доказової інформації змісту події злочину в матеріали кримінальної справи. Успіх цієї діяльності залежить і від того, наскільки точно інформація про проведення затримання, у ході якого важливою є поведінкова структура підозрюваного, зафіксована в матеріалах кримінальної справи. У протоколі затримання повинні фіксуватись дані (місце, час, наявність чи відсутність опору підозрюваного і т. ін.), що мають доказове значення в кримінальній справі. [95, с. 99]

Пізнавальну основу затримання, як будь-якої слідчої дії, становлять методи пізнання, що застосовуються в практичній діяльності. Це такі методи пізнання, як спостереження, порівняння, вимірювання моделювання, запис. З цієї точки зору методи пізнання виступають як практичні пізнавальні дії, що проводяться слідчим за встановленими законами правилами і забезпечують сприйняття і відображення в матеріалах кримінальної справи доказової інформації. Обставини затримання підозрюваного можуть бути фактом спостереження, тобто навмисного їх сприйняття з метою подальшого вивчення в ході слідчої дії. При затриманні підозрюваного широко використовується такий універсальний пізнавальний

прийом, як порівняння, що полягає в зіставленні об'єктів із метою виявлення меж схожості і розбіжностей між ними. Моделювання виступає в слідчій дії як прийом опосередкованого пізнання. При підготовці до затримання слідчий або оперативний працівник обов'язково моделює, тобто відтворює умови, за яких буде протікати слідча дії. Опис відіграє важливу пізнавальну роль при складанні протоколу затримання. Тобто опис – це етап, який складається з фіксації даних згідно з вимогами закону. Пізнавальна функція опису полягає в тому, що слідчий відображає інформацію, отриману на основі безпосереднього спостереження в ході проведення затримання.

Процес затримання являє собою специфічний комплекс, взаємопов'язану сукупність пізнавальних і посвідчувальних операцій. У структурі затримання, як слідчої дії, окремі методи пізнання можуть виступати одночасно як пошукові і пізнавальні операції (спостереження, порівняння, вимірювання) чи як пізнавальні й посвідчувальні операції (вимірювання, моделювання). Методи пізнання, що використовуються при затриманні підозрюваного, забезпечують отримання необхідних для встановлення істини фактичних даних, тобто направлені на досягнення пізнавальної мети. Опис виконує також посвідчувальну функцію даних, забезпечує фіксацію отриманих при проведенні затримання і складанні протоколу результатів.

Отже, затримання підозрюваного з метою захоплення на місці злочину може бути використане як засіб збирання доказів і являє собою регламентований кримінально-процесуальним законом і здійснюваний слідчим комплекс пізнавальних і посвідчувальних операцій, спрямованих на ефективне знаходження, сприйняття і закріплення доказової інформації.

Розглянемо процесуальні проблеми, що виникають при затриманні підозрюваного.

У кримінально-процесуальному затриманні виділяють наступні етапи піймання, захоплення і доставки затриманого в правоохоронні органи. [96, с. 125] виділення цих етапів у процедурі затримання видається спрощеним і відображає лише зовнішню його сторону. Необхідно відзначити, що певним діям, пов'язаним із затриманням, передують виникнення в слідчого об'єктивних підозр у вчиненні конкретною особою злочину. На цьому етапі особа має непроцесуальний статус "підозрюваного". Проте слідчий у цей час ще не має у своєму розпорядженні сукупності даних, які дозволяють здійснити передбачені кримінально-процесуальним станом дії, що ставлять зазначену особу в становище підозрюваного чи обвинуваченого.

Практика свідчить, що на етапі виникнення підозри допускається значна частина порушень прав людини. Основною причиною цього є

недостатнє нормативне регулювання даної кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальний закон у частині підозри не відповідає конституційній вимозі забезпечення прав і законних інтересів особи, що потрапила під підозру. Закон не визначає обставин, з яких починається підозра. Стаття 43¹ КПК не містить прямого визначення поняття “підозра”. Її зміст довільно виводиться з поняття “підозрюваний”.

Буквальне тлумачення закону припускає обов’язок слідчого прийняти процесуальне рішення, що переводить громадянина в становище підозрюваного, а вже потім перевіряти наявність підозри. Законодавець на етапі підозри не вимагає негайно допитати “запідозреного” перед прийняттям такого відповідального за своїми правовими наслідками рішення, як поміщення особи в ізолятор тимчасового тримання.

О.Г. Александровський правильно зазначає, що підозра є складним правовим явищем і розглядається в різних аспектах:

- а) як складова частина (форма) функції кримінального переслідування;
- б) як твердження (висновок) органів досудового розслідування про причетність особи до вчинення злочину, засноване на неповних знаннях про розслідуване протиправне діяння й особу, яка його вчинила;
- в) як умова застосування примусових заходів, зокрема, затримання і запобіжного заходу у вигляді взяття під варту до пред’явлення обвинувачення [82, с. 5].

Підозра передуює появі обвинувачення і має щодо нього допоміжний характер. Процес розвитку підозри складається з декількох етапів: виникнення, формування, формулювання.

На останньому етапі підозра втілюється в твердження (висновок) органів досудового розслідування про причетність особи до вчинення злочину. Це твердження засноване на неповних знаннях про розслідуваний злочин і особу, яка його вчинила. Під причетністю особи до вчинення злочину слід розуміти дії останньої, пов’язані з учиненням протиправним діянням, ще є предметом дослідження в розслідуваній кримінальній справі.

У стадії досудового розслідування підозра є загальною умовою застосування примусових заходів, зокрема, затримання підозрюваного і взяття його під варту до пред’явлення обвинувачення. Указані дії, при наданні правових підстав і інших умов, прямо зазначені в законі.

Підозра у вигляді версії слідчого про вчинення злочину певною особою сама по собі не свідчить про появу в справі підозрюваного. Та чи інша особа стає учасником процесу, набуває якостей певної процесуальної дії лише внаслідок відповідних процесуальних дій слідчого. І в теорії, і в практиці, у зв’язку з поділом понять “непроцесуальне” і “процесуальне” затримання, вважаємо, що особа стає підозрюваним тільки після

її допиту у цій якості і процедури процесуального затримання, тобто складання протоколу затримання підозрюваного (ст. ст. 106, 115 КПК) або застосування іншого запобіжного заходу до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого (ст. 149 КПК). Саме з цього моменту підозрюваному роз'яснюються його права.

Аналіз кримінально-процесуального закону дозволяє зробити висновок про те, що законодавець розрізняє поняття "фізичне захоплення" і "захоплення підозрюваного". Так, згідно із ч. 3 ст. 184 КПК, особистий обшук може проводитись: "при фізичному захопленні підозрюваного" (п. 1) і "при затриманні підозрюваного" (п. 2). Зміст цих термінів у КПК не розкривається. Отже, законодавець у кримінально-процесуальному затриманні виділяє дії з фізичного (фактичного) захоплення особи і затримання підозрюваного, як процесуальну дію.

Наявні суперечності відносно статусу затриманої особи знаходять вираження також у вказівках Верховного Суду України.

У п. 10 ч. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4 "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадії дізнання та досудового слідства" записано таке: "...якщо питання взяття під варту вирішується до порушення кримінальної справи щодо певної особи, суддя повинен перевірити, чи мали місце передбачені пунктами 1 та 2 ст. 106 КПК підстави для затримання, чи наведені вони в даній постанові органу дізнання і чи зазначено в ній, у вчиненні якого злочину підозрюється особа та як він кваліфікується за статтями кримінального кодексу України". Згідно з даною Постановою до порушення кримінальної справи особа іменується "затриманим", але правомірність затримання рекомендується зіставляти з процесуальними нормами. Для реалізації підстав згідно з ч. 1 ст. 43¹, ч. 1 ст. 106 КПК України особа набуває процесуального статусу підозрюваного тільки після порушення кримінальної справи, а до цього юридичного факту вона є "особою, до якої застосовано фізичне захоплення" (п. 1 ч. 3 ст. 184 КПК).

Трактуючи цю постанову ППВС, ми можемо дійти висновку, що суд мав на увазі випадки, коли справа вже порушена відносно іншої особи, а виникла необхідність по цій же справі за той же злочин притягнути до кримінальної відповідальності іншу особу, відносно якої кримінальна справа ще не порушена і обрати стосовно неї запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Однак, як на нашу думку, цього не можна робити без порушення кримінальної справи відносно іншої особи і вказівки з цього приводу ППВС суперечать чинному кримінально-процесуальному кодексу України.

Кримінально-процесуальне затримання, як дія, що породжує низку правових наслідків, повинна бути задокументована, бо без цього вона не

буде вважатись процесуальною дією. Факт кримінально-процесуального затримання фіксується протоколом затримання. В.Н. Батюк висловлює пропозицію замість протоколу затримання складати постанову про затримання. [97] З цим ми не можемо погодитись, бо тоді цю дію не можна вже буде віднести до невідкладних слідчих дій і вона буде сприйматись тільки як процесуальне рішення. З моменту складання протоколу затримання набуває статусу підозрюваного з відповідними правами.

Разом з тим доцільно порушити питання про процесуальне становище особи, відносно якої застосовано фізичне захоплення.

Для розв'язання розглянутої проблеми ряд дослідників пропонує доповнити КПК нормою щодо внесення постанови про залучення особи в якості підозрюваного. [98; 99, с. 169; 277] Чинне законодавство не передбачає винесення такого документа. На перший погляд, це недогляд законодавця, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 130 КПК України про рішення, прийняте слідчим під час провадження досудового слідства, слідчий, у випадку, коли він визнає це необхідним, складає мотивовану постанову.

На нашу думку, проблема юридичної підстави фізичного захоплення та встановлення моменту визнання особи підозрюваною, повинна розглядатись стосовно двох ситуацій.

1. У разі, якщо розслідується кримінальна справа і є достатні підстави для підозри конкретної особи, а слідчий також вважає, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, то він, за згодою прокурора виносить подання в суд. Коли в поданні ставиться питання про взяття під варту особи, що знаходиться на волі, то, згідно з ч. 4 ст. 165² КПК, що набрав чинності з 21 червня 2001 р., суддя має право своєю постановою дати згоду на затримання підозрюваного і доставку його в суд під вартою. Ця постанова є юридичною, процесуальною підставою затримання – застосування тимчасового запобіжного заходу.

2. Під час розслідування кримінальної справи незаперечні підстави для підозри добуваються шляхом затримання особи на місці злочину. У цій ситуації затримання можна розглядати як слідчу дію, проведену з метою одержання доказів. Статусу підозрюваного особа набуває з моменту складання протоколу затримання.

Для врегулювання діяльності із захоплення і доставки запідозреного в правоохоронні органи В.М. Тогулев пропонує доповнити кримінально-процесуальний закон новою статтею “Физическое задержание и доставление заподозренного”, - у якій передбачити, за наявності обґрунтованої підозри, право співробітників органу дізнання і приватних осіб здійснювати фізичне затримання запідозреного і його негайну доставку в органи внутрішніх справ, а в окремих випадках – проведення особистого обшуку на місці затримання. [99, с. 16] Уявляється більш правильною позиція

И.І. Галагана, відповідно до якої правовою підставою фізичного захоплення особи до порушення кримінальної справи є норма ч. 3 ст. 97 КПК, де прямо передбачено обов'язок органів дізнання вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти злочину чи припинити його. [100, с. 9]

Наступне питання, що не привертало уваги дослідників, - це з'ясування впливу діяльності по виконанню затримання на його правову природу.

У процесуальній літературі затримання розглядається як однорідна дія, провадження якої вичерпуються кримінально-процесуальною діяльністю і кримінально-процесуальними правовідносинами. У дійсності це не так. Затримання складається з двох видів діяльності: кримінально-процесуальної й адміністративно-правової.

Кримінально-процесуальна частина затримання містить у собі складання протоколу й оголошення його затриманому, повідомлення прокурору про затримання, повідомлення родини про затримання. Однак кримінально-процесуальна діяльність не вичерпується зазначеними діями. Виконання ряду правил режиму в місцях утримання затриманих залежить від розсуду слідчого чи особи, яка проводить дізнання, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. Так, потрібна їх згода на побачення затриманого з родичами, їхня вказівка про роздільне утримання осіб, затриманих за підозрою в учиненні того самого злочину, і по деяких інших питаннях. Ця діяльність слідчого (особи, що провадить дізнання) здійснюється в рамках розслідування злочину, підпорядкована досягненню завдань кримінального судочинства по конкретній справі і тому має процесуально-правовий характер. Тут процесуальна й адміністративна діяльність переплітаються між собою.

Адміністративно-правова частина затримання складається з діяльності адміністрації по забезпеченню режиму в місцях утримання затриманих. Вона містить у собі: прийом до ізолятору для тимчасового утримання затриманих і ув'язнених під варту осіб (ІТТ) і роздільне розміщення їх по камерах, здійснення належної охорони ІТТ, проведення особистого обшуку, а при необхідності дактилоскопірування і фотографування затриманих, огляд їх речей і інші дії, передбачені "Інструкцією про роботу ізоляторів тимчасового тримання ОВС України", затвердженою наказом МВС України № 60 ДСК від 20.01.2005.

Застосування затримання опосередковується не тільки кримінально-процесуальними, але й адміністративними правовідносинами, а також деякими іншими видами правовідносин, що виникають при реалізації затриманими своїх прав.

Обидві частини затримання нерозривно пов'язані між собою. Якщо процесуальна діяльність і процесуально-правові відносини при затриманні забезпечують взяття затриманого під варту, то адміністративно-

правова діяльність і відповідні їй правовідносини – утримання затриманого під вартою в умовах режиму, необхідного для досягнення цілей розглянутої дії, тобто виконання затримання. Без виконання затримання немає затримання як кримінально-процесуального інституту. Тому виконання затримання є невідривною частиною даного інституту.

Висловлене означає, що затримання є вираженням єдності двох видів діяльності – кримінально-процесуальної й адміністративно-правової. Це положення має принципове значення для правового регулювання затримання, для визначення системи гарантій недоторканності особи при провадженні даної дії, для організації внутрішньовідомчого контролю за законністю затримання.

Затримання істотно торкається конституційного права громадянина на недоторканність особи. У цьому зв'язку важливого значення набуває система гарантій законності й обґрунтованості затримання. У процесуальній літературі мова йде про процесуальні гарантії недоторканності особи, покликані відгородити громадянина від незаконного позбавлення волі. Але якщо затримання містить у собі й виконавчу частину, то його правове регулювання повинне передбачати гарантії охорони прав затриманого стосовно і цієї частини розглянутої дії.

Крім того, при розгляді правового положення затриманого варто розрізняти його процесуальні права й обов'язки як підозрюваного, а також його права й обов'язки, що він набуває у зв'язку з перебуванням під вартою. Двоєдина структура затримання вимагає, щоб управлінська діяльність по забезпеченню законності цієї дії стосувалася не тільки процесуальної, але і виконавчої його частини.

Постає питання, у якому співвідношенні перебувають кримінально-процесуальний і адміністративно-правовий види діяльності при затриманні і як вони впливають на правову природу аналізованого інституту.

Затримання як один із засобів розслідування злочинів обумовлено потребами кримінального судочинства і має процесуальні цілі. Воно передбачено кримінально-процесуальним законодавством, що визначає його сутність, умови, порядок і межі застосування.

Усе це вказує на кримінально-процесуальну природу даного інституту.

Діяльність по виконанню затримання, переважно має адміністративно-правовий характер, є складовою частиною затримання, підлегла його процесуальному призначенню. Вона виникає і припиняється на підставі процесуального рішення, обмежена процесуальними вимогами, пропонованими законом до застосування цього інституту і переслідує процесуальні цілі.

Сутність затримання як процесуальний засіб полягає в короткотривалому позбавленні волі особи, підозрюваної в злочині. Під час виконання

затримання відбувається реалізація його процесуальної сутності, забезпечується досягнення процесуальних цілей. Тому виконавча частина затримання не змінює процесуальної природи цього інституту.

З'ясування співвідношень між процесуальною й адміністративно-правовою частинами інституту затримання має і практичне значення. [138, 130 – 134] Та обставина, що виконавча частина затримання обумовлена процесуальним призначенням даного інституту, дозволяє зробити висновок, що в місцях тримання затриманих можуть установлюватися лише такі обмеження, що випливають із необхідності досягнення процесуальних цілей затримання і забезпечення порядку в цих місцях. Спеціально варто зупинитися на різниці короткочасного затримання від суміжних правових інститутів.

У теорії кримінального процесу існують різні думки щодо тлумачень цілого ряду положень інституту заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, і насамперед тих, які стосуються підстав їх застосування. Останні визначаються з різних, а подекуди і протилежних позицій. Це частково пояснює той факт, що підстави застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, по-різному сприймаються і реалізуються практичними працівниками, що тягне за собою зниження ефективності їх дії та порушення прав особи [1]. Ось яку думку висловлює по цьому питанню голова Верховного Суду України В. В. Онопенко. Він пише: “Виняткової уваги та докорінного реформування потребують норми КПК, які визначають підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу, особливо запобіжних заходів, оскільки саме ці норми встановлюють певні обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого та підсудного під час досудового слідства і розгляду справи в суді. Крім того, саме з цими нормами пов'язана найбільша кількість порушень кримінально-процесуального законодавства”. [254, с. 89]

Доставляння правопорушників в міліцію в багатьох випадках здійснюється особами молодшого начальницького і рядового складу міліції, які не користуються правом провадження слідчих дій. Виходить, доставляння ними цієї особи не може мати кримінально-процесуального характеру, бути слідчою дією. Так само таке доставляння не може розглядатися як процесуальна дія і тоді, коли воно здійснюється особами середнього і старшого начальницького складу міліції при виконанні обов'язків по охороні громадського порядку. В обох випадках, незважаючи на те, що до міліції доставляються особи, підозрювані в злочині, затримання має адміністративно-правовий характер. Дана обставина пояснюється тим, що доставляння в цих випадках впливає з функції охорони громадського порядку, покладеної на міліцію, пов'язано з обов'язком працівників

міліції припинити в процесі несення служби будь-яке посягання на громадський порядок, незалежно від того, чи мало місце адміністративне чи кримінальне правопорушення.

Крім того, тут ще немає кримінально-процесуальної діяльності і тому доставляння правопорушника в міліцію не може ототожнюватися з затриманням як слідчою дією.

Доставляння в міліцію особи, підозрюваної в злочині, створює передумови для вирішення питання про її затримання відповідно до ст. 106, 115 КПК України.

У статуті патрульно-постової служби ще радянської міліції передбачалось, що за наявності одної з указаних у ст. 122 КПК РРФСР [18] підстав, наряд вправі доставляти в міліцію осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Питання щодо застосування до них затримання як процесуальної дії вирішується уповноваженими на те особами після доставляння цих осіб у міліцію.

Таким чином, доставляння в міліцію правопорушника, здійснюване працівниками міліції при несенні служби повинне мати адміністративно-правовий характер незалежно від того, що вчинив доставлений: адміністративне правопорушення чи злочин.

Доставляння набуває процесуальний характер, є складовою частиною процесуального затримання, коли воно здійснюється слідчим або особою, яка проводить дізнання по кримінальній справі. Тут доставляння є проявом їх процесуальних повноважень.

Доставляння може розглядатися як початок затримання, передбаченого ст. 106, 115 КПК України, і тоді, коли воно здійснюється органом дізнання відповідно до доручення слідчого або суду про затримання, яке він дає по кримінальних справах, що є в його провадженні.

Доставляння злочинця в міліцію може провадитися потерпілими й іншими громадянами. Воно також не утворює процесуального затримання. Якщо подивитись в історію виникнення інституту затримання, то ми бачимо, що фізичне затримання особи, запідозреної у здійсненні злочину, не може і не повинно регулюватись кримінально-процесуальним законодавством, оскільки здійснюється поза рамками кримінального процесу. [101, с. 10]

Статут кримінального судочинства 1864 р. не передбачав затримання підозрюваного, він лише встановлював запобіжні заходи обвинуваченому, серед яких – взяття під варту (ст. 416). Застосовував цей захід судовий слідчий. Поліція, яка виступала як орган дізнання, такого повноваження, як правило, не мала. Лише в екстрених, невідкладних випадках їй наказувалось до прибуття судового слідчого застосувати запобіжні заходи як засіб не дати ухилитись від слідства (ст. 256), тобто заходи, перед-

бачені ст. 416 статуту кримінального судочинства.

Щоб виключити необґрунтоване розширення повноважень поліції та обмежити випадки взяття осіб під варту, в ст. 257 Статуту кримінального судочинства перераховувались ситуації, коли поліція вживала заходів для запобігання ухиленню підозрюваного від слідства: 1) підозрюваний застигнутий при вчиненні злочину або безпосередньо після нього; 2) потерпілі або очевидці прямо вкажуть на підозрювану особу; 3) на підозрюваному чи в його оселі знайдені явні сліди злочину; 4) речі, які є доказом злочинного діяння, належать підозрюваному або виявились при ньому; 5) підозрюваний замахнувся на втечу або захоплений під час втечі або після втечі; 6) він не має постійного місця проживання або осілості.

При чому, сам акт взяття під варту називався затриманням. Наприклад, в ст. 431 статуту говорилося, що “постанова про взяття під варту пред'являється обвинуваченому при самому відправленні його в місце тримання і в усякому разі до закінчення доби від часу його тримання”. Таким чином, фактично склався самостійний запобіжний захід – затримання підозрюваного, який застосовується поліцією в суворо обмежених випадках до прибуття судового слідчого. [19]

Окреме закріплення затримання підозрюваного отримало в радянському кримінально-процесуальному законодавстві. Так ст. 105 КПК РСФСР 1923 р. говорить: “Затримання органами дізнання особи, підозрюваної в учиненні злочину, допускається лише як захід попередження ухилення підозрюваного від слідства та суду...”. Затримання підозрюваного дозволялось в тих названих вище шести випадках. Створюючи умови для вирішення питання про арешт підозрюваного, цей захід мав запобіжний характер. Закон уповноважував на його застосування лише органи дізнання, які не мали самостійного права арештовувати. Слідчий вправі був одразу ж прийняти рішення про арешт, тому не наділявся повноваженнями затримувати підозрюваного. [20]

Основи кримінального судочинства 1958 р. правом провадити арешт підозрюваного разом з органами дізнання наділили слідчого. У результаті затримання підозрюваного перетворилось на окремий захід процесуального примусу, який став виконувати роль своєрідного буферу, який запобігає поспішним, недостатньо обґрунтованим арештам. Якщо раніше слідчий міг прийняти щодо підозрюваного лише одне з двох рішень – арештувати або залишити на свободі, то чинне законодавство в екстрених ситуаціях, коли відсутні підстави для того чи для іншого рішення, надає йому можливість прийняти третє – позбавити підозрюваного свободи з тим, щоб у встановлені законом строки більш ретельно розібратись та обґрунтовано вирішити питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або його звільнення.

Подальший розвиток законодавства, зокрема, затвердження в 1976 р. “Положення про порядок тимчасового затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів”, призвело до створення самостійного правового інституту затримання.

У незалежній Україні першим документом, який в деякій мірі торкався утримання підозрюваного у вчиненні злочину, став Закон України “Про попереднє ув’язнення” від 30.06.1993 р. № 3352-12. На основі цього закону 10.03.1994 р. був виданий наказ МВС України “Про затвердження “Інструкції про порядок утримання осіб, взятих під варту та осуджених в слідчих ізоляторах МВС України”, яка більш детально розглянула весь комплекс заходів по охороні та утриманню затриманих та взятих під варту підозрюваних та обвинувачених.

14.08.1995 р. був виданий наказ МВС України “Про затвердження Положення про службу міліції з охорони й конвоювання затриманих та взятих під варту осіб” та “Інструкція про роботу ізоляторів органів внутрішніх справ для тимчасового тримання затриманих та взятих під варту осіб (ІТТ)”, “Правила поведінки в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих і взятих під варту”. Ці інструкції, а також правила різноманітно регламентували діяльність ізоляторів тимчасового тримання ОВС України та порядок тримання та розміщення затриманих, їх денний розпорядок та правила поведінки. Ці інструкції проіснували 10 років і були замінені в 2005 р. наказом МВС України на нові, про які ми вже згадували і які чинні нині.

Подальшу регламентацію затримання підозрюваного набуло у спільному наказі МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 300/73 від 23.04.2001 р. “Про заходи щодо дотримання законності при затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обранні щодо них запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та додержанні встановлених законом строків затримання і тримання під вартою під час попереднього слідства”, де сама назва говорить про зміст цього документа.

Окремі питання щодо затримання підозрюваного, мотивів і строків його тримання знайшли своє вираження також у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 25 квітня 2003 р. “Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства”.

Велика увага цьому питанню приділена і в проекті КПК глава 20. [16] Робота над проектами якого триває з 1992 р. А щоб новий кодекс відповідав міжнародним стандартам, необхідно врахувати і величезний досвід розслідування і розгляду кримінальних справ, який міститься у кримінально-процесуальному законодавстві різних періодів історії України. Зо-

крема, йдеться про досвід впровадження на території України судових статутів 1864 р. [102, с. 6]

Якщо ж звернутися до зарубіжного досвіду, а саме до ст. 5 у Європейській конвенції прав людини, ті в ній викладене наступне:

"Кожний має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше ніж відповідно до процедури, установлені законом, і наведений вичерпний перелік шести допустимих підстав для позбавлення особи свободи. Для повсякденної роботи поліції (міліції) найважливішою з цих підстав є така: законне затримання особи або взяття під варту, здійснюється з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення".

Що, на нашу думку, означає слово "обґрунтована"? Обґрунтована підозра повинна спиратися на наявні факти чи відомості, які були б достатніми для неупередженого спостерігача, щоб припустити, що певна особа могла здійснити злочин. Звичайно, ситуації бувають різні, тож професійному працівникові міліції треба дуже добрі готуватися, щоб набути необхідних навичок для прийняття рішення про ті як саме діяти і коли.

1.3. Гарантії законності при затриманні підозрюваного

Одною з головних відмітних ознак участі в кримінальному процесі підозрюваного, з погляду застосування примусових заходів, є можливість його затримання¹.

Слід зазначити, що дана процесуальна дія завжди привертала до себе пильну увагу вчених. [59-64] Остання обставина не може виникнути випадково, оскільки, активно застосовуване на практиці, затримання безпосередньо торкається конституційних прав людини на свободу й особисту недоторканність, представляючи собою не що інше, як позбавлення волі з усіма наслідками, що звідси випливають.

У той же час, на практиці, починаючи з 2001 р., відзначається стабільне збільшення випадків порушень законності при затриманні підозрюваних. Трапляються випадки затримання при відсутності підстав і мотивів; з метою надання тиску на підозрюваного й одержання від останнього "визнання" у вчиненні злочину; з наступною фальсифікацією матеріа-

¹ В 65% вивчених нами кримінальних справ було здійснено затримання підозрюваного.

лів затримання; з несвоєчасним повідомленням прокурора про затримання. Так, за п'ять років динаміка загальної кількості порушень законності, допущених слідчими ОВС України з 48 випадків у 2001 р. зростає до 217 порушень у 2005 р. Усе це переконливо свідчить про необхідність подальшого теоретичного вивчення сутності, призначення, а також інших аспектів даного інституту. Згідно із чинним КПК України, орган дізнання, слідчий, прокурор вправі затримати особу за підозрою в вчиненні злочину, за яке може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі, за наявності однієї з наступних підстав, коли:

- 1) цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі прямо вкажуть на дану особу що саме вона вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину (ч. 1 ст. 106 КПК України).

Крім того, при наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалась втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного (ч. 2 ст. 106 КПК України).

Положеннями перерахованих статей установлюється наступне: після доставляння підозрюваного в орган дізнання чи до слідчого або прокурора, повинний бути складений протокол затримання; про затримання повинен бути повідомлений прокурор, а також негайно один з родичів затриманого; допит його провадиться негайно, а при неможливості негайно допитати – протягом 24 годин з моменту затримання.

У черговому проекті КПК України від листопада 2005 р. міститься роз'яснення про те, що варто вважати затриманням. Дозволимо собі ще раз нагадати, що згідно із ч. 1 ст. 110 проекту КПК, затримання – це короточасне позбавлення волі особи без судового рішення особою, яка здійснює дізнання, слідчим за обґрунтованою підозрою у вчиненні злочину, за який кримінальний закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, з метою з'ясування причетності особи до злочину чи вирішення слідчим суддею питання про обрання щодо неї запобіжного заходу.

Неважко зауважити, що основу для регламентації затримання підозрюваного складають залишені в практично незмінному вигляді положення, відомі вітчизняному кримінально-процесуальному законодавству ще з часів Зводу законів Російської імперії, що успішно згодом прижилися й в КПК України й інших колишніх союзних республік колишнього СРСР. Сучасним же законодавцем почата спроба лише уточнити і доповнити ці положення. Однак дані дії, на наш погляд, тільки підсилили суперечли-

вість, що відзначалася багатьма процесуалістами, існуючого інституту затримання, що зумовлює істотну розбіжність у розумінні і тлумаченні його норм з боку правозастосовників. Очевидно, що остання обставина явно не сприяє підтримці належного рівня забезпечення прав і законних інтересів підозрюваного у всіх випадках здійснення затримання.

Так, власне кажучи, невирішеною залишилася одна з найбільш гостро обговорюваних у науковій літературі проблем кримінально-процесуального затримання – проблема, що стосується визначення моменту, з якого особу варто вважати затриманою (а, отже – і підозрюваною). КПК України визначає, що таким моментом варто визнати “фактичне затримання” особи, тобто фактичне позбавлення волі пересування особи, підозрюваної в учиненні злочину, здійснене в порядку, установленому в кодексі.

Виходячи з зазначених положень, логічною, на перший погляд, виглядає точка зору, за якою, оскільки порядок фактичного затримання визначається КПК України, то в даному випадку мова йде про дії по вже порушеній кримінальній справі і тільки уповноваженою на це посадовою особою. Отже, “...початковим моментом фактичного затримання як кримінально-процесуальної міри є час фактичного ухвалення рішення про взяття під варту доставленої особи в орган дізнання до слідчого, чи прокурору або в суд. Цей час фіксується в протоколі затримання особи. Попередні дії, зв’язані з захопленням і доставлянням особи, звичайно здійснюються або в адміністративному порядку (наприклад, за Законом “Про міліцію”) або в порядку виконання цивільного, громадського обов’язку потерпілим, очевидцями й іншими особами. Зазначені дії не входять до складу процесуального затримання. Вони охоплюються поняттям доставляння”. [22]

У той же час, “згідно з п. 1 ч. 1 ст. 43¹ КПК України особа, затримана по підозрюванню у вчиненні злочину, вважається підозрюваною”.

На наш погляд, “особа вважається затриманою з моменту фактичного затримання, тобто з моменту, коли особа утримується з застосуванням фізичного насильства та без такого і позбавляється волі розпоряджатися собою. Цей момент може трохи випереджати час доставляння затриманого до слідчого (дізнавача). Необхідно прагнути, щоб затриманий був доставлений до слідчого (дізнавача) у максимально короткий термін”.

Відзначаючи неоднозначність поняття “фактичного затримання”, ми вважаємо, що доти, поки в КПК України не буде внесена норма, що роз’ясняє, з якого моменту особа повинна вважатися затриманою, а затриманою вона повинна вважатися саме з того моменту, коли вона була позбавлена можливості вільно пересуватися. Ми це питання не вирішимо.

Дуже цікавим у цьому зв’язку уявляється трактування поняття “будь-

яке фактичне утримання, обмеження права на пересування з боку поліції” в американському кримінальному судочинстві. Так, відповідно до рішення Верховного суду США в справі Орозко, останній був визнаний фактично затриманим з моменту, коли він був розбуджений уночі, коли зайшли до нього в кімнату співробітниками поліції, тобто задовго до доставляння його в поліцію. [21]

Доречно звернути увагу на той факт, що строк між фізичним і процесуальним затриманням у вивчених нами кримінальних справах у середньому складає не менш 12 годин, а по деяких справах – набагато більший.

Очевидно, що відсутність чіткої законодавчої регламентації дій співробітників правоохоронних органів держави з моменту фізичного захоплення особи сприяє виникненню на практиці ситуацій, коли “запідозрені” нерідко затримуються без складання протоколу через відсутність підстав для затримання, передбачених в КПК України. Кримінальна справа порушена і підстави для затримання є, але “запідозрений” утримується в приміщенні відділу внутрішніх справ без відповідного оформлення через тяганину і безтурботність співробітників органів внутрішніх справ. Працівники міліції з метою приховання подібних фактів використовують різні прийоми. Найчастіше вони містять “запідозрених” поза ізоляторами тимчасового тримання, поміщаючи їх у робочі кабінети, кімнату чергової частини відділу внутрішніх справ [105, с.23].

У той же час, реальних законодавчих передумов для усунення з практики ситуацій, подібних описаної вище яка істотно ущемляє права і законні інтереси підозрюваних, в КПК України, як і раніше, не створено.

Згідно з КПК України “повноцінне” затримання підозрюваного можливе лише по вже порушеній кримінальній справі, і тільки особою, яка має повноваження провадження досудового слідства чи дізнання (ст. 106, 115 КПК). Характер обставин, за яких відбувається фізичне затримання, свідчить про те, що в більшості випадків це в інших умовах просто не може бути виконано.

Уявляється, що головна причина всіх цих суперечностей сучасного інституту затримання полягає в принципово неправильному і споконвічно приреченому на невдачу прагненні законодавця охопити в одному понятті “затримання” цілком різних по сутності, цілям і значенню дії. Такими є фізичне затримання (захоплення, піймання) і так зване в науковій літературі “процесуальне затримання”, короткочасне позбавлення волі без (і до) судового рішення. Логічно, що при такому підході неможливо однозначно трактувати і поняття “підстави затримання підозрюваного”.

Зокрема, у ч. 1 і ч. 2 ст. 106 КПК України перераховані обставини, наявність однієї з яких надає слідчому право короткочасно (на строк до 72 годин), без санкції суду, позбавити свободи певну особу. Очевидно,

що вказівка на ці обставин дозволяє зробити висновок про здійснення злочину конкретною особою найбільш імовірним, має на меті виключити можливість недостатньо обґрунтованих затримань, незалежно від упевненості слідчого в правильності своїх підозр і бажаннях застосувати запобіжний захід у вигляді взяття під варту до цієї особи в подальшому.

Зокрема, відсутність конкретних вказівок у ч. 1 ст. 106 КПК України (аналогічно ч. 1 ст. 91 КПК РФ) про те, що процесуальне затримання повинне застосовуватися тільки з метою вирішення питання про наступний арешт підозрюваного (що, у принципі, і не може бути по суті метою "міліцейського" затримання, про яке тут говориться), призвело до появи в деяких практичних працівників впевненості в можливості затримувати особу в кожному випадку, що формально відповідає перерахованим у ч. 1 розглянутої статті обставинам. При цьому, під безпосередніми цілями такого затримання широко розумілися: примушування затриманого до давання показань; покарання за відмовлення від співробітництва з правоохоронними органами; огороження від розправи і т. ін.

Трапляються випадки, коли затримання провадилося для "зручності роботи" із зазначеними особами. Так у здійсненні розкрадання коштів шляхом реалізації через торгову мережу неврахованої продукції, були арештовані директор крамниці Мостицький і бригадир Корнеєва. З показань підозрюваних стало відомо, що продукцію вони здобували безпосередньо на фабриці за готівку, по обліку у крамниці не проводили, а отримані від реалізації гроші привласнювали. З показань завідуючого складом готової продукції стало відомо, що невраховану продукцію вони збували тільки через цю крамницю. Незважаючи на це були здійснені процесуальні затримання ще п'яти завідуючих крамницями, що знаходилися безпосередньо неподалік від фабрики на підставі того, що "особи захоплені при здійсненні злочину чи безпосередньо після його здійснення". Вони були допитані як свідки, після чого затримані. Через день щодо затриманих винесені постанови "про припинення кримінальної справи", а вони самі відпущені. Надалі вони проходили в справі як свідки. [106]

Думасмо, що усунення наведених вище суперечностей інституту затримання стане можливим лише у випадку, коли фізичне затримання особи ніякого відношення до кримінально-процесуальної дії, не матиме. При цьому, з огляду на силовий, "затримуючий" характер фізичного затримання, його і називати треба власне "затриманням". Процесуальне ж затримання, виходячи з справжнього його призначення, повинне іменуватися "короткочасним позбавленням волі, як у проекті КПК України". Тільки в цьому випадку, на наш погляд, різні за своєю сутністю і змістом дії не будуть більш об'єднані однаковою назвою "затримання" і підставами для їх проведення.

Відзначимо, що в юридичній літературі пропонувалися інші шляхи вирішення проблеми співвідношення фізичного і процесуального затримання. Зокрема, висловлювалася думка про необхідність введення в кримінально-процесуальний закон указівки про можливість затримувати підозрювану особу до порушення кримінальної справи у випадках, що не терплять зволікання, коли особа захоплена в момент здійснення злочину чи безпосередньо після його здійснення, або коли очевидці прямо вкажуть на визначену особу, як на ту, що вчинила злочин. [107, с. 7] Слід зазначити, що в даному випадку не враховується розходження цілей фізичного і процесуального затримання, а також суб'єктів, уповноважених на їх провадження.

Наші погляди про розглянуті аспекти інституту затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, в узагальненому і систематизованому вигляді можна висловити в таких положеннях.

1. У КПК України або в Кодексі адміністративного судочинства має бути передбачена окрема процесуальна дія, що полягає у фізичному захопленні і негайному доставлянні особи в орган внутрішніх справ, прокуратуру або суд для роботи із затриманими, за обставин, зазначених у ч. 1 ст. 106 КПК України як “підстави затримання”. Така дія може бути здійснена: а) до порушення кримінальної справи, б) працівниками міліції, інших правоохоронних структур держави, що не є органами досудового розслідування або дізнання, але в чій задачі входить, у тому числі, і виявлення, попередження і припинення злочинів.

2. Про кожний випадок затримання особи, для з'ясування її причетності до вчиненого злочину, негайно складається протокол у трьох примірниках.

3. У цьому протоколі зазначаються підстави і мотиви затримання; місце, дата і час затримання; дані про особу, яка її затримала.

4. Місце, дата і година складання протоколу та результати особистого обшуку; місце її утримання. Затриманому роз'яснюються права й обов'язки, з'ясовується, чи бажає він мати захисника з моменту затримання. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому, про що робиться відмітка в протоколі.

Таке затримання має тривати не більше 6-ти годин, під час яких з'ясовується причетність особи до вчинення злочину. Особа знаходиться у райвідділі і до ІТТ не направляється. За цей час, якщо підозра у вчиненні злочину підтверджується, то особа разом із зібраними матеріалами передається в слідчий підрозділ, де, якщо її затримують у порядку ст. 115 КПК України, то строк її перебування у райвідділі зараховується до строку затримання з моменту її фізичного захоплення, а якщо впродовж

6-ти годин причетність її до злочину не встановлена, то особа звільняється. Постає запитання: чому 6 годин, а не три, як у КПК Росії? Якщо вчинено тяжкий злочин, вчиняли його декілька осіб, вони не були захоплені на місці злочину, очевидців немає, або вони є, але всі обставини злочину пояснити не можуть, за три години всіх опитати просто неможливо і з'ясувати причетність особи до вчинення злочину теж.

Усі ці дії повинні відбуватись до вирішення питання про порушення кримінальної справи, якщо вона не порушена. Якщо справа вже була порушена і особа затримана, по вже порушеній кримінальній справі (не по "гарячих слідах"), то вона затримується по підозрі у вчиненні злочину за ст. 106, 115 КПК України.

У запропонованих двох останніх редакціях проекту КПК України порушувати кримінальну справу має прокурор. А затриманого вже підозрюваного, якого вже з матеріалами доставили до слідчого, він змушений буде утримувати на час узгодження з прокурором постанови про порушення кримінальної справи, різними, найчастіше незаконними, способами, бо законних підстав його тримати до порушення кримінальної справи не буде, якщо не будуть враховані наші пропозиції. Тому ми не згодні з такою позицією і пропонуємо залишити право порушувати кримінальну справу за слідчим, бо якщо дозволити провадити процесуальне затримання до порушення кримінальної справи, то це буде кроком назад, порушенням прав і свобод громадян.

Організація досудового розслідування, при якому "господарем кримінального процесу" виступає прокурор, а не слідчий, стала багатьма сприйматись як єдино правильна, така, що майже автоматично забезпечує законність, дійсність. [108]

Однак життя щоразу доводить, що тільки повна процесуальна незалежність слідчого (як і повна незалежність суддів), може служити реальній гарантії оцінки ними доказів по справі і прийняття рішень по справі на підставі об'єктивності, керуючись своїм внутрішнім переконанням про яке також забули в новому проекті КПК України.

Чому в КПК права та свободи підозрюваного, затриманого безпідставно розширені, адже прав у затриманого та обвинуваченого набагато більше, ніж у потерпілого чи будь-якого законослухняного громадянина України. Чому слідчий, у межах наданих йому повноважень, не може реалізувати своє право на самостійне прийняття рішення, на відстоювання своєї думки? [109, с. 113-115]

Такими нам уявляються загальні положення належної регламентації діяльності по захопленню, доставлянню і короткочасному досудовому арешту особи у зв'язку з підозрою її в учиненні злочину. На наш погляд, тільки при докладному законодавчому регулюванні цієї діяльності, при-

чому безпосередньо із самого її початку, стане можливо виключити об'єктивно існуючий нині відрізок часу між доставлянням підозрюваного в правоохоронні органи і наступним складанням протоколу про затримання, протягом якого "...особа, ще не одержавши процесуальний статус підозрюваного, фактично вже позбавляється волі. Протягом цього часу ніхто не несе відповідальності щодо затриманого". Остання обставина не дозволяє повною мірою забезпечити права і законні інтереси осіб, що втягуються у сферу кримінально-процесуальної діяльності у зв'язку з перевіркою причетності їх до вчинення злочину.

Не менший інтерес, з погляду дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, викликає правовий режим самого короткочасного позбавлення волі. Навіть не володіючи спеціальними пізнаннями в галузі психології, неважко уявити, що застосування саме цього примусового заходу, за допомогою якою людина виявляється раптово і стрімко "вилученою" зі сфери нормального, "вільного" суспільства і поставлена у гранично обмежені просторові і поведінкові рамки, здатне найбільшою мірою вплинути на його можливість по самостійному здійсненню свого захисту.

Крім того, як показує практика, саме в період затримання відбувається більшість грубих порушень прав особистості підозрюваного в кримінальному судочинстві. Так російський процесуаліст В.А. Камишанський відзначав, що з матеріалів кримінальних справ, розслідуваних щодо затриманих випливає, що "працівники міліції саме в перші години затримання застосовували до затриманих недозволені методи впливу: насильство, катування, що тривали часом цілодобово" [110, 5-6].

Очевидно, що одним із факторів, здатних не тільки серйозним чином уплинути на рівень уявлення підозрюваного про свої права й обов'язки, що дозволив би останньому ефективно захищатися [111, 138], але і "остудити запал" деяких, занадто завзятих співробітників правоохоронних органів, є своєчасне надання затриманому кваліфікованої юридичної допомоги.

На думку 38,2 % опитаних нами затриманих, а потім узятих під варту обвинувачених, бажання затриманого підозрюваного скористатися допомогою адвоката до першого допиту не реалізується. Серед причин цього явища респондентами вказувалися: застосування щодо них шантажу – погрози застосування в такому випадку (при виявленні бажання мати захисника) запобіжного заходу – арешту (41,9%); навмисно "недохідливе" роз'яснення некомпетентному підозрюваному його прав (51,7%).

Затриманому має бути негайно повідомлено зрозумілою для нього мовою підстави затримання й у вчиненні якого злочину він підозрюється. Одночасно йому роз'яснюється право оскаржувати в суді підстави такого затримання, надаються усно роз'яснення частини першої ст. 63

Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді – роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та права затриманих осіб, установлені законом, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника; забезпечується можливість із моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Крім того, у світлі викладеного заслуговують підтримки судження про доцільність не тільки більш чіткого законодавчого врегулювання питання про належне забезпечення конституційного права підозрюваного на участь захисника саме з моменту фактичного затримання, але також створення й інших, не менш необхідних для цього передумов.

Маються на увазі пропозиції про значне скорочення встановленого в КПК України 24-годинного строку обов'язкової явки захисника до затриманої особи. Для цього, крім внесення відповідних змін в КПК України, варто почати певні зміни також і щодо діяльності адвокатських колегій і юридичних консультацій [112, 174], зокрема – по організації цілодобових чергувань адвокатів при органах внутрішніх справ і прокуратурі [113, 10]. Доречно повідомити, що 20 % опитаних нами правозастосовників відзначили, що при існуючій організації діяльності захисників практично неможливо забезпечити допомогою адвоката всіх, хто виявив про це бажання.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, і місце її перебування особа, яка здійснює дізнання, слідчий негайно повідомляє одного з її близьких родичів.

Хотілося б підкреслити, що своєчасне повідомлення родичів про затримання підозрюваного відіграє важливу роль у його подальшій долі. По-перше, родичі можуть мати фактичні дані чи подати докази, що свідчать про непричетність затриманого до злочину, що сприятиме якнайшвидшому звільненню підозрюваного з місця його утримання. По-друге, родичі зможуть запросити для захисту підозрюваного, залежно від можливості, найбільш кваліфікованого і досвідченого адвоката, чи у всякому разі, у них буде можливість розглянути кілька варіантів про участь того чи іншого захисника. У затриманого підозрюваного така можливість відсутня, а слідчий обмежиться запрошенням “чергового” адвоката. У цьому контексті повідомлення родичів затриманого здобуває значення одного з ефективних засобів його захисту. По-третє, сповіщаючи про затримання підозрюваного його родичів, слідчий рятує їх від душевних переживань, пов'язаних із невідомістю місцезнаходження близької їм людини.

Таким чином, можна констатувати, що за допомогою встановлення обов'язку слідчого й органу дізнання повідомити родичів затриманого, зроблено значний крок у напрямку до забезпечення прав підозрюваного. У той же час, на наш погляд, у ст. 106 КПК України повинні бути визначені обставини, за наявності яких у слідчого виникало б право не повідомляти родичів підозрюваного про його затримання (наприклад, при підозрі у вчиненні окремих особливо тяжких злочинів, чи у складі організованої групи і т. ін.). Однак для даного напрямку, звичайно, буде потрібно окреме, глибоке теоретичне дослідження.

Не сприяє дотриманню прав і законних інтересів людини і громадянина також та обставина, що в слідчого в даному випадку з'являється "тактична" можливість спеціально не робити повідомлення аж до повідомлення прокурору про затримання, що, у свою чергу, може розтягтися майже на 24 години [114, 24]. Тим самим значно знижується ефективність прокурорського нагляду, як єдиного в цьому випадку засобу захисту від прийняття необґрунтованих рішень у розглянутій сфері діяльності.

Заслугове підтримки і думка про зайву категоричність вимоги про обов'язковість повідомлення родичів затриманого. Зокрема, О.І. Цоколова в російській юридичній літературі цілком справедливо відзначає, що "... людина може не мати родичів, з якими підтримує відносини; ... повідомлення проти волі арештованого порушує таємницю його особистого життя, тому що перебування у в'язниці нікого не прикрашає; ... особа може наполягати на повідомленні людини, що не входить у коло родичів – співмешканки, друга; ... не передбачене повідомлення адміністрації за місцем роботи" [115, 21-22]. На нашу думку, перерахованих обставин цілком достатньо для надання правового статусу пропозиціям цитованого автора про право повідомити про це будь-яку особу на його розсуд [116, 239]. Слід зазначити, що подібні правила активно використовуються в практиці застосування арештів багатьох розвинутих зарубіжних країн.

Необхідно згадати, що серйозні сумніви викликає в багатьох процесуалістів можливість подальшого перебування в КПК України положення, що допускає, у разі потреби проведення оперативно-розшукових заходів, зустрічі співробітника, що здійснює ці заходи, з підозрюваним на підставі письмового дозволу дізнавача, слідчого, у провадженні яких перебуває кримінальна справа.

Так у російській літературі І.Л. Петрухін цілком правильно, на наш погляд, говорить про очевидну спрямованість таких зустрічей для тиску на підозрюваного чи до використання його як інформатора. При цьому дійсно "не можна підмінювати офіційний допит підозрюваного бесідами з особою, що не має процесуальних повноважень. Існує небезпека, що в цих випадках розслідування буде вестися не слідчим..., а особою, позба-

вленою процесуальних повноважень” [49]. Дуже дивним можна визнати і той факт, що в проєкті КПК України від листопада 2005 р., як і в КПК РФ, чомусь говориться про бесіди оперативників тільки з підозрюваними, а не з обвинуваченими. [116, 24] Зазначених аргументів, на наш погляд, цілком достатньо для якнайшвидшого і ретельного перегляду (чи навіть виключення) законодавцем розглянутої норми.

Більшість кримінальних справ починається саме з затримання підозрюваного, котре у своєму роді є передоднем рішення питання про порушення кримінальної справи і застосування запобіжного заходу.

Деякі процесуалісти вважають, що неприпустимо кримінально-процесуальне затримання особи, підозрюваної в учиненні злочину, за який може бути призначене більш м'яке покарання, ніж позбавлення волі. Посадові особи міліції при здійсненні затримання на місці і доставляння підозрюваного в орган дізнання повинні давати попередню кримінально-правову оцінку його протиправних дій, для того, щоб по можливості виключити вже на цій стадії порушення кримінальної справи затримання особи, якій не загрожує покарання у вигляді позбавлення волі. Статут патрульно-постової служби міліції повинний передбачати, що в момент фактичного затримання (“захоплення”) і доставляння в орган дізнання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, працівники міліції керуються ст. 106 КПК України і ст. 5 закону “Про міліцію”.

З викладеною думкою погодитися не можна. Дійсно, затримання за своїм характером рівнозначне позбавленню волі, тому, відповідно до закону, його строк зараховується в строк тримання підозрюваного (обвинуваченого) під вартою.

Однак існують спеціально позначені в законі випадки, коли особа повинна бути затримана. Так, за наявності даних, що дають підставу підозрювати особу в учиненні злочину, її “може бути затримано, якщо ця особа намагалася сховатися, або не має постійного місця проживання, або не встановлена його особистість, або якщо прокурором, чи слідчим, дізнавачем за згодою прокурора в суд спрямоване клопотання про обрання щодо затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту”. На нашу думку, за таких обставин можливе затримання особи, навіть якщо злочин, у вчиненні якого підозрюється, не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі (маються на увазі випадки затримання на місці здійснення злочину чи безпосередньо після його здійснення).

Утримання особи у строк більш 72 годин без звернення до судді про застосування запобіжного заходу взяття під варту є грубим порушенням прав і законних інтересів громадянина і є кримінальним діянням. Затримання як початковий етап кримінального судочинства допускається лише з метою з'ясування причетності затриманої особи до вчинення зло-

чину, а також із метою рішення питання про обрання запобіжного заходу, у тому числі взяття під варту чи передача під нагляд міліції, що можуть бути застосовані лише за наявності порушеної кримінальної справи. Закон обмежує затриманих часовими рамками, після закінчення яких особа повинна бути звільнена взагалі, або в неї повинна бути відібрана підписка про явку, або застосований який-небудь запобіжний захід, у тому числі і взяття під варту.

Серед процесуалістів немає єдиної точки зору відносно того, до чи після порушення справи має бути проведено затримання. Так одні автори вважають, що затримання в кримінально-процесуальному змісті можливе лише після порушення кримінальної справи чи одночасно з ним. Ця позиція відповідає характеру кримінально-процесуального затримання, як воно визначено чинним законом і було визначено в КПК України.

Інші автори дотримуються думки, відповідно до якої кримінально-процесуальне затримання проводиться до порушення кримінальної справи з моменту надходження в орган дізнання відомостей про наявність ознак злочину. Іншими словами, затримання як процесуальна дія здійснюється в рамках стадії кримінального процесу, іменованої порушенням кримінальної справи. Ця стадія завершується винесенням постанови про порушення кримінальної справи. Прихильники даної точки зору вважають, що процесуальна діяльність починається не з порушення справи, а з виявлення ознак злочину. Тому ставиться питання про проведення до порушення кримінальної справи й інших процесуальних дій, тісно пов'язаних із затриманням, що супроводжують його, – особистого обшуку й огляду. Так В. С. Зеленецький пропонує іменувати це “досудовим кримінальним процесом”, де замість затримання ввести таку норму як “доставляння” запідозреного до порушення кримінальної справи. Наводимо її цілком, як її бачить автор:

1. Орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя вправі доставити в правоохоронний орган особу, коли вона захоплена при безпосередньому готуванні, вчиненні або відразу ж після вчиненні суспільно небезпечного діяння; у випадку відсутності відомостей про її особистість чи якщо наявні про неї дані викликають сумнів у їх вірогідності.

2. Про кожен випадок доставляння особою, що прийняла таке рішення, складається протокол із вказівкою підстав і мотивів доставляння, часу складання протоколу, пояснень доставленого. Протокол підписується посадовою особою, що склала його, і доставленим.

Строк, на який особа може бути доставлена, не повинен перевищувати 24-х годин. У цей строк включається час із моменту фактичного доставляння особи і до її звільнення.

3. Звільненню доставлена особа підлягає у випадку, якщо:
- 1) минув строк доставляння;
 - 2) після порушення кримінальної справи немає підстав для її затримання чи обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;
 - 3) вірогідно встановлена особистість доставленого;
 - 4) прийняте рішення про відмову в порушенні кримінальної справи до закінчення строку доставляння. [117, 273]

На наш погляд, фактично праві і ті й інші автори, оскільки затримання може бути зроблене як до, так і після порушення кримінальної справи, і закон це допускає. Якщо виходити винятково з Кримінально-процесуального кодексу, то впливає, що затримання можуть зробити тільки дізнавач, слідчий чи прокурор (ст. 106, 115 КПК України). У даному випадку затримання розглядається як слідча дія, регламентована нормами КПК України.

Відповідно до ст. 5 Закону “Про міліцію” зі змінами та доповненнями на 12.01.2005 співробітники міліції вправі робити адміністративне затримання, а також затримання осіб підозрюваних у вчиненні злочину:

“У межах чинного законодавства, обмежуючи права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на них обов’язки, й зобов’язана дати їм пояснення з цього приводу.

Міліція: забезпечує затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам з моменту затримання або арешту (взяття під варту) право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, реалізацію інших прав затриманих і заарештованих (взятих під варту) осіб;

негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб повідомляє про їх місцеперебування родичам та у разі заяви усної або письмової вимоги - захиснику, а також адміністрації за місцем роботи чи навчання;

забезпечує харчування затриманих осіб три рази на добу за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів України;

у разі необхідності вживає заходів щодо негайного надання медичної та іншої допомоги затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам.

У разі заяви затриманими або заарештованими (взятими під варту) особами усної або письмової вимоги про залучення захисника працівники міліції не мають права вимагати від них надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника.

Про заяву вимоги про залучення захисника або про відмову у залученні захисника у протоколі затримання або постанові про арешт (взяття під варту) робиться відповідний запис, який скріплюється підписом затриманої або заарештованої (взятої під варту) особи.

Особам при затриманні або арешті (взяті під варту) працівниками

міліції: повідомляються підстави та мотиви такого затримання або арешту (взяття під варту), роз'яснюється право оскаржувати їх у суді;

надаються усно роз'яснення частини першої статті 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді - роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), встановлених законами, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;

забезпечується можливість з моменту затримання або арешту (взяття під варту) захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника”.

У зв'язку з цим наказом МВС України від 10.10.2005 №860 були внесені зміни до наказу МВС України від 04.10.2003 №1155 “Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України”, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 березня 2004 р. за № 259/8858 (зі змінами).

Був доповнений розділ 2 пунктами 2.2.11. такого змісту:

2.2.11. Особам при затриманні або арешті (взяття під варту) працівниками міліції: повідомляються підстави та мотиви такого затримання або арешту (взяття під варту), роз'яснюється право оскарження їх у суді;

надаються усно роз'яснення частини першої статті 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді - роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), установлених законами, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;

забезпечується затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам з моменту затримання або арешту (взяття під варту) право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, реалізацію інших прав і заарештованих (взятих під варту) осіб;

у разі заявлення затриманими або заарештованими (взятими під варту) особами усної або письмової вимоги про залучення захисника працівники міліції не мають права вимагати про залучення захисника, працівники міліції не мають права вимагати від них надання будь-яких по-

исненъ або свідчень до прибуття захисника;

про заявленнâ вимоги про залученнâ захисника або про відмову в залученнâ захисника в протоколі затримання або постанові про арешт (взяття під варту) робиться відповідний запис, який скріплюється підписом затриманої або заарештованої (взятої під варту) особи;

негайно, але не пізніше ніж через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) особи (осіб) повідомляється про його (їх) місцез перебування родичам та в разі заявленнâ усної або письмової вимоги – захиснику, а також адміністрації за місцем роботи чи навчання” [22].

Майже слово в слово ст. 5 закону “Про міліцію” перенесена в проект КПК, і тим самим законодавець намагається, як на нашу думку, стерти межу між адміністративним і процесуальним затриманням. Однак, необхідно чітко розрізнати адміністративне і кримінально-процесуальне затримання. Адміністративне затримання застосовується органами і посадовими особами, що ведуть провадження з адміністративних правопорушень. Кримінально-процесуальне затримання застосовується як превентивний захід дізнавачем, слідчим і прокурором при провадженні по кримінальній справі.

Затримання підозрюваного віднесено законодавством до примусових заходів. Однак цілі і завдання, що поставлені законодавством перед інститутом затримання, збігаються з цілями і завданнями запобіжних заходів. Затримання є початковою стадією застосування того чи іншого запобіжного заходу. Таким чином, кримінально-процесуальне затримання, на теперішній час, один із запобіжних заходів, що має короткочасний характер.

На досудовій стадії кримінального судочинства щодо підозрюваного, обвинуваченого може бути застосовано один із передбачених кримінально-процесуальним законодавством запобіжних заходів чи відібране зобов’язання про явку. Закон передбачає і незастосування запобіжних заходів узагалі, якщо в них не виникає необхідності.

РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ РЕГЛАМЕНТ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО

2.1. Підстави затримання

Свобода особи гарантується тим, що громадянин, підозрюваний у вчиненні злочину, може бути затриманий тільки за наявності встановлених законом підстав

У ст. 106 чинного КПК України дається вичерпний перелік підстав, за наявності яких даний примусовий захід може бути застосований.

Розширювальному тлумаченню дана норма не підлягає, тому затримання, проведене з будь-яких інших підстав, є свідомо незаконним. На жаль, на практиці дотепер неодиначні випадки, коли та чи інша посадова особа застосовує затримання, переслідуючи певні цілі (прагнення розкрити злочин, домогтися від затриманого визнання своєї провини і т. ін.), навіть якщо таке рішення не збігається з вимогами ст. 106 КПК України.

Перш ніж вирішувати питання про затримання, необхідно переконатися в наявності декількох умов, обов'язкових для застосування затримання.

Розглянемо кожну з зазначених у законі підстав затримання.

1. *Коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення.*

Як правило, на місці злочину злочинця застають громадяни, які стали його свідками, або працівники патрульної служби міліції, ДАІ, які опинились поблизу місця, де було вчинено злочин; слідчі, дізнавачі, прокурори майже ніколи не застають злочинця на місці злочину. Тому ця підстава передувє юридичному оформленню затримання, і заноситься до протоколу затримання на підставі пояснень або допитів громадян і працівників міліції, які це затримання здійснювали.

Одним із найважливіших повноважень особового складу міліції є право здійснювати затримання. Слід зазначити, що даним терміном у нормативно-правових актах визначаються види владних дій міліції, які істотно відрізняються одна від одної. Не є винятком і Закон України "Про міліцію", в якому закріплено право працівників здійснювати адміністративне затримання, кримінально-процесуальне затримання, затримання деяких категорій осіб, чий дії не пов'язані з вчиненням правопорушення. [119, с. 33-38]

Чи можна затримати особу, що готується до вчинення злочину? КПК 1922 р. давав підставу для позитивної відповіді на це запитання, оскільки він допускав можливість затримання "при безпосередньому готуванні" до злочину (п. 1 ст. 100). У КПК України 1960 р. ці слова опущені (п. 1 ст. 106).

Але п. 1 ст. 106 КПК України, на думку І.Л. Петрухіна, можна тлумачити й інакше: „застати при вчиненні злочину – це значить застигнути і при приготуванні до нього, тому що готування до особливо тяжкого чи тяжкого злочину – це вже злочин. Це питання спочатку треба вирішити теоретично, а потім шукати оптимальне формулювання закону”. [248, С. 27] Закон розуміє готування як підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ст. 14 КК України). За своїм характером ці дії можуть бути такими, що при спостереженні за ними не залишається сумніву в намірі особи вчинити злочин (наприклад, особа придбає вогнепальну нарізну зброю, влаштовується за фальшивими документами охоронцем до банку, розробляє план нападу та намічає його дату і т. ін.). Затримання таких осіб, які готуються до вчинення злочину, необхідно визнати припустимим, оскільки ризик затримання особи, не причетної до злочину, тут зведений до мінімуму. У інших же випадках характер дій у стадії готування до вчинення злочину не дозволяє сторонній особі однозначно судити про намір вчинити злочин. Але якщо слідчий має у своєму розпорядженні додаткові дані, у сукупності з якими є підстави для висновку, що готується злочин, то затримання припустиме. Виходячи з цього, ми погоджуємось з пропозицією І.Л. Петрухіна про те, що „викладений закон може бути доповнений таким формулюванням: затримання особи, яка готується до вчинення особливо тяжкого або тяжкого злочину, припустиме, якщо спостереження за чиненими нею діями самі по собі чи в сукупності з іншими даними дають підстави вважати, що злочин буде доведено до кінця” [248, с. 27].

Особа може також бути затриманою, якщо вона намагалась учинити злочин (наприклад, спробувала вивезти із заводу на вантажівці не оприбуткований метал, мала намір підірвати вибухівку, але вибуховий пристрій не спрацював і т. ін.). Такі дії підпадають під формулювання “застати при вчиненні злочину”, тому що замах на злочин – початковий момент його вчинення.

Закон допускає також затримання безпосередньо після вчинення злочину. Слово “безпосереднє” означає, що затримання може бути почате на місці події чи в ході переслідування” [248, с. 27]. Особа вважається застигнутою безпосередньо після вчинення злочину, якщо вона не сховалась з поля зору переслідувачів. І скільки б не тривало переслідування, особа буде затримана в такій ситуації безпосередньо після вчинення злочину. [94, с. 272] Якщо ж переслідуваному вдалось сховатись, то затримання може бути надалі здійснене за іншими підставами (п. 2 ст. 106 КПК України – якщо очевидці прямо вкажуть на дану особу як на зло-

чинця (п. 3 ст.106 КПК України) – якщо на особі чи в її житлі будуть виявлені явні сліди злочину).

Варто звернути увагу на деяку неточність формулювання закону: “особу, застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення”. У літературі ставилося питання про допустимість затримання не відразу після здійснення злочину, а в межах встановленого законом строку давнини кримінального переслідування.

Уявляється, що затримання не відразу після здійснення злочину можливе в ряді ситуацій. Якщо, наприклад, особа несподівано впізнала злочинця через тривалий час після вчинення злочину, то вона повинна мати можливість затримати його чи звернутися з проханням про затримання до міліції. У межах строку давнини кримінального переслідування неприпустиме процесуальне затримання обвинуваченого, який втік. У цьому випадку уявляється можливим спочатку здійснити фактичне “захоплення” особи, а потім реалізувати запобіжний захід.

2. Коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вказують на дану особу, що саме вона вчинила злочин.

Варто звернути увагу на те, що “очевидці” і “потерпілі” зазначені в законі в множині (у ст. 100 КПК 1922р. йшлося про потерпілого в однині). Спираючись на “букву закону”, можна стверджувати, що повідомлення одного очевидця недостатньо для затримання. Але таке твердження було б зайво категоричним. Усе-таки можна уявити собі ситуацію, коли тільки один очевидець (наприклад, потерпілий) має у своєму розпорядженні настільки переконливі відомості, що їх можна вважати достатніми для затримання.

До очевидців варто віднести й інших підозрюваних, якщо вони спостерігали подію злочину. [120, с. 56]

Очевидцями можуть бути і свідки, які раптово опинились на місці злочину, у тому числі і працівники правоохоронних органів, що спостерігали безпосередні події злочину і дії, що почалися потім.

Очевидці по букві закону повинні прямо вказати на особу, що вчинила злочин. Це значить, що ймовірні, можливі заяви очевидців про те, що особа можливо вчинила злочин, не є достатньою підставою для затримання.

На підставі прямих свідчень очевидців допускається рішення про безпосереднє “захоплення” підозрюваного на місці злочину, а при порушенні кримінальної справи і кримінально-процесуальне рішення про його затримання. Свідчення очевидців, дані на допитах, очних ставках і при проведенні впізнання – достатня підстава для затримання підозрюваного в ході дізнання і досудового розслідування.

„Тут ми маємо справу із затриманням, що проводиться за постановою

органу дізнання, слідчого, прокурора або судді, тобто таким затриманням, що не є несподіваним, раптовим для затримуючого” [248, с. 28-29].

3. Коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

У цьому пункті йдеться про речові докази, що викривають особу в здійсненні злочину, – знаряддя злочину, викрадені речі, фрагменти тіла і ін. Сліди повинні бути явними, тобто такими, котрі відразу упадають в око і не вимагають для свого виявлення проведення експертизи. Слідчі або посадова особа органу дізнання зобов’язана особисто переконатися в існуванні явних слідів злочину при складанні відповідних процесуальних документів в присутності понятих. Для виявлення слідів, за загальним правилом, не можуть бути проведені слідчі дії – обшук, виїмка, – якщо кримінальна справа не порушена, однак може бути проведений огляд місця події, де знайдене і буде зафіксоване.

„Якщо обшуки, виїмки, огляди проводяться в процесі розслідування по порушеній кримінальній справі не у зв’язку з затриманням, то сліди злочину і речові докази можуть служити підставою для затримання особи, у якої вони виявлені. Такого роду затримання не носить раптового характеру” [248, с. 29].

Із числа вивчених кримінальних справ затримання на підставі “інших даних” проводилося лише в 7,8 % випадків. У той же час саме при затриманні по ч. 2 ст. 106 КПК України найчастіше трапляються випадки незаконного і необґрунтованого затримання.

Одна з причин цього в тому, що дана підстава не розкрита в законі так само чітко, як підстави, передбачені частиною першою. Багато слідчих і працівників дізнання відчують труднощі в розумінні “інших даних”. Окремі з них розуміють під цим дані, що характеризують особу (наприклад, наявність судимості, дані про агресивність характеру і т. ін.). Деякі в “інші дані” включають не тільки дані, зафіксовані в слідчих документах, але й отримані шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Тим часом, за змістом ст. 106 КПК України під “іншими даними” варто розуміти будь-які докази, що вказують на здійснення злочину конкретною особою. До їх числа можуть бути віднесені матеріали ревізій, інвентаризаційні описи, різні дані, отримані в результаті проведення слідчих дій, у тому числі при допитах свідків і потерпілих, що не є очевидцями злочину.

Такими даними можуть бути: результати огляду місця події, що вказують на вчинення злочину конкретною особою (загублений документ, зірваний головний убір); показання свідків, які не є очевидцями; показання інших підозрюваних; знаходження особи поблизу місця вчинення злочину; спроба сховати сліди злочину; повідомлення посадових осіб

про злочин, учинений певною особою; акти інвентаризацій, ревізій і т. ін. [121, 14 с.]

Однак за наявності “інших даних” підозрювати особу у вчиненні злочину саме по собі ще не є підставою для застосування затримання. Для цього потрібна одна з трьох додаткових умов: а) коли ця особа намагалася втекти; б) коли вона не має постійного місця проживання; в) не встановлена особа підозрюваного.

Це продиктовано тим, що “інші дані” містять менш визначені дані про причетність особи до злочину, тому, відповідно до закону, затримання в цих випадках може бути проведено тільки при крайній необхідності, зумовленій імовірністю ухилення підозрюваного від слідства.

Недотримання зазначених додаткових умов призводить до фактів незаконного затримання.

Розглянемо більш детально кожну з додаткових умов.

Особа намагалася втекти – це спроба врятуватися втечею з місця злочину, сховатися від працівників міліції чи інших осіб, що виконують обов’язки по охороні громадського порядку, цьому дорівнює будь-яка спроба змінити місце проживання або виїхати за межі даного регіону з метою ухилення від слідства та суду.

Відсутність постійного місця проживання – не має реєстрації або дана особа за місцем реєстрації не проживає.

Не встановлена особа – у запідозреного відсутні документи, що засвідчують його особу, чи наявні документи викликають сумнів у їхній дійсності або у вірогідності даних, що містяться в них. Або за відсутності відповідних документів відомості, повідомлені про себе запідозреною особою, не можуть бути оперативно перевірені.

У випадку ж, якщо така особа посилається на конкретних громадян, що можуть підтвердити її особу, і якщо відомості, повідомлені цими громадянами про особу запідозреного, є достовірними і особа цих громадян не викликає сумніву затримання по цій підставі застосовуватись не може.

Будучи невідкладною слідчою дією, затримання найчастіше застосовується на початковому етапі розслідування, коли доказів для обрання запобіжного заходу щодо підозрюваної особи ще недостатньо, а необхідність її ізоляції для слідчого очевидна.

Іноді передбачення слідчого має інтуїтивний характер. “Інтуїція являє собою не результат логічної діяльності, усвідомлення розумових висновків, а несвідоме розуміння тих або інших положень, заснованих на досвіді і знаннях”. [122, 27 с.]

Підстави і мотиви для затримання як невідкладної слідчої дії виникають раптово і вимагають оперативного реагування.

Надалі в більшості випадків органи розслідування нагромаджують достатній матеріал для своєчасного вирішення питання про обрання запобіжного заходу.

У той же час в окремих випадках нові обставини, що вимагають невідкладного реагування, стають відомими на наступному етапі розслідування, що може зробити доцільним застосування процесуального затримання.

Тим часом аналіз практики затримання показує, що не тільки на наступній стадії, але і на етапі порушення кримінальної справи багато слідчих і працівники дізнання відмовляються від застосування затримання при наявності зазначених у законі підстав, передбачених ст. 106 КПК України, якщо в них відсутня упевненість, що протягом строку затримання будуть зібрані достатні докази для наступного пред'явлення обвинувачення. Така "перестраховка" нерідко призводить до того, що в ряді випадків особи, щодо яких за наявності підстав і мотивів, затримання не було застосовано, вчиняють нові злочини або ховаються від органів розслідування. [123]

Один із стримуючих факторів такої перестраховки є спільний Наказ МВС та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 300/73 від 23.04.2001 р. "Про заходи щодо дотримання законності при затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обранні щодо них запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та додержанні встановлених законом строків затримання і тримання під вартою під час попереднього слідства", де у п. 2.5 зазначено: "...протягом 10 діб з дня виявлення порушення законності проводити службові розслідування за кожним фактом: звільнення осіб із ізоляторів тимчасового тримання у зв'язку з не підтвердженням підозри або закінченням строку затримання;

3. Про вжиті заходи щодо осіб, які допустили порушення законності, доводити до відома кожного слідчого працівника на нарадах з підбиття підсумків роботи. На заняттях зі службової підготовки ретельно аналізувати причини, які призвели до порушень законності слідчими, уживати заходів щодо їх усунення надалі.

4. начальникам слідчих підрозділів органів внутрішніх справ:

4.1 Направляти в добовий термін спецповідомлення на ім'я заступника начальника ГУМВС, УМВС. УМВСТ України – начальника слідчого управління (відділу) про кожний випадок звільнення особи з-під варту у зв'язку із:

- а) не підтвердженням підозри у вчиненні злочину затриманою особою;
- б) закінченням установленого законом строку затримання підозрюваної особи;
- в) відмовою у винесенні постанови про обрання затриманому обвинува-

ченому (підозрюваному) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;
г) відмовою у продовженні строку тримання під вартою;
г) закінчення установленого строку тримання під вартою”.

Виходячи з цього наказу слідчий і дізнавач не мають права на ризик, бо якщо він не буде впевнений, що після затримання підозрюваного його не заарештують, він буде покараний.

Так в Одесі було проведено вибіркове вивчення кримінальних справ, припинених за нерозшуком обвинуваченого. По частині з них були підстави і можливість для застосування затримання підозрюваного. Але оскільки в слідчого не було впевненості в одержанні згоди на арешт, затримання застосовано не було. У результаті ці особи сховалися від органів досудового слідства.

У більшості випадків затримання застосовується за наявності підстав для застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Це викликається об'єктивними обставинами. Зокрема, ряд таких затримань провадиться по закінченні робочого дня, коли негайне одержання постанови суду про обрання запобіжного заходу взяття під варту, як правило, уже неможливе. [123, с. 14]

За наявності постанови судді про обрання запобіжного заходу взяття під варту слідчий чи працівник дізнання складають одночасно протокол про затримання арештованого в порядку ст. 106 КПК України. Як правило, це пояснюється вимогами, висунутими адміністрацією ІТТ або СІЗО, або необхідністю утримання арештованого протягом трьох діб в ІТТ (для зручності роботи з ним), що без протоколу затримання в ряді випадків важко, оскільки арештований за загальним правилом повинен міститися в слідчому ізоляторі.

Така практика йде врозрід зі змістом кримінально-процесуального закону. Процесуальне затримання – це самостійна слідча дія, що має власну юридичну природу, а також підстави і мотиви її проведення. За часом воно може передувати обранню запобіжного заходу, але не повинне застосовуватися поряд з ним.

За наявності доведених обставин, що потребують затримання (ст. 106 КПК України), і підстав для обрання запобіжного заходу (ст. 148 КПК України) відповідна посадова особа вправі, але не зобов'язана здійснити затримання. Рішення питання про затримання залежить від ряду умов, що стосуються особистості підозрюваного і характеру приписуваного йому злочину, зазначених у ст. 150 КПК України (тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа, особистість підозрюваного, рід його занять, вік, стан здоров'я, родинний стан і ін.). Якщо, припустимо, підозрюваний похилого віку або страждає важкою хворобою, то навіть за наявності підстав для затримання цей запобіжний захід може бути і не

застосований. За даними статистики, динаміка кількості затриманих осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, складає: 2001 р. – 77744, 2002р. – 78826, 2003 р. – 68960, 2004 р. – 58462, 2005 р. – 52230. Як бачимо, затримання застосовується дедалі рідше.

Ще за радянських часів висловлено думку, що підставами для затримання (і взяття під варту) можуть бути суспільне обурення, що виникає при залишенні на свободі особи, підозрюваної (обвинуваченої) у вчиненні тяжкого злочину, а також необхідність забезпечити особисту його безпеку, тобто запобігти суду Лінча. [66, с. 336; 124, с. 83]

Можна зрозуміти обурення громадян із приводу здійснення будь-якого, особливо тяжкого злочину. Ці соціальні емоції нерідко спонукують органи розслідування, прокуратуру та суд робити передчасні, недостатньо обґрунтовані затримання й арешти. Надалі все та ж суспільна думка перешкоджає звільненню необґрунтовано затриманих осіб. З'являється бажання будь-що довести їх провину, а це веде до винесення недостатньо обґрунтованого обвинувального вироку. Прагнення задовольнити “почуття суспільної справедливості”, догодити публіці призводить до серйозних порушень законності в діяльності органів розслідування, прокуратури та суду. Тому “суспільні пристрасті” не можуть служити підставою для затримань і арештів. Щодо безпеки підозрюваного, не затриманого у разі відсутності встановлених законом підстав, то її зобов'язані забезпечити відповідні правоохоронні органи. За відсутності підстав для затримання певної особи немає ґрунту для його суспільного осуду, оскільки “соціальне обурення” нерідко інспіровано. Затримання підозрюваного “у його ж інтересах” – це сзуйтська постановка питання, не властива демократичній природі кримінального процесу [248, с. 34-35]. Однак ця норма існує у ст. 165² КПК України, де йдеться про клопотання самого підозрюваного чи обвинуваченого на тримання його під вартою до 15 діб. Ми пропонуємо цю норму із чинного КПК виключити.

2.2. Мотив та правові умови застосування тимчасового запобіжного заходу затримання підозрюваного

Передбачені законом підстави затримання (ст. 106 КПК України), власне кажучи, являють собою підстави для підозри в учиненні злочинів і не вичерпують усіх тих обставин, що можуть бути покладені в основу рішення про затримання. Наявність підстав для підозри є обов'язковою умовою затримання, але саме по собі не робить необхідним його застосування (щодо підозрюваного може бути обрана, наприклад, підписка про невиїзд або взагалі не застосовуватися примусовий захід до притяг-

нення як обвинуваченого). Щоб затримання було обґрунтованим крім підстав для підозри повинні бути ще такі обставини, що спонукають, роблять застосування затримання доцільним, виправданим. Саме вони й утворюють мотив затримання.

Поняття мотивів затримання закон не розкриває і не містить якого-небудь їх переліку. Як показало вивчення кримінальних справ, багато практичних працівників органів внутрішніх справ, наділені правом застосування цього примусового заходу, не мають належного уявлення про мотиви затримання.

Слідчі і працівники органів дізнання часом не відображають у протоколах мотиви або в графі “мотиви затримання” указують на здійснення особою конкретного злочину: “здійснення крадіжки”, “заподіяння тяжких тілесних ушкоджень”, “здійснення хуліганства” і т. ін. Деякі з опитаних слідчих і працівників дізнання під мотивами затримання розуміють дані, що характеризують особистість підозрюваного чи його негативну поведінку в процесі розслідування (наприклад, неявка до слідчого за викликом). Окремі практичні працівники вважають, що за наявності підстав затримання можлива і відсутність яких-небудь мотивів для цього. Така позиція, зокрема, пояснюється тим, що в ряді органів внутрішніх справ використовуються бланки протоколів, що не відповідають за формою вимогам закону. У таких бланках або взагалі не передбачене відображення мотивів, або підстави і мотиви позначені у вигляді загального реквізиту протоколу. Тим часом правильне розуміння особою, що проводить розслідування, мотивів затримання важливе не стільки для належного оформлення протоколу, скільки для забезпечення обґрунтованого й ефективного застосування даного короткочасного запобіжного заходу.

Мотив затримання повинний пояснити, для запобігання яким небажаним діям підозрюваного варто удатися до ізоляції його від суспільства, з наступним рішенням питання про необхідність застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Об’єктивні обставини, що спонукають слідчого негайно і саме в даний момент затримати підозрюваного, насамперед, породжують конкретну мету, наприклад, не дати підозрюваному сховатися від слідства, на безумовне досягнення якої і буде спрямовано затримання як один із примусових заходів. Однак зазначена мета в кожному конкретному випадку може бути досягнута не тільки шляхом застосування короткочасного затримання, але й у результаті обрання щодо підозрюваного одного із запобіжних заходів. Мотив затримання і буде пояснювати, чому для досягнення поставленої мети необхідно і доцільно застосувати саме цей, а не інший запобіжний захід.

Однак пов’язувати мотиви затримання з обов’язковим рішенням пи-

тання про арешт підозрюваного, що ще має місце в слідчій практиці, неприпустимо.

Хоча одна з цілей затримання – це вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, помилково думати, що логічним завершенням будь-якого затримання повинен бути арешт підозрюваного. Так із 15709 осіб, яким обрано інший запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою в 2005 р., після затримання в ІТТ було звільнено суддями 21 % затриманих, слідчими – 24,8 %, прокурорами – 54,2 %. З норм кримінально-процесуального закону така вимога не впливає, і питання про наступне застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту повинне вирішуватися слідчим або особою, що провадить дізнання з урахуванням конкретних обставин кримінальної справи, особистості підозрюваної особи і тактичних особливостей розслідування.

У тлумачному словнику української мови мотив у широкому, загальноприйнятому розумінні цього слова означає “підставу, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина, спонука”. [125, с. 230] Мотив формується у свідомості суб'єкта під дією існуючих поза його об'єктивними факторами, причинами і спонукує суб'єкта до дії, спрямованої на досягнення визначеної мети. Щодо рішення про затримання мотивами виступають ті обставини, що спонукають, і фактичні дані, що зумовлюють необхідність затримання підозрюваного в даній конкретній ситуації. Затримання підозрюваного може бути мотивовано необхідністю:

- припинити подальшу злочинну діяльність особи чи запобігти вчиненню ним нового злочину;
- перешкодити переховуванню підозрюваного від слідства й суду;
- перешкодити підозрюваному встановленню істини, приховати знаряддя злочину чи викрадене.

Не можна не погодитися з думкою, що затримання може бути мотивовано однією лише небезпекою вчиненого злочину. Дійсно, учинення злочинів, вичерпний перелік яких наведено в законі (ч. 5 ст. 12 КК України), розглядається як самостійна підстава для застосування найбільш суворого запобіжного заходу – взяття під варту “за мотивами однієї лише небезпеки злочину”, отже, за наявності однієї з підстав, передбачених ст.106 КПК України, буде виправдане включення цієї обставини в число правомірних мотивів затримання.

У даному випадку на перший план виступає мета затримання – забезпечити правильне рішення про запобіжний захід у вигляді взяття під варту.

26 жовтня 2004 р. за фактом розбійного нападу невідомими особами на водія таксі С. була порушена кримінальна справа. 4 листопада 2004 р. потерпілий на речовому ринку “7 км” зустрів одну з осіб, яка вчинила на

нього розбійний напад і вжив заходів до її затримання. Затриманим виявився гр. Б., який, незважаючи на показання потерпілого, заперечував свою участь у пограбуванні і був затриманий у ІТТ. У результаті проведених слідчим і оперативними працівниками заходів його провина в учиненні злочину була доведена.

Затримання до нього було застосовано на підставі п. 2 ст. 106 КПК і по мотивах небезпеки вчиненого злочину.

На практиці часом постає питання про можливість затримання підозрюваного з метою виявлення ймовірних співучасників злочину, установлення місця перебування знаряддя злочину чи майна, добутого злочинним шляхом, а також його причетності до здійснення інших злочинів.

Причинами, що виправдують таке затримання, служать фактичні дані, що вказують на причетність підозрюваного до вчинення іншого злочину або на вчинення розслідуваного злочину групою осіб (наявність співучасників) і т. ін. При чому ці фактичні дані поряд з даними, отриманими з процесуальних джерел (ст. 65 КПК), можуть бути отримані й оперативно-розшуковим шляхом (за умови, якщо вони легалізовані в матеріалах справи).

Двоє чоловіків, увійшовши до квартири гр-ки П., погрожуючи пістолетом, заволоділи її майном на суму 34800 гривень. Оперативно-розшуковими заходами один із них був установлений. Ним виявився С., якого вона впізнала як одного із злочинців. Незважаючи на показання потерпілої, С. продовжував заперечувати свою причетність до розбійного нападу. На підставі показань потерпілої, а також даних, отриманих оперативними працівниками про причетність С. до розбою, останній був обґрунтовано затриманий по мотивах необхідності проведення подальших заходів з метою знайти додаткові докази його провини і перешкодити йому перешкоджати встановленню істини, сховати знаряддя злочину і викрадене.

Згідно з “Інструкцією з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері економіки”, затвердженою Наказом МВС України від 08.09.2005 № 760:

“Стаття 3.8. За наявності інформації про наміри особи, причетної до вчинення злочину економічної спрямованості, або підозрюваного переховуватись від слідства чи суду, організації здійснення тиску на учасників кримінального процесу а також знищення доказової бази, оперативними працівниками має бути підготовлений відповідний мотивований рапорт керівникові слідчо-оперативної групи про доцільність затримання цієї особи або обрання стосовно неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Рішення про затримання особи в порядку ст. 115 КПК України або обрання стосовно неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

вирішується слідчим або керівником слідчо-оперативної групи одноосібно, з урахуванням вимог законодавства України щодо наявності та достатності підстав для цього.

У справах про особливо тяжкі злочини слідчим, як правило, повинно ініціюватись вирішення питання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою”.

Однак необхідно підкреслити, що одні лише оперативно-розшукові дані не можуть служити самостійною підставою для прийняття рішення про затримання підозрюваного, навіть якщо вони виконані згідно із вимогами ч. 2 ст. 65 КПК України. Відомості, отримані оперативно-розшуковим шляхом, можуть використовуватися для доставляння особи, підозрюваної в здійсненні злочину, до міліції, її допиту і проведення з її участю інших слідчих дій. Але для затримання і запровадження її в ІТТ необхідно, щоб підозра щодо неї ґрунтувалася на фактичних даних, отриманих із процесуальних джерел, щоб ці дані були процесуально закріплені або протоколи з відповідними додатками складені за результатами оперативно-розшукових заходів, можливо було перевірити іншими слідчими діями.

Підбиваючи підсумок висловленому, дамо перелік мотивів затримання, найбільше часто застосовуваних на практиці, що, якщо вони спираються на матеріали справи, варто вважати правомірними. Затримання підозрюваного може бути мотивовано необхідністю:

- припинити подальшу злочинну діяльність особи чи попередити вчинення ним нового злочину;
- перешкодити ухиленню підозрюваного від слідства та суду;
- перешкодити підозрюваному перешкоджати встановленню істини, вилучити знаряддя злочину чи викрадене;
- ізолювати підозрюваного від суспільства при вчиненні ним особливо тяжкого злочину;
- провести заходи з метою перевірки фактичних даних, що вказують на можливу причетність підозрюваного до вчинення інших злочинів або на вчинення розслідуваного злочину групою осіб, а також для встановлення місця приховання знарядь злочину, майна, добутого злочинним шляхом, чи інших обставин, що мають істотне значення для розслідуваної справи.

Усвідомлюючи співвідношення підстав і мотивів затримання, варто мати на увазі, що підстави, перераховані в ч. 1 і 2 ст. 106 КПК України дають слідчому право застосовувати чи не застосовувати тимчасовий запобіжний захід затримання підозрюваного. Мотиви ж пояснюють, чому з цих двох можливих рішень слідчий вибрав саме затримання підозрюваного.

Необхідно відзначити, як ми вже висловлювались раніше, що як підстави для затримання підозрюваного в ч. 2 ст. 106 КПК України виступає

сукупність “інших даних”, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, і зазначені у законі наступні умови: “якщо ця особа намагалася втекти, чи коли вона не має постійного місця проживання, чи коли не встановлена особа підозрюваного”.

За наявності цієї сукупності (підстав) для рішення питання про затримання потрібні ще й мотиви, що вказують на необхідність і доцільність затримання. У даному випадку умови не підмінюють мотивів затримання, а є складовою частиною підстав. Вони відображені в матеріалах кримінальної справи (у рапорті особи, яка провадила затримання, у протоколах допиту потерпілого, свідків і т. ін.), служать обставиною, що породжує в слідчого побоювання, що підозрюваний, залишаючись на свободі, сховається від слідства.

Як замах на втечу, так і відсутність у підозрюваного постійного місця проживання чи невстановлення його особистості повинні викликати в слідчого обґрунтоване побоювання, що підозрюваний може сховатися від слідства і суду. Отже, кожне з цих умов може служити причиною того самого мотиву затримання.

У вересні 2004 р. за порушення правил дорожнього руху до відділення міліції був доставлений гр. З., тому що в нього не виявилось посвідчення водія і документів на право користування автомашиною. При опитуванні він заявив, що автомашина належить його другу, однак назвати точні біографічні дані чи адресу місця проживання “друга” не зміг. Перевіркою було встановлено, що З. не має постійного місця проживання, у 2003 р. звільнився з місць позбавлення волі й останнім часом проживав у родичів і знайомих. При зазначених обставинах він був затриманий за підозрою у викраденні автомашини на підставі “інших даних” (показань свідків і документів, що спростовують його твердження) і за умови відсутності в підозрюваного постійного місця проживання. Мотивоване ж затримання було необхідністю перешкодити йому ухилитися від слідства. У процесі проведення слідчих і оперативних заходів виявилось, що З., раніше неодноразово засуджений за крадіжки особистого майна громадян з автомашин, протягом року зробив 60 аналогічних крадіжок, а автомашина, на якій він був затриманий, виявилася викраденою ним із цією ж метою.

Дані проведених досліджень показали, що в тих випадках, коли слідчі вказують мотиви затримання, вони найчастіше посилаються на декілька мотивів: на необхідність перешкодити підозрюваному сховатися від слідства (89, 5 %) чи перешкодити становленню істини по справі (66, 7%), припинити його злочинну діяльність (78, 6%), а також мотивують затримання тяжкістю вчиненого злочину (30, 4%).

Будь-який працівник міліції, що виконує функції по охороні громадського порядку, вправі і зобов'язаний припинити злочинну діяльність,

затримати запідозрену особу і доставити його до органу дізнання.

Працівники міліції і прирівняні до них посадові особи інших органів дізнання можуть здійснити затримання, доставляння за наявності будь-яких зазначених у законі (ст. 106 КПК України) підстав затримання, як це передбачено Законом України “Про міліцію”. Однак для встановлення підстав затримання вони не вправі проводити обшуки в помешканнях, огляди й інші слідчі дії. Підстави для затримання можуть бути встановлені не тільки шляхом безпосереднього сприйняття події злочину і його речовинних ознак (одяг із плямами крові і т. ін.), але і завдяки опитуванню очевидців або при виявленні слідів злочину в помешканні, якщо посадові особи міліції ввійшли в нього на законних підставах (наприклад, при переслідуванні злочинця й ін.).

Установивши наявність однієї з передбачених законом підстав затримання, співробітник міліції (інша компетентна посадова особа) зобов’язаний негайно, зрозумілою для нього мовою повідомити підозрюваному, що він затриманий, назвати злочин, у вчиненні якого він підозрюється. Крім того, працівник міліції повинний роз’яснити затриманому, що він не зобов’язаний відповідати на запитання, що ставляться йому відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України, а також у друкованому вигляді роз’яснити ст.ст. 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України.

Затримуюча особа зобов’язана назвати себе і за вимогою затримуваного пред’явити документ, що засвідчує її особистість. У той же час, працівник міліції, що затримує особу, вправі вимагати документи, що засвідчують особистість затриманого. Міліція наділена правом перевірки документів у підозрюваних у вчиненні злочинів, порушників громадського порядку й у всіх інших випадках, коли особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні будь-якого правопорушення.

Працівники міліції наділені правом “входити в житлові приміщення й у приміщення підприємств, організацій і установ при переслідуванні осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, а також для припинення злочинів чи порушень, що загрожують громадського порядку чи особистій безпеці”.

Чинне законодавство передбачає можливість провести особистий обшук у момент фактичного затримання (“захоплення”) запідозреної особи (ч. 3 ст. 184 КПК). Посадова особа, що затримує, наділена таким правом, якщо є достатні підстави думати, що затримуваний має при собі вогнепальну чи холодну зброю або має намір звільнитися від доказів, що викривають його в учиненні злочину. Якщо затримання провадиться раптово, то присутність понятих при особистому обшуку варто визнати необов’язковим. В такому разі, протокол особистого обшуку повинен бути складений після доставляння затриманого в установу міліції (інший

орган дізнання) у присутності понятих, де буде в ньому відображено в був чому одягнений затриманий, що в нього є при собі, а зброя або докази, які були вилучені при фізичному захопленні, повинні бути вилучені у осіб, які проводили захоплення, протоколом виїмки після порушення кримінальної справи.

Застосування зброї затримуючою посадовою особою припустимо за наявності умов для необхідної оборони, а саме: застосування зброї допускається у виняткових випадках як крайня міра для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю, якщо іншими способами і засобами їх захистити неможливо; для відбиття нападу на особливо важливі й інші важливі об'єкти, а також для відбиття збройного нападу на об'єкти, які перебувають під охороною; для відбивання нападу на працівника міліції, коли його життя піддається безпосередньої небезпеці, а також при нападі на конвой міліції, якщо він не може бути відбитий іншими засобами. Усі ці дії укладаються в поняття необхідної оборони, що допускається законом як міра захисту інтересів держави, суспільних інтересів, особистості чи прав іншої особи, що обороняється від небезпечного посягання шляхом заподіяння нападаючому шкоди.

Можливо також застосування зброї і за відсутності підстав для необхідної оборони, а саме: для затримання злочинця, що чинить збройний опір, або захопленого при здійсненні особливо тяжкого злочину, чи злочинця (крім жінок і неповнолітніх), що намагається втекти з-під варти, коли іншими способами і засобами затримати цих злочинців неможливо.

Наведені формулювання мають потребу в поясненнях. Без сумніву, що затримуюча посадова особа повинна мати право застосувати зброю, якщо вимога про затримання законна, але не може бути реалізована через збройний опір. Це не необхідна оборона, тому що посадова особа виступає в ролі не обороняючого, а "нападаючого", оскільки вона починає спробу затримати підозрюваного, котрий прагне сховатися. Не будь-який, а лише збройний опір надає право на застосування зброї.

Діяльність посадових осіб, які приймають рішення про затримання підозрюваного завжди пов'язана з професійним ризиком, необхідністю приймати рішення в умовах дефіциту часу, обмеженості додаткової інформації, протидії з боку осіб, які зацікавлені в результатах розслідування. Ситуація ускладнюється тим, що діяльність з провадження слідчих дій має особливий пошуково-пізнавальний характер, спрямований на встановлення істини по справі, нерідко протікає у складній, напруженій психологічній обстановці внаслідок зіткнення протилежних інтересів учасників, що іноді призводить до помилок при затриманні. [126, с. 57] Такого роду помилкові дії посадової особи спричиняю його дисциплінарну відповідальність.

Розглядаючи у своєму дисертаційному дослідженні проблеми професійного ризику слідчого А.Г. Каткова пропонує у Законі України “Про статус слідчого” закріпити положення про звільнення слідчого від дисциплінарної та майнової відповідальності за слідчі помилки та дії, учинені в умовах професійного ризику. [127, с. 14]

Підтримуючи цю пропозицію, ми вважаємо, що це треба поширити і на інших посадових осіб правоохоронних органів, які приймають рішення про захоплення та затримання підозрюваного в умовах професійного ризику.

Діяльність по розкриттю і розслідуванню злочинів неможлива, якщо не надати особі, яка шукає, права ризикувати, приймаючи рішення в умовах недостатньої інформаційної визначеності. “Для слідчого надзвичайно важливою діловою рисою є вміння зважено ризикувати. Це означає, що слідчий повинен мати наукове розуміння професійного ризику взагалі і слідчого ризику зокрема. Слідчий, чия діяльність найбільшою мірою спирається на закон, повинен бачити законні межі й можливості свого професійного ризику і передбачати наслідки своїх ризикованих рішень” [128, с. 128]. Не маючи права на ризик, слідчий не в змозі ефективно провадити досудове слідство.

Обираючи в таких умовах варіант дій, слідчий ризикує, бо не виключаються негативні наслідки. Фактично в кримінально-процесуальному законі презюмується право слідчого на помилку, що не декларується, але й не заборонено.

На думку П. Кабанова, ризик вбачається в нормах кримінально-процесуального закону про застосування запобіжних заходів до підозрюваного під час його затримання. [131, 56-58] Аналіз практики прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих дій свідчить, що, незважаючи на недосягнення бажаного результату, говорити про їх незаконність немає підстав. У будь-якому випадку такі дії порушують права громадян. Заслугове на увагу думка О.В. Капліної про те, що ці дії органу розслідування не слід кваліфікувати як протиправні, оскільки вони можуть прямо не суперечити конкретній нормі права, але порушують без достатніх законних підстав суб’єктивне право людини. [132, с. 89] Але це не означає, що помилка є невинною.

Ризик у кримінальному процесі, на нашу думку, буде правомірним якщо: 1) він передбачений кримінально-процесуальним законом; 2) спрямований на запобігання, припинення злочину або отримання доказів у кримінальній справі; 3) орган дізнання, слідчий чи прокурор мають фактичні дані, які з певни

м ступенем вірогідності вказують на можливість досягнення мети слідчої дії; 4) запізнення з проведенням слідчої дії може призвести до вчинення злочину, знищення або перерахування документів чи предметів,

що можуть бути доказами по кримінальній справі.

Таким чином, правозастосовні помилки мають такі характерні ознаки: 1) вони безвинні, оскільки зумовлені об'єктивними та суб'єктивними причинами, коли правозастосовник добросовісно впадає в оману; 2) пов'язані з порушенням вимог законодавства; 3) констатуються у відповідному процесуальному акті; 4) не спричиняють відповідальності правозастосовника; 5) відповідальність перед особою в таких випадках несе держава. [130, с. 252]

Як наголошує М.А. Погорецький, “відомчий контроль за попереднім слідством, на нашу думку, не повинен зобов'язувати слідчого приймати процесуальні рішення всупереч його внутрішньому переконанню, яке складається в результаті пізнавальної діяльності” [129, с. 105], і ми з цим погоджуємось.

Надання права на затримання (“захоплення”) рядовим працівникам міліції потребує від них належного знання законодавства й уміння правильно застосовувати його в екстремальних умовах. Тому варто постійно піклуватися про підвищення рівня професійної і психологічної підготовки працівників міліції. У зв'язку з цим розглянемо деякі особливості по проведенню тактичних операцій по затриманню підозрюваного.

По-перше, слід визначити загальну тактичну рису затримання підозрюваного. Оскільки ця дія примусова, то важливою рисою затримання є притаманний йому конфліктний характер. Конфліктна ситуація є однією з найважливіших особливостей затримання. Тому психологічна характеристика затримання визначається конфліктністю ситуації, у якій воно здійснюється, а тому і стресовими станами учасників затримання.

На нашу думку, проведення затримання характеризується конфліктністю, навіть за відсутністю активної протидії. Водночас конфліктність слідчої дії являє собою її найзагальнішу характеристику, що не дозволяє обрати необхідну тактику, ті чи інші тактичні прийоми.

По-друге, фізичне захоплення особи має бути: а) раптовим для затриманого; б) безпечним для оточуючих. Використання чинника раптовості належить до загальних положень тактики затримання підозрюваного.

Дослідження проблем і тактики затримання передбачає встановлення співвідношення і взаємозв'язку між слідчою ситуацією і використанням фактора раптовості. У криміналістичній літературі відзначається, а аналіз кримінальних справ підтверджує, що найважливішою тактичною умовою успішності затримання є раптовість його проведення.

Поняття фактора раптовості всебічно досліджено в роботах В.П. Бахіна, В.С. Кузьмичова, Е.Д. Лук'янчикова, Р.С. Белкіна. [133; 134; 135; 136] Названі автори “раптовість” і “несподіванку” розглядають як різні явища. Під раптовістю розуміється спосіб дії з метою досягти результату

в розрахунок на несподіванку, а під несподіванкою – наслідок раптовості дій. Під тактичним прийомом використання фактора раптовості слід розуміти дії слідчого, що стали несподіванкою для особи, щодо якої вони здійснюються.

Як справедливо зауважує В.С. Кузьмичов, несподіванка при проведенні слідчих дій може бути досягнута за рахунок різних чинників – часу, місця, характеру й виду здійснюваних заходів. [134] У ракурсі розглянутої нами проблеми затримання, до чинників часу належить проведення затримання в той момент, коли особа цього не чекає і не припускає, серед чинників місця – проведення затриманого там, де підозрюваний його не очікує, і до чинників, що зумовлюють вид і характер затримання, – непоінформованість підозрюваного про наявність конкретної інформації, якою володіє слідчий.

По-третє, особливістю затримання є те, що воно практично завжди є складовою частиною тактичної операції “Пошук та затримання злочинця” і здійснюється як тактична комбінація. Уперше визначення тактичної операції було надано А.В. Дуловим і потім уточнювалося. [137] Тактична операція розглядається як сукупність слідчих дій, оперативних, ревізійних та інших дій, розроблених і проведених у процесі розслідування за єдиним планом під керівництвом слідчого з метою реалізації такого тактичного завдання, що не може бути вирішене проведенням у справі окремих слідчих дій. Тактична комбінація – це упорядкована сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених тактичних прийомів у межах певного виду слідчих дій. Виходячи з викладеного, а також з урахуванням диференціації слідчих ситуацій, можна стверджувати, що тактична комбінація зумовлена окремою слідчою ситуацією затримання підозрюваного.

Тактичні операції із затримання на місці злочину мають ряд особливостей, які треба враховувати при їх підготовці й проведенні.

1. Проведення тактичних операцій є можливим й доцільним в тих випадках, коли злочинці ще не знають, що відносно них порушено кримінальну справу, і продовжують свою злочинну діяльність. Така ситуація складається при розслідуванні злочинів, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів (ст.ст. 307, 308, 309 КК), контрабандою (ст. 201 КК), підробкою та вбутом грошей (ст. 199 КК) тощо. Відслідковуючи процес розвитку злочинної діяльності, можна вибрати момент для фіксації вчинення злочинних дій й затримання злочинця на місці злочину.

У ході тактичної операції слід враховувати можливу протидію. Намагання приховати або знищити об’єкти, документи тощо. У зв’язку з цим у криміналістичній літературі рекомендується проводити затримання за участю співробітників оперативних служб. А наступні процесуальні дії (обшук та ін.) – слідчим. Оскільки основна мета даної дії – одержання доказів, які

викривають затримувану особу, то її проведення, на нашу думку, повинне відбуватися під керівництвом і при особистій участі слідчого.

2. У ході операції повинні фіксуватися не тільки факти, пов'язані із затриманням осіб та об'єктів, що викривають їх, але й всі сліди взаємодії особи з об'єктами. Тобто в структуру тактичної операції входить установа просторово-часових і причинно-наслідкових зв'язків між затриманим та виявленими у нього об'єктами. Затримання, як слідча дія, включає три етапи проведення: підготовчий, робочий та заключний. Розглянемо ці етапи докладніше.

Одним із тактичних завдань, вирішення якого забезпечує успіх затримання, є ретельна його підготовка, що складається з низки взаємозалежних стадій.

1. Прийняття слідчим рішення про проведення затримання певної особи. Слід зауважити, що в кожному конкретному випадку необхідно виходити зі слідчої ситуації, що склалася, ретельно аналізуючи всі аргументи, що говорять за чи проти рішення про застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Плануючи затримання особи, по підозрі у вчиненні злочину, необхідно врахувати можливі наслідки. Наприклад, при розслідуванні злочинів, учинених організованою групою осіб, затримання одних із них, що стало відоме співучасниками злочину, може призвести до негативних наслідків. Співучасники, що залишаються на волі, можуть увійти в змову і почати дії, що ускладнюють встановлення істини у кримінальній справі, неправдиво висвітлити роль затриманого у вчиненні злочину, приховати й знищити докази у справі і сховатися від слідства.

Тому при прийнятті рішення про затримання одного із членів групи, необхідно врахувати можливі наслідки, проаналізувати слідчу ситуацію, що склалася, і, враховуючи це, прийняти рішення про затримання.

У зв'язку з цим, можуть бути використані наступні тактичні прийоми проведення затримання підозрюваних: затримання "на гарячому", затримання одного зі співучасників за вчинення правопорушення або іншого злочину, не пов'язаного організованою групою, одночасне або поетапне затримання. Наприклад, коли задокументовано всі злочини, скоєні організованою групою, встановлено співучасників, місця знаходження викрадених цінностей, зберігання зброї тощо, може бути проведене одночасне затримання підозрюваних, що дасть змогу уникнути можливої змови, забезпечити вилучення речових доказів, здійснити всебічне розслідування. Якщо ж задокументовано окремі злочини, з метою припинення злочинної діяльності організованої групи, недопущення вчинення більш тяжких злочинів, слід провести поетапне затримання підозрюваних.

Із тактичних розумінь можна тимчасово відмовитися від проведення

затримання особи, по підозрі у вчиненні злочину в складі організованої групи. Однак цей тактичний прийом допустимо застосовувати тільки за умови, що залишення особи на волі не спричинить негативних наслідків, таких, наприклад, як фізична розправа зі свідками чи потерпілим, знищення речових доказів, створення перешкод слідству, зникнення членів групи з поля зору співробітників ОВС і т. ін.

Залежно від слідчої ситуації, що склалася, велике тактичне значення має поінформованість інших осіб, у тому числі співучасників злочину, про затримання підозрюваного.

В одних випадках доцільно затримання особи зберігати в таємниці, вживши для цього відповідних заходів. Можна замаскувати факт затримання особи, домовившись про версію прикриття з сім'єю підозрюваного, його товаришами по службі. Це можливо тільки у разі повної впевненості слідчого, який веде розслідування, у тому, що у залучених осіб немає причин перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі.

В інших випадках тактично доцільно, щоб факт затримання підозрюваного став відомий особам, реакція яких може мати важливе значення для розслідування злочину.

Для того, щоб тактично правильно спланувати і провести затримання, необхідно розібратися у психологічних особливостях осіб, причетних до вчинення злочину. В одних слідчих ситуаціях затримання необхідно застосувати до лідера злочинної групи, тим самим схиливши її учасників до дачі свідчень, спрямованих на викриття лідера злочинної групи, в інших – достатньо затримати “найслабкішу ланку” у злочинному ланцюжку, тобто особу, втягнену в злочинну діяльність, але таку, що не має стійких антисоціальних навичок.

Прийняття рішення про затримання особи передуює інтенсивна робота по збору доказової й тактичної інформації шляхом проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. У результаті чого встановлюються докази, виявляються співучасники і свідки злочину. Таким чином, одержують відомості, що дозволяють правильно вирішити питання про доцільність застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

2. Вивчення особистості людини, яка підлягає затриманню. Після прийняття рішення про затримання й у процесі його планування необхідно визначити особистість злочинця. При цьому (по можливості) вивчаються його анкетні дані, зовнішність, особливі прикмети. Першочергову увагу слід приділити інформації, що характеризує психологічні особливості злочинця, його фізичні дані.

Ця інформація використовується для прогнозування ймовірної поведінки особи до, під час і після затримання, а також для прийняття опти-

мального управлінського рішення щодо організації затримання.

Відомості про особистість затримуваного можуть бути одержані з криміналістичних обліків, з архівних кримінальних справ і шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Отримана інформація сприяє вибору оптимальних тактичних прийомів затримання, що, у свою чергу, допомагає запобігти виникненню ускладнень при проведенні комбінації із затримання і її можливим негативним наслідкам.

Дані про особу, яка підлягає затриманню, включають:

- матеріальні джерела інформації про зовнішність (фотографії, відеоматеріали), а у разі їх відсутності – словесний чи композиційний портрет, у тому числі вказівку на наявність особливих прикмет;
- вік, професію, захоплення, спосіб життя, звички, місце роботи, сімейний стан і взаємини в сім'ї;
- наявність судимостей, характер і вид учинених раніше злочинів;
- фізичні можливості особи, наявність спеціальної підготовки з єдиноборства і рукопашного бою, психічні і психологічні якості, можливі способи протидії при затриманні;
- наявність злочинних і корупційних зв'язків, взаємини з раніше засудженими, співучасниками в злочинних діях;
- наявність зброї і її особливості, ступінь володіння зброєю, факти збройного опору з боку особи у минулому;
- строк прибуття злочинця у місце таємного перебування;
- характер контактів із місцевим населенням.

Усе це можна отримати як легальним так і нелегальним шляхом.

3. Вибір часу затримання. При підготовці до затримання вибирається час доби, сприятливий для захоплення підозрюваного. У ряді випадків надзвичайно важливими є фактори часу, які впливають зі слідчої ситуації.

4. Вибір місця затримання. При виборі місця затримання бажано проаналізувати обстановку, в якій буде відбуватися захоплення. Доцільно використовувати схеми, карти міста, місцевості, план приміщення, в якому знаходиться злочинець, використовувати інші джерела інформації, які можна одержати в різних державних установах, у тому числі в бюро технічної інвентаризації. Найбільш сильний вплив на злочинця оказує раптовість місця дії органа розслідування при затриманні на місці злочину. Раптовість самого затримання, при чому у такому місці, яке вважалось злочинно небезпечним у силу тих чи інших спеціально здійснюваних ним заходів, здібне паралізувати його опір і не дати можливості вистроїти систему виправдувальних аргументів. [122]

5. Підбір учасників слідчо-оперативної групи. Кількісний і якісний склад учасників затримання визначається, як одним із чинників кількості осіб, що підлягають затриманню.

Кількість учасників затримання залежить від кількості затримуваних. Якісність групи затримання визначається відомчими актами МВС України, що виходять із необхідності затримання максимальної за чисельністю кількості злочинців. Звичайна кількість учасників устанавлюється з розрахунку 3 особи на одного затримуваного злочинця.

Залежно від плану проведення затримання в ньому можуть брати участь не тільки безпосередні члени групи затримання, але й інші оперативні працівники.

6. Підбір технічних засобів. Технічні засоби розширюють можливості знання людини, дозволяють збирати і фіксувати інформацію, що виникає в момент вчинення злочину, а також в ході інших процесів.

Залежно від мети застосування технічних засобів під час проведення тактичної комбінації затримання, їх можна розподілити на такі групи:

- технічні засоби, що розширюють межі сприйняття, дозволяють вести сховане спостереження (візуальне, акустичне) за особою, яку треба заарештувати (телескопи, відеокамери, звуконаправлені мікрофони з підсилюванням звуку й інші спеціальні засоби);

- технічні засоби, що забезпечують можливість фіксувати об'єктивну інформацію (фото-, аудіо-, відеоапаратура і т. ін.);

- технічні засоби, за допомогою яких проводиться пошук (металошукачі, трупощукачі, магнітні підйомники, апаратура для схованих порожнин і інше пошукове устаткування);

- технічні засоби для передачі і прийому інформації (радіостанції, телефони, радіо мікрофони і т. ін.);

- спеціальні хімічні речовини, що полегшують устанавлення злочинів за допомогою штучної позначки предмету злочину;

- спеціальні засоби захисту: хімічного типу "Черемшина", бронежилети тощо;

- транспортні засоби.

7. Моделювання дій учасників слідчо-оперативної групи і підозрюваного в момент затримання. Після прийняття рішення про затримання конкретної особи потрібно визначити найдоцільніший спосіб здійснення всіх необхідних дій із затримання і проаналізувати можливість їх практичного виконання.

На стадії моделювання майбутньої тактичної операції доцільно передбачити, як дії осіб, що входять до складу групи затримання, так і найімовірніші дії затримуваного. Для цього необхідно визначити мету та особливості майбутнього затримання, психологічні, фізичні й інші особливості особи, яка затримується, а також осіб, що здійснюють затримання й тих, у яких воно буде проводитись.

8. Складання плану затримання. На підставі зібраної і проаналізованої

інформації про особистість злочинця, місця затримання і загальну слідчу ситуацію, що склалася на даному етапі розслідування, і уявного моделювання, слідчий разом із представниками оперативно-розшукових служб, спецпідрозділів складає план затримання і проведення тактичної комбінації.

План затримання містить опис дії його учасників відповідно до задуму тактичної операції. У плані мають бути відображені задум і загальна мета затримання; дані про осіб, що підлягають затриманню, їхні прикмети розрахунок залучених сил і засобів; час і місце затримання, характерні риси обстановки; конкретні задачі окремих груп і кожного учасника, забезпечення попереджувальних заходів.

План доцільно складати у письмовій формі. При необхідності до плану додаються таблиці розрахунку сил і засобів, що залучаються до тактичної комбінації, а також схема місцевості чи місця затримання з позначенням дислокації сил, засобів і маршруту їх висування.

Кваліфіковано складений план дозволяє всім учасникам затримання добре засвоїти загальну схему тактичної операції і свої конкретні дії. Нехтування письмовою формою плану може привести до непорозумінь і непогодженості дій учасників слідчо-оперативної групи.

У системі діяльності ОВС затримання підозрюваного складає лише один з елементів. Затриманню особи в ІТТ передують велика підготовча робота, про що вже йшла мова. Після чого також виконується ряд дій, які направлені на вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або обрання іншого запобіжного заходу. Для поняття затримання підозрюваного важливе значення має аналіз усієї цієї системи.

У нормативних актах ОВС термін "затримання" використовується, як правило, у більш вузькому значенні, перш за все для визначення заходів кримінально-процесуального примусу. Багато дій при цьому зовсім не згадуються.

Спроби дослідити систему затримання зустрічались ще в радянські часи, після прийняття радянськими республіками кримінально-процесуальних кодексів у сімдесяті роки ХХ ст. Так Д.Я. Мирський відмічав, що акт затримання правопорушника складається з трьох стадій: 1) доставка в міліцію; 2) вирішення питання про те, чи мало місце правопорушення, і у випадку позитивної відповіді - є це правопорушення адміністративним або має ознаки злочину; 3) ужиття до затриманого заходів, передбачених законом: а) негайне звільнення, якщо з'ясується, що правопорушення не було; б) накладення адміністративного стягнення, якщо вчинено адміністративне правопорушення; в) при виявленні ознак злочину - порушення кримінальної справи і виконання необхідних процесуальних дій [142, с. 298]. Тут визначено загальну схему діяльності ОВС

по затриманню особи, яка вчинила правопорушення або злочин, і її залежність від отриманих результатів.

До числа дій, які входять у систему діяльності ОВС по затриманню підозрюваного, належать перш за всі прямо визначені в законодавчих актах: підстави і мотиви затримання, складання протоколу затримання, повідомлення прокурора про затримання, повідомлення сім'ї про затримання, особистий обшук при фізичному захопленні підозрюваного. Після встановлення підстав і мотивів затримання до складання протоколу приймається рішення про затримання підозрюваного в вчиненні злочину. Ці дії також необхідно зарахувати в систему діяльності по затриманню. Після доставки особи, яка затримана при вчиненні злочину, слідчий чи дізнавач, перед тим як прийняти рішення про затримання повинні з'ясувати обставини вчинення злочину дати їм правову кваліфікацію. Ці дії також входять до системи затримання підозрюваного.

Після доставляння затриманого повинна проводитися перевірка законності й обґрунтованості доставляння. З цією метою можуть бути отримані письмові пояснення з доставлених, постраждалих, інших очевидців події, піддані огляду доставлені в орган дізнання предмети, вилучені документи. Перевірка проводиться до порушення справи, але вона повинна бути довірена особі, правомочній проводити дізнання (подібно тому, як огляд місця події до порушення справи проводить не будь-яка посадова особа, а слідчий чи дізнавач).

Співвідношення передбачених законом підстав для порушення кримінальної справи і затримання по підозрі в вчиненні злочину показує, що для рішення першого питання потрібен значно менший обсяг даних, що вказують на ознаки злочину, ніж ті, за які вона може позбутись волі. Таким чином, якщо є підстави для затримання особи, тим більше вони є і для порушення кримінальної справи. [145, с. 26]

„Якщо був проведений особистий обшук доставленого на місці затримання, то про це повинен бути складений протокол з указівкою, що, коли, у кого і за яких обставин вилучено. За наявності достатніх підстав думати, що в доставленого є зброя або докази, що викривають його в учиненні злочину, особистий обшук може бути проведений і після доставляння запідозреного в органи міліції (інші правоохоронні органи). Про проведення особистого обшуку складається протокол, що підписується співробітником міліції, понятими і особою, що обшукується. У цих виняткових випадках до обшуку доводиться вдаватися до порушення кримінальної справи, але проводиться він (подібно огляду) за правилами кримінального судочинства (вони містять найбільш повні гарантії прав обшукуваного)” [248, с. 76].

З опитаних працівників слідства 98% заявили, що на збирання доказів

та даних про особистість затриманого, на одержання даних з інформаційного центру УМВС про його колишні судимості іде дві-три доби. За даними дослідження, 13,4% затриманих знаходилися в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) понад три доби, а 0,4 % від доби до трьох діб (це п'ять кримінальних справ, порушених за ст. 309 КК України у зв'язку з порушенням строку затримання всім цим особа було обрано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою).

„Який строк затримання оптимальний? Універсальної відповіді на це запитання немає. Він повинен вирішуватися з урахуванням конкретних соціальних умов і традицій кожної країни. Але одне безсумнівно: основні зусилля повинні бути спрямовані на пошук нових можливостей для скорочення строку затримання і запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Тут не випадково ми згадуємо взяття під варту, оскільки воно тісно пов'язане із затриманням” [248, с. 79].

Можна вказати три основні пропозиції, реалізація яких посилює ефективність затримання, зробить більш надійними гарантії прав особистості при затриманні і дозволить скоротити загальний строк перебування підозрюваного й обвинуваченого під вартою, а саме: 1) відмовитися від взяття підозрюваного під варту до пред'явлення йому обвинувачення; 2) установити, що обвинувачення повинне бути пред'явлене не пізніше, ніж через 72 години після затримання підозрюваного; 3) доставляти підозрюваного (обвинуваченого) до прокурора чи до суду для допиту і обрання запобіжного заходу не пізніше, ніж через 72 години після затримання.

Сьогодні, у виняткових випадках, закон допускає взяття підозрюваного під варту протягом десяти діб до пред'явлення обвинувачення.

Десять діб тримання під вартою без пред'явлення обвинувачення – це продовжене затримання. У законі недвозначно сказано, що цей строк починає спливати “з моменту затримання, тобто складання протоколу затримання”. Це значить, що закон допускає затримання на 72 години, а після нього утримання під вартою без пред'явлення обвинувачення ще протягом семи діб (у цілому 10 діб під вартою до пред'явлення обвинувачення (ч. 4 ст. 148 КПК України)). Хоча ця норма в законі ще лишається, однак застосовувати її на сьогодні такої потреби вже майже не існує, а якщо деякі питання не з'ясовані, то строк тимчасового запобіжного заходу затримання може бути продовжений до 10 діб, а на прохання підозрюваного чи обвинуваченого до 15 діб суддею місцевого суду (ст. 165² КПК України).

У провідних країнах світу строк від моменту арешту (затримання) до пред'явлення обвинувачення (воно вважається пред'явленим при першому слуханні справи магістратом), за загальним правилом не більш 24-х годин [248, с. 81]. Захисник, як правило, присутній при першому допи-

ті затриманого. Участь у першому і наступному допитах захисника повинна бути забезпечена особою, що веде розслідування.

Верховний суд США в рішенні в справі Ескобедо вказав, що затриманий не може бути позбавлений права на присутність захисника під час допиту в поліції, навіть якщо проти нього не висунуте формальне обвинувачення. [197, с. 90] У рішенні Верховного суду США в справі Міранди говориться про право затриманого на допомогу захисника до і під час допиту в поліції, при цьому визнання, отримане поліцією під час відсутності захисника, немає доказового значення, якщо не було прямо заявлене про відмову від захисника. [146, с. 180]

У Франції захисник може бути присутнім при допиті підозрюваного, якщо той добровільно з'явився в супроводі захисника до прокурора. В Італії слідчий суддя при першому допиті обвинуваченого пропонує запросити захисника, а якщо він цим правом не скористався, то може призначити захисника за власною ініціативою. [148, с. 104, 107]

2.3. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі та його строки

“Строк затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, повинен обчислюватись з моменту доставляння її в орган дізнання або до слідчого, а якщо затримання провадиться на підставі постанови про затримання, винесеної органом дізнання або слідчим, – то з моменту фактичного його затримання” (ст. 3.2 Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання ОВС України).

Інструкцією передбачено відображення в протоколі затримання часу і місця затримання, а також часу складання протоколу. У першому випадку мається на увазі вказівка часу і місця фактичного обмеження волі особи (“піймання”, “захоплення”), а не моменту ухвалення рішення про його затримання. До такого висновку приводить аналіз ст. 3.2 Інструкції: якщо затримання особи провадиться на підставі постанови про затримання, винесеної органом дізнання або слідчим, то строк затримання обчислюється з моменту фактичного затримання даної особи. Дотримання цього розпорядження про обчислення строку вимагає, звісно, щоб у протоколі був відбитий час фактичного обмеження волі затриманого.

У всіх інших випадках строк затримання обчислюється з моменту доставляння особи в орган дізнання або до слідчого. Звичайно це буває, коли особу доставляють до міліції у зв'язку з тільки що вчиненим ним правопорушенням (до порушення кримінальної справи). Варто мати на увазі, що строк затримання обчислюється саме з моменту доставляння

особи, хоча порушення справи і складання протоколу затримання проводяться пізніше. Звідси зрозуміло, яке значення має фіксація часу доставляння затриманого в міліцію.

Доставляння в орган дізнання або до слідчого, якщо воно не зроблено по протоколу затримання, не є актом кримінально-процесуального затримання і здійснюється в громадському порядку (громадянами) або в адміністративному (працівниками міліції й іншими посадовими особами державних органів). Саме цим і пояснюється те, що строк затримання обчислюється з моменту доставляння особи в орган дізнання або до слідчого. Тільки вони правомочні надати затриманню процесуальний характер, тобто вирішувати питання про порушення кримінальної справи і затримання на підставі кримінально-процесуального закону.

Обчислення строку затримання з моменту доставляння в орган дізнання або до слідчого відповідає законним інтересам затриманого і сприяє забезпеченню швидкого рішення питання про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи, ретельній і своєчасній перевірці питання про необхідність і доцільність подальшого обмеження волі доставленої особи.

При визначенні початку строку затримання варто керуватися також загальними правилами обчислення процесуальних строків. За законом (ст. 89 КПК) не беруться до уваги той день та година, від яких починається строк.

Вивчення практики показало, що 50,4 % затримань проводиться в день порушення кримінальної справи, коли саме порушення справи зв'язане з доставлянням особи, запідозреній у вчиненні злочину, у міліцію. У таких випадках у протоколі затримання повинен бути зафіксований час доставляння особи в міліцію. Після прийняття рішення про затримання строк затримання варто обчислювати саме з моменту доставляння особи, а не з часу складання протоколу. З погляду законних інтересів затриманих зазначена вимога здобуває особливе значення в тих випадках, коли протоколи затримання оформляють через три, п'ять і більш годин після доставляння особи у зв'язку з підозрою в здійсненні злочину. А такі випадки не є рідкістю.

На жаль, на практиці далеко не завжди відображають у протоколах час доставляння особи в міліцію, і строк затримання найчастіше обчислюють із моменту складання протоколу. Це не відповідає вимогам закону. Не є правильною і розповсюджена практика фіксації в протоколі замість часу доставляння в міліцію, часу одержання слідчим з органу дізнання матеріалу на затриманого.

Прослідкуємо, як це відбувається у дійсності на нашому особистому досвіді. Слідчому надходять матеріали для вирішення питання про по-

рушення кримінальної справи. По справі вже затримані особи, які вчинили злочин, вони знаходяться у черговій частині або з ними ще працюють оперативні працівники. У матеріалах є їх пояснення або ще немає, може бути ще явка з повинною. Для того, щоб слідчий вирішив питання про затримання в порядку ст. 106, 115 КПК України доставлених осіб, він повинен ознайомитись з матеріалами, які йому надійшли, скласти план розслідування, порушити кримінальну справу, допитати потерпілих, свідків, виконати інші слідчі дії, і вже потім, коли в його свідомості буде чітка картина вчиненого злочину, коли він, виходячи зі свого внутрішнього переконання і правосвідомості, враховуючи свій досвід роботи, а іноді покладаючись на свою інтуїцію, прийде до висновку, що фізично захоплені особи мають відношення до вчиненого злочину, допитає їх в якості підозрюваних і тільки тоді прийме рішення про їх процесуальне затримання, тільки тоді він почне з'ясовувати питання, а коли ж ці особи були фізично захоплені і доставлені до райвідділу. У поясненнях і в рапортах співробітників або громадян про це мова може не йти і тоді слідчий, складаючи протокол затримання, або з'ясує це в черговій частині, якщо є відмітка у книзі доставлених, або складе протокол і зафіксує там час затримання такий, який у нього позначений в протоколі допиту підозрюваного і передасть протокол затримання до чергової частини для поміщення підозрюваного в ІТТ. Таким чином, у даному випадку, початок допиту підозрюваного і буде початком рахування строку затримання.

У своїй спільній праці Борисов В.І., Глинська Н.В., Зеленецький В.С., Шило О.Г. „Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі” з цього приводу пишуть, і ми цілком їх підтримуємо, наступне: „У чинному кримінально-процесуальному законодавстві України не врегульовано питання щодо моменту, з якого обчислюється строк затримання, а звідси – й з якого часу затримана особа набуває статусу підозрюваного (у зв'язку з цим доречно вказати, що Кодекс України про адміністративні правопорушення прямо визначає, що строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставляння порушника для складення протоколу, а особи, яка була в стані сп'яніння, – з часу її витвердження (ч. 5 ст. 263); Митний кодекс України також передбачає правило щодо обчислення строку адміністративного затримання з моменту доставляння громадянина до службового приміщення митного органу або до іншого приміщення, для проведення необхідних дій з метою припинення порушення митних правил, устанавлення особи, яка вчинила порушення митних правил, а також для складення протоколу про порушення митних правил, якщо це є можливим, а якщо громадянин перебуває в стані сп'яніння, – з часу його витвердження (ч. 4 ст. 374).

Відповідь на дане запитання має не лише теоретичне, а й важливе

практичне значення. У кримінально-процесуальній теорії та практиці склалися різні підходи до вирішення цієї проблеми: практичні працівники часто вважають, що особа набуває статусу затриманого з моменту складення протоколу затримання в порядку статей 106, 115 КПК України. Проте, як свідчить практика, в ряді випадків після доставляння затриманого до органу дізнання чи досудового слідства його протягом досить тривалого часу тримають в ізоляції, не складаючи про це відповідного протоколу, проводять з ним слідчі дії, у тому числі допити як свідка. Позбавлення цієї особи права на захист як підозрюваного, а значить і кваліфікованої допомоги захисника, призводить до суттєвого обмеження її конституційних прав, а іноді супроводжується застосуванням недозволених методів поводження із затриманими заради одержання необхідних для слідства свідчень” [150, с. 37-38].

На практиці є непоодинокі випадки коли особі, яка підозрюється у вчиненні злочину, оперативні працівники створюють штучні умови, в яких вона діє у той чи інший спосіб, внаслідок чого її затримують за адміністративне правопорушення. У зазначених випадках матеріали передаються до суду, який піддає особу адміністративному арешту строком, як правило, на п'ятнадцять діб. Після цього з особою “активно працюють” оперативні працівники, намагаючись отримати зізнання у вчиненні того чи іншого злочину. Після відбуття адміністративного стягнення таку особу із зізнанням та відповідними поясненнями передають слідчому для проведення досудового слідства. У випадку наявності підстав, слідчий затримує особу в порядку ст. 115 КПК та вирішує питання про притягнення її до кримінальної відповідальності. За таких обставин строк адміністративного арешту не зараховується в строк тримання під вартою. У випадку наявності щодо особи підстав, визначених законом, суд виносить обвинувальний вирок, не враховуючи при цьому строк відбуття адміністративного стягнення до строку відбування покарання відповідно до санкції у відповідній статті Кримінального кодексу.

„Інша точка зору полягає в тому, що строк затримання слід відрховувати з моменту доставляння особи до органу дізнання. Саме так вирішено це питання у стандартних бланках протоколів затримання за підозрою у вчиненні злочину, які використовуються в органах внутрішніх справ України. У бланку прямо зазначено, що строк затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, відрховується з моменту доставляння її до органу дізнання або слідчого, а якщо затримання цієї особи здійснюється на підставі постанови про затримання, винесеної органом дізнання або слідчим, то з моменту фактичного її затримання” [150, с. 38].

Є й третя точка зору щодо цього питання, якої дотримуємося і ми і про що вже була викладена наша точка зору у підрозділі 1.3, що вказаний

строк повинен враховуватись від моменту фактичного затримання. Цікаву точку зору з цього питання висловлюють деякі процесуалісти на чолі з В.С. Зеленецьким: “На наш погляд, початком строку затримання особи слід вважати момент складення протоколу затримання в порядку ст. 106 КПК України, оскільки перш ніж визнати конкретну особу підозрюваною у вчиненні злочину, слідчий, орган дізнання повинні провести ряд процесуальних дій, які потребують певного часу, а саме: порушити кримінальну справу, провести невідкладні слідчі дії, спрямовані на встановлення причетності затриманої особи до вчинення злочину, а також даних, які її характеризують. [151, с. 19-20] Разом із тим вважаємо за доцільне нормативно врегулювати строк складення протоколу затримання; при цьому відповідним моментом повинен стати час доставляння особи, підозрюваної у вчиненні злочину, до органу дізнання чи досудового слідства. [150, с. 41]”

Ми не цілком згодні з цією точкою зору, бо з моменту затримання особи і до її доставляння до органу дізнання чи досудового слідства може пройти певний час, який може тривати достатньо довго (затримання здійснено у безлюдній місцевості, чорнобильській зоні, у лісі, транспортний засіб для доставляння відсутній або зламався і т. ін.), і, не враховуючи цей час, ми, як уже раніше зазначали, істотно порушуємо права підозрюваного.

З усього висловленого впливає така пропозиція. Щоб раз і назавжди покласти край дискусії навколо строків затримання, пропонуємо враховувати строк, з якого починається затримання з “фізичного захоплення особи по підозрі у вчиненні злочину”, однак цей строк враховувати тільки для обчислювання строку, якщо в подальшому особі, яка підозрюється у вчиненні злочину, буде обрано запобіжний захід тримання під вартою або, якщо вона буде взята під варту потім, у залі суду. Строк же з моменту фізичного захоплення і до моменту доставляння в орган дізнання або досудового слідства, при складанні протоколу в строк 72 години (відведених для перевірки підстав затримання), не враховувати.

Крім цього передбачити, що максимальний строк, який особа, підозрювана у вчиненні злочину, може знаходитись у органі дізнання або досудового слідства без складання протоколу затримання, не повинен перевищувати 6 годин. Якщо в цей строк підозра відносно особи не відпала і вона не може бути звільнена, необхідно скласти протокол затримання з урахуванням вже цих 6 годин, які особа знаходилась у правоохоронних органах. Дехто, мабуть, зауважить, що ця пропозиція – теж порушення прав підозрюваного, однак на це ми в змозі відповісти словами В.Т. Маляренка: “Небезпечно як переоцінювати важливість та непорушність прав і свобод людини, так і недооцінювати їх. Права й свободи та їх обмеження мають бути у певних розумних межах і збалансованими.

Система кримінальної юстиції існує не тільки для захисту прав підозрюваних, обвинувачених і підсудних, а й для захисту потерпілих і суспільства в цілому. Дотримання прав і свобод людини не може бути засобом, що підвищує ефективність боротьби зі злочинністю. Навпаки, це ускладнює таку боротьбу. Тому необхідно шукати баланс між двома цінностями – правами людини і ступенем контролю над злочинністю, тобто знаходити оптимальне співвідношення між публічністю і диспозитивністю. Порушення балансу на шкоду правам людини породжує поліцейські тенденції в діяльності відповідних державних органів. Порушення балансу на користь прав людини породжує анархію і безвідповідальність”. [152, с. 341]

Нерідко трапляються випадки, коли допит підозрюваного за часом провадиться раніше, ніж оформляється протокол затримання. Очевидно, що в таких випадках протокол оформляється не в момент фактичного прийняття рішення про затримання, а пізніше. Тим самим у строк затримання не включається частина часу фактичного обмеження волі підозрюваного, що є порушенням закону й обмеженням інтересів затриманого.

Закон прямо встановлює загальний (єдиний) строк затримання – 72 години (ст. 29 Конституції України, ст. 106 КПК України). Після затримання підозрюваного копія протоколу затримання негайно надається затриманому і направляється прокурору. Прокурор, вивчивши матеріали, на підставі яких був затриманий підозрюваний, на нашу думку, протягом сорока восьми годин з моменту одержання повідомлення про затримання зобов’язаний погодитись із поданням про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або звільнити затриманого.

У конкретних випадках припустимий строк затримання може бути і меншим. Це залежить від того, у яку годину початкового моменту затримання копія протоколу затримання надійшла прокурору. Так, якщо прокурор сповіщений про затримання у ту ж годину, у який воно зроблено, то затримання, на нашу думку, не може продовжуватися понад сорок вісім годин, що відведе прокурор, щоб прийняти рішення щодо затриманого на згоду про застосування до затриманої особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. У зв’язку з цим пропонуємо внести зміни до діючого КПК і доповнити ст. 106 ч. 5 КПК України такого змісту: „З моменту одержання копії протоколу затримання прокурор протягом 48 годин повинен вивчити матеріали, які стали підставою для затримання і, або підтримати подання слідчого про обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, або звільнити затриманого.”

У протоколі затримання повинен бути зазначений час затримання підозрюваного. Він визначається відповідно моменту, з якого обчислюється строк затримання. За змістом закону направлення копії протоколу за-

тримання прокурору повинне бути забезпечено не тільки формальне, але й фактичне (надходження його в прокуратуру). Зволікання з подібним направленням, як уже відзначалося вище, є порушенням вимог закону.

Оскільки в кожному конкретному випадку строк затримання містить у собі, по-перше, час, що фактично пройшов з моменту затримання особи до повідомлення про це прокурору, і, по-друге, час, наданий суду для вирішення питання про арешт або звільнення затриманого, то для правильного обчислення загального припустимого строку затримання необхідно точно фіксувати день і годину направлення прокурору протоколу затримання.

Необхідність перевірки особистості затриманого не є підставою для зволікання з повідомленням про його затримання. Таке повідомлення не може ставитися в залежність від наступного з'ясування обставин справи і провадження невідкладних слідчих дій.

Нині в Україні склалася така правозастосовна практика, що органи дізнання або слідчі органи тлумачать можливість затримання особи до сімдесяти двох годин як своє право, а не обов'язок негайно доставити цю особу в суд для вирішення підстав для взяття під варту. У зв'язку з цим затриманий часто майже три доби без жодної обгрунтованої причини перебуває в ізоляторі тимчасового тримання, і лише перед закінченням строку затримання подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту надходить в суд. З точки зору параграфу 3 ст. 5 Конвенції така ситуація є неприпустимою. [153, с. 104]

Після затримання підозрюваного в порядку ст.ст. 106, 115 КПК України і для вирішення питання про обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту слідчий, орган дізнання або прокурор повинні звернутись до суду із поданням про обрання цього запобіжного заходу.

Ознайомлення з практикою звернення органів досудового розслідування до суду з поданням про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту дозволило дійти висновку, який має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення: досить часто передбачений законом механізм продовження строків затримання використовується органами досудового розслідування в тих випадках, коли на момент звернення з поданням до суду фактично відсутні підстави застосування щодо затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Тобто до суду подаються свідомо недостатньо обгрунтовані подання з метою отримання додаткового строку на збирання доказів, що свідчать на користь застосування даного запобіжного заходу.

Такий висновок впливає, зокрема, з аналізу статистичних показників щодо кількості апеляцій, поданих прокурорами на постанови суду про відмову у застосуванні щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжно-

го заходу у вигляді взяття під варту. Так, лише приблизно 20-30 % таких судових постанов оскаржуються прокурорами в апеляційному порядку.

За статистичними даними прокуратури Харківської області у 2002 р. судом винесено 362 постанови про відмову у застосуванні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту; на них подано 75 апеляцій прокурора, що складає 20,7 % від загальної кількості судових постанов. У 2003 р. судом винесено 347 постанов про відмову у застосуванні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту; на них подано 114 апеляцій прокурора, що складає 32,9 % від загальної кількості судових постанов.

На перший погляд, ці дані свідчать про непослідовність позиції прокурора з приводу застосування даного запобіжного заходу. Проте інтерв'ювання практичних працівників виявило зовсім інші причини такого становища: низький процент апеляційного оскарження прокурорами постанов суду про відмову в обранні взяття під варту пояснюється бажанням продовжити строк затримання, а значить, отримати додатковий час для збирання необхідних і достатніх доказів, які б свідчили про неможливість забезпечення належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого при залишенні його на волі. У зв'язку з цим деякі практичні працівники вважають за доцільне надати право прокурору продовжувати строк затримання, проте, на нашу думку, такі повноваження прямо суперечать ст. 29 Конституції України, якою передбачений 72-годинний строк затримання до суду.

Коментуючи таке становище, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на двох положеннях:

по-перше, формально такий підхід до вирішення даного питання не порушує вимоги процесуальних норм щодо порядку застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Проте, виходячи з ідеології нового законодавства, яке суттєво розширило змагальні засади кримінального судочинства та затвердило пріоритет прав особи в кримінальному процесі, звернення органів досудового розслідування до суду з поданням про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту може мати місце лише в тих випадках, коли в розпорядженні органу дізнання, слідчого, прокурора є певна сукупність доказів, необхідних і достатніх для прогнозування можливої негативної поведінки підозрюваного, обвинуваченого в разі залишення його на волі;

по-друге, продовження строку затримання з ініціативи суду фактично означає прояв у його діяльності обвинувального ухилу, оскільки, приймаючи таке рішення, він ініціює збирання доказів, які матимуть обвинувальне значення, тобто підтверджуватимуть висновки органів досудового слідства щодо необхідності обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Тому більш правильною та такою, яка відповідає змага-

льній моделі кримінального процесу, видається правова регламентація даної проблеми в Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації, згідно з п. 6 ст. 108 якого одним з рішень, яке може прийняти суддя за результатами розгляду клопотання про обрання взяття під варту, є відкладення судом прийняття остаточного рішення на строк до 72 годин за клопотанням сторони для надання нею додаткових доказів обґрунтованості затримання. Тобто ініціатива фактичного продовження строку затримання належить виключно сторонам процесу. На завершення розгляду питання щодо продовження строку затримання зазначимо, що чинний КПК України не передбачає обов'язку суду вручати затриманому копію постанови про продовження строку затримання до 10 діб, що, на наш погляд, не відповідає його інтересам, оскільки оцінка затриманим майбутнього судового рішення про застосування щодо нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту має здійснюватися з урахуванням підстав прийняття рішення про продовження затримання. Тобто обґрунтування рішення про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, якщо воно приймається судом після продовження строку затримання, обов'язково має спиратися на сукупність обставин, на встановлення яких орієнтував суд органи досудового слідства при відповідному продовженні строку затримання. Тому оцінити судові рішення з точки зору його законності та обґрунтованості, а в необхідних випадках – й предметно його оскаржити затриманий та його захисник можуть тільки при ретельному ознайомленні з попереднім рішенням суду про продовження затримання.

Складними на практиці є ситуації, коли за поданням слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту суддя продовжує строк затримання підозрюваного, обвинуваченого до 10 діб у порядку, передбаченому ч. 8 ст. 165² КПК України, проте по закінченні цього строку слідчий до суду не з'являється і не повідомляє суд про необхідність подальшого розгляду подання. У зв'язку з цим закономірно постає питання щодо подальших дій та рішень судді, тобто щодо форми закінчення провадження по розгляду подання слідчого, винесення відповідного процесуального рішення. Чинне кримінально-процесуальне законодавство не дає відповіді на дане питання. На нашу думку, логічним і таким, що прямо впливає з вимог ст. 130 КПК України, є порядок направлення в таких випадках до суду подання органу дізнання, слідчого або прокурора, які були ініціаторами розгляду питання про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, про закриття відповідного провадження. Рішення слідчого про внесення такого подання, на наш погляд, повинне виноситися у формі постанови, що не лише відповідає його правовій суті, але й забезпечує відображення

підстав прийнятого рішення в його змісті. Уявляється, що ця постанова може бути підсумковим рішенням у провадженні про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Вона має бути приєднана до матеріалів судового провадження та матеріалів кримінальної справи. Як свідчать дослідження правозастосовної практики та результати інтерв'ювання суддів, зазначені випадки є непоодинокими, тому для уніфікації практики важливим є врегулювання цього питання в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України. [150, с. 44-48]

Метою затримання в порядку статей 106, 115 КПК України є припинення злочинної діяльності, запобігання втечі правопорушника, встановлення його особи, забезпечення його участі у процесуальних діях. Специфічну мету має затримання обвинуваченого (підозрюваного) за постановою судді (ч. 4 ст. 165² КПК), що, на наш погляд, дає право розглядати його як окремий вид затримання. По суті йдеться про затримання особи з метою доставки її до суду для можливості розгляду подання про застосування до обвинуваченого (підозрюваного) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Оскільки закон, як уже зазначалося, вимагає особистої участі в судовому засіданні обвинуваченого (підозрюваного), щодо якого вирішується питання про застосування взяття під варту, заочний його розгляд, як вбачається, є суттєвим порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Тому, якщо в поданні йдеться про взяття під варту особи, яка перебуває на волі і не з'явилася до суду, суддя, перевіrivши обґрунтованість обвинувачення (підозри) і переконавшись у необхідності застосування саме цього запобіжного заходу, вправі своєю постановою дати дозвіл на затримання обвинуваченого (підозрюваного) і доставки його до суду під вартою. Оскарження даної постанови судді закон не передбачає. Після доставки обвинуваченого (підозрюваного) до суду подання органів досудового розслідування розглядається вдруге відповідно до порядку, встановленому ч. 5 ст. 165² КПК. Передбачивши в законі такий вид затримання обвинуваченого (підозрюваного), законодавець тим самим імплементував у національне законодавство положення підпункту «е» п. 1 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини щодо можливості позбавлення свободи у випадку законного арешту або затримання особи, здійснених із метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення.

Затримання обвинуваченого (підозрюваного) за постановою судді не повинне тривати більше сімдесяти двох годин, а в разі, коли особа перебуває за межами населеного пункту, в якому знаходиться суд, – не більше сорока восьми годин з моменту доставки затриманого в цей населений пункт. Крім того, в необхідних випадках, коли необхідно додатково

вивчити дані про особу затриманого чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття цього рішення, суддя своєю постановою може продовжити строк затримання до десяти, а за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого – до п'ятнадцяти діб. Останнє, на наш погляд, може мати місце в тих випадках, коли затриманий зацікавлений в продовженні строку затримання з тим, щоб надати судді додаткові документи, що свідчать на користь його звільнення.

Постанова судді про продовження строку затримання має бути вмотивованою, тобто вона повинна містити підстави, з яких продовжується строк затримання. Наприклад, якщо йдеться про необхідність додаткового вивчення даних про особу затриманого, в постанові слід указати, які саме дані повинні надати органи досудового розслідування.

Якщо необхідність у вивченні додаткових даних виникне при вирішенні питання про взяття під варту особи, яка не затримувалася, закон надає судді право відкласти його розгляд на строк до десяти діб і вжити заходів, які б забезпечили на цей період її належну поведінку. Проте характер цих заходів законом не визначається, що, на наш погляд, є прогалиною, яку слід усунути. [154, с. 61-62]

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАТРИМАНОВОГО

3.1. Підстави і процесуальний порядок звільнення затриманого

Звільнення затриманого провадиться за мотивованою постановою слідчого або особою, яка провадить дізнання.

Постанова про звільнення затриманого вправі винести прокурор (чи його заступник), що здійснює контроль за діяльністю органа розслідування, або дати письмову вказівку про звільнення затриманого особі, що провадить дізнання, або слідчому. Прокурор може скасувати затримання за будь-якою справою, що розслідується органом дізнання чи слідчим, у будь-який момент, якщо вважає затримання незаконним чи необґрунтованим. За винятком тих випадків, коли строк затримання продовжений суддею до 10 або 15 діб.

Особа, що провадить дізнання, або слідчий вправі звільнити затриманого тільки в справі, що знаходиться у нього в провадженні. При чому якщо затримання зроблене органом дізнання, а потім справа передана по підслідності слідчому, орган дізнання не має права прийняти рішення про звільнення підозрюваного.

Підстави і порядок звільнення затриманих установлений ст. 9 “Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання ОВС України”. У зазначеній статті надано вичерпний перелік підстав для звільнення особи, затриманої в порядку ст. 106 КПК України по підозрі у вчиненні злочину. Підставами для звільнення з-під варті є:

- скасування запобіжного заходу;
- зміна запобіжного заходу;
- закінчення передбаченого законом строку тримання під вартою як запобіжного заходу, якщо цей строк не продовжено у встановленому законом порядку.

Перша з зазначених підстав – скасування запобіжного заходу (п. 1 ч. 1 ст. 9 Інструкції) – з’являється в тих випадках, коли до закінчення встановленого законом терміну затримання з’ясовується, що затримана особа не причетна до злочину чи в його діях немає складу злочину. Установити дані обставини можуть слідчий або особа, що провадить дізнання. Причому якщо підозра у вчиненні злочину не підтвердилась, то дана підстава звільнення як реабілітуюча затриманого повинна бути чітко відображена в постанові про звільнення.

Зазначена вимога, визначає обов’язок органу дізнання і слідчого на прохання особи, звільненої на реабілітуючи підставах, вручати йому ко-

пню постанови про звільнення, в одержанні якої дана особа розписується на постанові. Це є істотною гарантією охорони прав, честі і достоїнства особистості і диктується інтересами престижу державного органа і громадянина.

Звільнення затриманих по зазначеній підставі здійснюється відносно рідко (5 % від усього масиву вивчених кримінальних справ, по яких підозрювані були звільнені).

Найбільше часто застосовуване на практиці підстава звільнення затриманих – зміна запобіжного заходу (25,1 %).

Застосування даної підстави (п. 2 ч. 1 ст. 9 Інструкції) означає, що навіть у тому випадку, якщо підозра підтвердилася, затриманий повинний бути звільнений, якщо з'явилися обставини, що дозволяють обмежитися застосуванням запобіжного заходу, не зв'язаного з позбавленням волі (наприклад, особа від щирого серця покалася в злочині, установлені пом'якшуючі провину обставини і т. ін.).

По даній підставі варто звільнити затриманого і тоді, коли відпадають мотиви, якими керувався слідчий при прийнятті рішення про затримання. Якщо побоювання, що підозрюваний сховається від розслідування чи буде перешкоджати встановленню істини в справі чи продовжувати займатися злочинною діяльністю відпали, особа, що провадить розслідування, зобов'язана звільнити затриманого. Крім "зазначених обставин, підставою для звільнення може послужити встановлення в діях затриманого складу злочину, за яке не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі і, отже, запобіжний захід у вигляді взяття під варту не може бути застосований. Однак на початковому етапі розслідування через брак доказового матеріалу часом буває важко правильно кваліфікувати вчинений злочин. Наприклад, кваліфікація заподіяння тілесного ушкодження – визначення ступеня тяжкості пов'язано з витратою значного часу на проведення судово-медичної експертизи. У таких випадках слід кваліфікувати вчинене за найменш тяжким передбачуваним результатами експертизи, погоджуючи їх з конкретними обставинами злочину.

У випадках же перекваліфікації злочину на менш тяжкий, що не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, слідчий негайно повинен звільнити підозрюваного на підставі відсутності необхідності застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

У період затримання підозрюваного не завжди встановлюються достатні підстави для застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (арешт), але і підозра не відпадає. Вивчення показало, що більш 30% рішень про звільнення підозрюваних фактично зумовлено саме відсутністю підстав для подальшого тримання особи під вартою. І хоча визначені побоювання, що затриманий може схватитися чи зробити інші дії, залишаються, підозрю-

ваного в таких випадках необхідно звільнити на підставі, передбаченій п. 1.3 ст. 9 Інструкції, вирішивши питання про застосування іншого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі.

У будь-якому випадку звільнення затриманого по постанові слідчого або особи, яка провадить дізнання, повинне здійснюватися або через не підтвердження підозр, або у зв'язку з відсутністю необхідності в обранні запобіжного заходу - взяття під варту.

Однак на практиці мають місце випадки звільнення підозрюваних з під варту на підставі "відмови судді в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту", "малозначності злочину", "поміщення підозрюваного в лікарню для проведення психіатричної експертизи" і за іншими підставами. Приведені формулювання підстав звільнення затриманих варто визнати не відповідним вимогам ст. 9 Інструкції. Неважко зауважити, що перераховані підстави звільнення в остаточному підсумку зводяться до однієї підстави, а саме, до відсутності необхідності застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Звертає на себе увагу великий відсоток постанов про звільнення затриманих на підставі відмови суду в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту – 21 %. У зв'язку з цим варто мати на увазі, що відмова в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, є не що інше, як вираження думки судді про відсутність необхідності застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Отже, у постанові причину звільнення затриманого варто формулювати так: зміна запобіжного заходу триманням під вартою, тобто підстава, передбачена п. 2 ч. 1 ст. 9 Інструкції.

Третьою підставою звільнення підозрюваного є закінчення установленого законом строку затримання (п. 3 ч. 1 ст. 9 Інструкції). Як уже відзначалося, затримання підозрюваного не може продовжуватися понад 72 годин з моменту його фактичного затримання.

Однак якщо протягом зазначеного строку постановою прокурора, чи слідчого або особи, що провадить дізнання, про звільнення затриманого або застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в місце тримання під вартою не надійшло, начальник місця тримання затриманих звільняє цю особу і направляє повідомлення про її звільнення прокурору, слідчому або особі, що провадить дізнання, про що складається протокол.

Звільнення підозрюваного на підставі закінчення строку затримання повинне застосовуватися тільки начальником місця утримання затриманих (ІТТ). Про звільнення підозрюваного, по закінченні строку затримання начальник місця утримання затриманих зобов'язаний направити повідомлення не тільки особі, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, але і

прокурору. Це необхідно для належного здійснення прокурорського нагляду за обґрунтованістю і законністю дій слідчого або органу дзнання, що застосував затримання. Направлення письмового повідомлення не виключає можливість усного повідомлення про звільнення (чи безпосередньо по телефону) слідчому або особі, що провадить дзнання.

Звільнення затриманого у зв'язку з закінченням строку затримання не звільняє особу, що провадить розслідування, від необхідності вжити заходів по офіційній реабілітації звільненого, якщо підозра не підтвердилася. У цьому випадку виноситься постанова, що встановлює непричетність звільненого до злочину. Постанова, а також копія письмового повідомлення зазначаються до кримінальної справи, а копія постанови про припинення кримінального переслідування видається звільненому на руки.

Слід зазначити, що в КПК немає ніяких вказівок про реабілітацію підозрюваного. Застосування ст. 165 КПК України, передбачаючи звільнення затриманого або відміну запобіжного заходу не може роздивлятися як реабілітація. У зв'язку з цим було б доцільно переглянути в законі правила закриття кримінальної справи відносно підозрюваного. У теперішній час звільнення підозрюваного з-під варті і скасування запобіжного заходу (без закриття кримінального переслідування і визначення особи невинною) можуть бути сприйняті як залишення громадянина під підозрою, поки не вирішиться доля кримінальної справи.

3.2. Процесуальні гарантії забезпечення прав і законних інтересів затриманого

На думку Д.С. Карева, “процесуальні гарантії – це норми кримінально-процесуального права, що забезпечують виконання завдань правосуддя, охорону прав і законних інтересів усіх, хто бере участь у кримінальному процесі осіб, організацій, установ, підприємств” [155, с. 67] Карев бачить дві задачі, які стоять перед процесуальними гарантіями: створення належних умов для здійснення задач правосуддя і охорони прав і законних інтересів усіх осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Найбільш точне й обґрунтоване поняття процесуальних гарантії дає М.С. Строгович, який вважає, що “процесуальні гарантії – це встановлені процесуальним законом засоби, які забезпечують правильне здійснення по кожній кримінальній справі завдань правосуддя”. [156, с. 64] Як правило, кримінально-процесуальні гарантії визначаються як встановлені законом засоби, які сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи. Таке поняття є недостатньо повним, однак у той же час правильно орієнтує на нерозривний зв'язок про-

цесуальних гарантій, належного здійснення правосуддя і гарантій інтересів особи. Інакше кажучи, значення кримінально-процесуальних гарантій не можна пов'язувати лише з охороною інтересів правосуддя або лише з охороною інтересів особи і не можна протиставляти їх один одному. У той самий час необхідно мати на увазі, що гарантії правосуддя не поглинають собою гарантії прав особи, оскільки у цьому випадку виключається можливість конфліктів і нестиківка громадських і особистих інтересів. Між тим у кримінальному судочинстві нестиківка цих інтересів спостерігається частіше, ніж в інших сферах відносин держави і фізичних осіб. У кримінальному судочинстві не випадково обвинувачений або підозрюваний застосовують різні хитрощі, щоб уникнути заслуженого покарання, однак при такій поведінці вони користуються усіма гарантіями їх процесуальних прав.

Система процесуальних норм і процесуальних відносин у кримінальному процесі збудована так, що для органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду здійснюються всі умови, які забезпечують правильне розслідування і вирішення кримінальних справ, з'ясування по них усіх важливих обставин, встановлення істини.

Процесуальні гарантії – гарантії правосуддя; кримінальний процес це система таких процесуальних гарантій. У цьому розумінні кожний інститут кримінального процесу, кожний процесуальний принцип виступає як процесуальна гарантія повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальної справи і правильного її вирішення. Кримінально-процесуальні інститути служать для захисту як прав громадян, які беруть участь у кримінальному процесі, так і їх законним інтересам.

Право особи і законний інтерес особи – категорії не однакові. Права громадянина виражають його законні інтереси, служать їх захистом. Тому цілком правомірна постановка питання про процесуальні гарантії прав і законні інтереси затриманих.

Процес розслідування справи завжди пов'язаний з якимось обмеженням прав тих осіб, які потрапляють у його сферу. [152, с. 106]

Згідно з "Зведенням принципів захисту всіх осіб, затриманих або взятих під варту, в будь-якій формі", прийнятих ООН (Резолюція Генеральної Асамблеї 43/173, 9 грудня 1988 р.): "Усі особи, які підлягають затриманню мають право на гуманне поводження і повагу до їх достоїнства; жодна затримана особа не повинна бути піддана катуванню, жорсткому, нелюдському або принизливому поводженню. До затриманих осіб застосовується режим, згідно з їх статусом неосудної особи; влада, виконуюча арешт або затримання особи або ті, хто провадить розслідування справи, здійснюють лише ті повноваження, які їм надано законом". [3, с. 60-61]

У нашій країні слідчий або особа, що провадить дізнання, зобов'язані

роз'яснити затриманому його права, установлені законом. Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому і направляється прокурору.

Затриманий має право:

- знати, у чому його підозрюють;
- давати показання або відмовлятися давати показання і відповідати на запитання;
- вимагати перевірки прокурором або судом правомірності затримання;
- мати захисника і побачення з ним до першого допиту;
- подавати докази, заявляти клопотання, відводи;
- подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора, а за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки;
- користуватися своїм одягом і взуттям, а також іншими необхідними предметами і речами, перелік яких визначається Правилами внутрішнього розпорядку в місцях утримання затриманих.

Затримання особи оформлюється процесуальним актом, що офіційно ставить особу в положення підозрюваного. Підозрюваний є учасником кримінального процесу, що має певне правове положення (ст. 43¹ КПК України). Крім зазначених вище прав, він як підозрюваний вправі також заявляти клопотання рідною мовою, користуватися послугами перекладача (ст. 19 КПК), власноручно написати свої показання.

Право затриманого знати, у чому його підозрюють, забезпечується, насамперед, обов'язком особи, що провадить розслідування, ознайомити підозрюваного з протоколом затримання (ст. 106 КПК), де зазначені підстави затримання і дані про злочин, у вчиненні якого підозрюється затриманий. Якщо затриманий дав якісь пояснення з приводу його підозри і затримання, - вони заносяться до протоколу. Ознайомлення затриманого з протоколом засвідчується його підписом і копія протоколу, як ми вже зазначали, вручається затриманому.

Перед допитом затриманому повинні бути ще раз роз'яснені його права як підозрюваного. Йому роз'ясняється, у вчиненні якого злочину він запідозрений, про що робиться відмітка в протоколі допиту, а також що він має право на захист.

Участь захисника на самих ранніх етапах досудового розслідування, а саме з моменту затримання підозрюваного, як показує практика, дуже проблематично. Більшість осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, не користується передбаченим ст. 45 КПК України правом на захист. У цьому відношенні деякі вчені-процесуалісти вважають, що відмова від захисника на ранніх етапах процесу є вимушеною.

Так, наприклад, Н. Трофименко провів соціологічне опитування засуджених осіб, яке показало, що близько 40 % засуджених, які відмовились від захисника, зробили це під впливом слідчого, обману або були поставлені в такі умови, коли були вимушені відмовитись від захисника. [17, с. 26] Наші дослідження серед осіб, до яких був застосований запобіжний захід у вигляді взяття під варту, показало, що на поставлене запитання “Застосовувались до вас погрози, шантаж, фізичне насильство для того, щоб ви відмовились від захисника на досудовому слідстві до першого допиту як підозрюваного або з моменту затримання” 38,2 % опитаних відповіли позитивно. Це свідчить про те, що справжні причини відмови не з'ясовуються.

Однією з найважливіших гарантій забезпечення реальності права на захист є судовий контроль на досудовому слідстві.

Бажання мати захисника або відмова від нього – право самого затриманого і гарантія свободи його волевиявлення. Однак об'єктивно факт відсутності захисника в період затримання, в цілому, негативно позначається на ефективності оскарження процесуальних рішень слідчого. Захищати свої права підозрюваний реально не зможе, оскільки скарга затриманого на підстави і порядок затримання навряд чи зможе бути складена професіонально, юридично грамотно, якщо він проявив побажання здійснювати свій захист самостійно.

Давати показання – це право, а не обов'язок підозрюваного. На нього не покладається тягар доведення своєї невинності. Кримінальної відповідальності за відмову від показань чи за свідомо неправдиві показання підозрюваний не несе.

Неприпустимо домагатися показань шляхом насильства, погроз чи інших незаконних дій. Наше опитування заарештованих показало, що 58,6 % із них стверджують, що до них були застосовані незаконні дії з метою отримання свідчень, які підтверджують їх винність у вчиненні злочину.

Затриманий може заявляти клопотання особі, що провадить розслідування, про допит свідків, призначення експертизи і провадженні інших слідчих дій по збиранню доказів і з'ясуванню обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Обґрунтовані клопотання повинні бути задоволені. При відмові в задоволенні клопотань (повному чи частковому) особа, що провадить розслідування, виносить постанову з вказівкою мотивів відмови і сповіщає про це підозрюваного.

Якщо підозрюваний у зв'язку з провадженням експертизи знаходиться в судово-медичній установі, то він користується правами обвинуваченого. Це означає, що його зобов'язані ознайомити з постановою про призначення експертизи і роз'яснити права, надані йому у зв'язку з провадженням експе-

ртизи: заявляти відвід експерту, просити про призначення експерта з числа зазначених ним осіб, надавати додаткові питання для одержання по них висновку експерта, бути присутнім з дозволу слідчого або особи, що провадить дізнання, при провадженні експертизи і давати пояснення експерту, знайомитися з висновком експерта (ст. 202 КПК України).

Якщо затриманим заявлена вимога про перевірку прокурором або судом правомірності затримання, то адміністрація місця утримання затриманих зобов'язана негайно сповістити про це прокурора або суд. Вимога затриманого про перевірку прокурором правомірності затримання може бути заявлено затриманим як в усній, так і в писемній формі. Про усну вимогу особа, що провадить розслідування, складає протокол, що підписується підозрюваним і особою, що прийняла цю вимогу.

Протокол чи письмова вимога затриманого негайно передається прокурору, який сам обирає форму перевірки правомірності затримання. Результат перевірки доводиться до відома затриманого.

За загальним правилом, взяття під варту є прерогативою суду. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є винятком з цього правила. У силу невідкладності цього заходу закон дозволяє органу дізнання і слідчому за наявності визначених підстав (ст. 106 КПК) застосовувати її без попереднього одержання постанови суду. Однак коли затримання зроблене, слідчий чи орган дізнання повинні протягом двадцяти чотирьох годин повідомити про це прокурору.

У письмовому повідомленні прокурору вказуються прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, місце роботи і посада затриманого, кваліфікація злочину, у вчиненні якого він підозрюється (вид злочину і стаття кримінального закону), час, підстави і мотиви затримання, а також місце утримання затриманого. У протоколі затримання повинне бути відзначене про строки повідомлення прокурору з указівкою дати і часу повідомлення. Затримання повідомлення прокурору є обмеженням законних інтересів підозрюваного. Своєчасне повідомлення прокурору про затримання особи не перешкоджає найшвидшому проведенню необхідних слідчих дій і ставить затримання під нагляд прокурора.

Згідно із ч. 2 ст. 29 Конституції "...уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як *тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом*" (виділено авт.). Тому не зрозуміло, чому ч. 4 ст. 106 КПК вимагає повідомляти про затримання особи прокурора, не згадуючи суд. Адже Конституція чітко зобов'язує саме суд, а не прокурора перевіряти законність затримання особи. Передбачене право на оскарження затримання є саме правом, а не обов'язком особи і не забезпечує перевірку законності кожного затримання. [159, с. 62]

Пропонуємо ч. 4 ст. 106 КПК України викласти в такій редакції: “Копія протоколу з переліком прав та обов’язків негайно вручається затриманому і направляється прокурору і в суд. На вимогу прокурора або судді йому також надсилаються матеріали, що стали підставою для затримання”.

Невідкладні слідчі дії в період затримання повинні забезпечувати, у першу чергу, ретельну перевірку: а) причетності даної особи (затриманого) до вчинення злочину; б) підстав для застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Особливе значення щодо забезпечення захисту прав учасників кримінального процесу та їх ефективного поновлення має судовий контроль, який здійснюється у передбачені законом строки у межах досудового розслідування кримінальної справи. [158, с. 163]

За наявності підстав для обрання зазначеного запобіжного заходу орган дізнання чи слідчий виносить відповідне подання і представляє його прокурору разом з матеріалами справи, що обґрунтовують необхідність арешту затриманого. Якщо прокурор згодний з висновками слідства (на 4060 осіб по Україні прокурори у 2005 р. не дали згоди на арешт), то він письмово дає на це згоду і далі матеріали направляються до суду. Оскільки в усіх випадках суд, перш ніж вирішити питання про обрання запобіжного заходу взяття під варту допитує затриманого, останній за вимогою судді доставляється до нього для допиту.

Якщо, на думку судді, із поданих йому матеріалів не вбачається достатніх підстав для арешту підозрюваного, він вправі або відразу ж звільнити затриманого (суддями звільнено у 2005 р. + 3294 особи), або, не звільняючи його, додатково вивчити дані про особу затриманого чи з’ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, продовжити затримання до 10 діб.

Реальність права на свободу й особисту недоторканність ґрунтується на системі юридичних механізмів, що забезпечують його дію і тому набувають значення юридичних гарантій. Найважливішими з них є вперше встановлений Конституцією України судовий порядок арешту та взяття під варту, чітка регламентація в галузевому законодавстві підстав та строків цих примусових заходів. Судова процедура суттєво підвищує рівень захисту прав та свобод, оскільки містить низку гарантій від їх свавільного обмеження, сприяє винесенню законного та обґрунтованого рішення. [160, с. 235-237]

За чинним законодавством вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту віднесено до виключної компетенції місцевих судів. Як зазначив Пленум Верховного Суду України в п. 2 вищезгаданої постанови, апеляційні суди не мають права брати до провадження і розглядати по суті подання про обрання такого запобіжного

ходу. Відповідно до ст. 37 КПК таке подання має розглядатися тим місцевим судом, у районі діяльності якого вчинено злочин або провадиться дізнання чи досудове слідство в цій справі. [161, с. 43]

Процесуальною гарантією забезпечення права на свободу й особисту недоторканність є встановлений законом порядок судового розгляду подання органів досудового розслідування про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, який передбачає обов'язкову участь у судовому засіданні прокурора та особи, щодо якої вирішується питання; ознайомлення судді з матеріалами кримінальної справи; оголошення підозрюваному, обвинуваченому постанови судді та роз'яснення порядку її оскарження; ведення протоколу судового засідання. Оскільки чинне законодавство передбачає обов'язок суду допитати підозрюваного, обвинуваченого, розгляд подання за відсутності цієї особи є суттєвим порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Так, ухвалою спільного засідання суддів Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії Верховного Суду України від 14 березня 2003 р. скасовано постанови місцевого суду м. Одеса та апеляційного суду Одеської області про продовження строків тримання під вартою А. та Я., обвинувачених у вчиненні особливо тяжкого злочину, а постанову місцевого суду про обрання щодо них запобіжного заходу у вигляді взяття під варту змінено на надання дозволу на затримання А. та Я., які перебувають за межами України, та їх доставлення в суд під вартою для вирішення питання про обрання запобіжного заходу. Підставою для прийняття такого рішення стало порушення місцевим та апеляційним судами вимог чинного КПК щодо вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в присутності особи, щодо якої розглядається подання. [162, с. 43]

Отже, якщо в поданні порушується питання про взяття під варту особи, яка перебуває на волі, суддя після розгляду подання (за винятком допиту підозрюваного, обвинуваченого) має право своєю постановою дати дозвіл на затримання зазначеної особи й доставлення її до суду під вартою. Таке затримання можливе лише за наявності передбачених ст. 148 і ч. 1 ст. 155 КПК підстав для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Затримання в цьому випадку не може продовжуватися більше 72-х годин, а в разі, коли особа перебуває за межами населеного пункту, в якому діє суд, – не більше 48 годин із моменту доставлення затриманого в цей населений пункт. Після затримання підозрюваного, обвинуваченого і доставлення його в суд подання органу дізнання, слідчого розглядається ще раз.

Разом з тим слід зазначити, що передбачена чинним законодавством процесуальна форма застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під

варту потребує подальшого вдосконалення, спрямованого на підвищення рівня гарантованості права на свободу й особисту недоторканність.

Так, регламентуючи порядок судового засідання щодо розгляду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, або продовження строків затримання, чинне законодавство не передбачає права підозрюваного, обвинуваченого, захисника знайомитися з документами, якими обґрунтовується подання. Тому суди відмовляють у задоволенні такого клопотання. Проте в загальній нормі, яка стосується процесуального статусу захисника в кримінальному процесі, прямо встановлено його право знайомитися з документами, якими обґрунтовується застосування запобіжного заходу (ч.2 ст. 48 КПК). З огляду на це видається необхідним доповнити ст. 165² КПК відповідним положенням щодо надання підозрюваному, обвинуваченому та захиснику права знайомитися з процесуальними рішеннями слідчого, які обґрунтовують зазначене подання. Матеріали, на підставі яких ці рішення прийняті, є таємницею досудового слідства і з ними, на нашу думку, знайомити зазначених осіб до закінчення досудового слідства не можна.

Проблемним на практиці є також питання щодо зв'язаності судді доводами подання органів досудового розслідування при вирішенні питання про застосування даного запобіжного заходу. Вбачається, що суд не може прийняти таке рішення, ґрунтуючись на підставах, не зазначених у поданні слідчого, прокурора, оскільки «суд, виправляючи можливі помилки органу кримінального переслідування, погіршує становище обвинуваченого (підозрюваного) за власною ініціативою». Тобто обґрунтування постанови суду про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не може включати дані, не зазначені у відповідному поданні, адже в протилежному разі суд виконуватиме не властиву йому функцію.

Постанова судді про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, як зазначено в ст. 29 Конституції України, має бути вмотивованою, тобто такою, яка містить систему фактичних та юридичних аргументів, що свідчать на користь прийнятого рішення. Звідси – законним слід вважати лише таке застосування даного примусового заходу, яке здійснене на підставі постанови судді, в котрій, крім фактичних обставин кримінальної справи, зазначені докази, що підтверджують наявність передбачених ст. 148 КПК підстав для обрання запобіжного заходу, враховано обставини, зазначені у ст. 150 КПК, та обґрунтовано висновок щодо доцільності обрання як запобіжного заходу саме взяття під варту. [163, с. 170-171]

Про затримання особи, підозрюваної в вчиненні злочину, орган дізнання чи слідчий повідомляє його родину. Про затримку неповнолітнього обов'язково повідомляються його батьки або особи, їх що заміняють. Обов'язок повідомлення родини підозрюваного про його затримання

ставить орган дізнання чи слідчого перед необхідністю вжити заходів для з'ясування місця проживання чи хоча б домашнього телефону родини затриманого, тим більше – родини неповнолітнього. Про затримання неповнолітньої особи необхідно повідомити не тільки кого-небудь із дорослих членів родини за місцем звичайного проживання затриманого, а саме його батьків або осіб, що їх замінюють.

Форма повідомлення обирається в залежності від конкретних обставин. Це може бути повідомлення по телефону, телеграфу, через нарочного або безпосередньо і т. ін. У всякому разі, повідомлення повинне бути своєчасним, а в протоколі затримання варто зробити відповідну помітку з указівкою прізвища, імені, по батькові і ступені споріднення члена родини, дати і форми повідомлення.

За загальним правилом, таке повідомлення провадиться і при затриманні особи, підозрюваної в здійсненні тяжкого злочину. При затриманні неповнолітнього його батьки або особи, що їх замінюють, повинні бути сповіщені при цьому незалежно від ступеню тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється затриманий, і при наявності підстав побоюватися, що таке повідомлення перешкодить встановленню істини.

Якщо повідомлення родини затриманого не провадилося, то в протоколі затримання необхідно зробити відмітку про причину цього: або не було встановлене місце проживання (з посиланням на вжиті заходи), або були підстави вважати, що повідомлення перешкодить встановленню істини в справі про особливо тяжкий злочин.

Відсутність офіційної інформації про місце і долю затриманого поліцією. Особливо тяжке порушення права на свободу і особисту недоторканність, гарантовані ст. 5. [147, с. 197]

Скарги і заяви затриманих, адресовані прокурору, слідчому чи особі, що провадить дізнання, повинні бути передані їм негайно.

Скарги і заяви, адресовані іншим особам і органам, теж передаються негайно слідчому або особі, що провадить дізнання, проглядаються ними і спрямовуються за належністю. Скарги і заяви, що містять зведення, повідомлення яких може перешкодити встановленню істини по кримінальній справі, адресату не надсилаються. Але про це сповіщається особа, що подала скаргу чи заяву, а також повідомляється прокурор. Питання про наявність у скарзі чи заяві даних, повідомлення яких може перешкодити встановленню істини, вирішується особою, у провадженні якої перебуває кримінальна справа.

Особливо цікавим у контексті захисту конституційних прав громадянина уявляється процес оскарження підозрюваним до суду факту його затримання. Так, відповідно до ч. 7 ст. 106 КПК України, скарга розглядається суддею одночасно з поданням органу дізнання про обрання за-

побіжного заходу, вона розглядається суддею протягом трьох діб з часу надходження. Але коли подання не надійшло або в разі якщо скарга надійшла після закінчення 72-годинного строку після затримання, вона розглядається суддею протягом п'яти діб із часу надходження.

Аналізуючи ч. 7 ст. 106 КПК України, можна дійти висновку, що в будь-якому випадку (навіть якщо затримання було незаконним) скаргу підозрюваного відразу ніхто розглядати не буде; практично розгляд справи відбудеться після спливу строку затримання, коли порушене право поновити буде вже неможливо. Але сама суть подання скарги полягає в тому, щоб її можна було розглянути негайно і за відсутності підстав, передбачених ст. 106 КПК України, особу негайно звільнити.

У випадку відсутності у підозрюваного захисника така можливість є для нього мінімальною, оскільки працівники органів дізнання та досудового слідства скоріше не нададуть йому скористатись своїм правом, незважаючи на те, що такі дії є злочином, передбаченим ст. 374 КК України. [164, с. 14]

Ряд вчених ще за радянських часів висловлював судження про необхідність компенсації шкоди, заподіяної при провадженні по кримінальній справі конкретними процесуальними, включаючи слідчі, діями, за допомогою яких збираються докази, а також різними запобіжними заходами. [165, с. 148]

Необхідність у відшкодуванні заподіяної при розслідуванні кримінальної справи шкоди особами, які приймають рішення по справі, має не тільки теоретично-правовий, але і практичний аспект. Факти заподіяння майнової шкоди різними процесуальними діями, в тому числі і запобіжними заходами, неодноразові. Вони породжують жалоби і звернення громадян до органів, які проводять розслідування по кримінальній справі, до суду з вимогами компенсації за заподіяну шкоду. У зв'язку з цим постає багато питань, які законодавством не врегульовані. [165, с. 150]

Серед заходів процесуального примусу, що завдають значної моральної шкоди підозрюваному, є незаконне затримання. Моральна шкода, завдана в результаті цієї процесуальної дії, полягає у приниженні честі громадянина, оскільки факт затримання стає відомий близьким, сусідам, рідним і це, відповідно, ганьбить його репутацію, і хоча людина визнається винною у вчиненні злочину тільки вироком суду, громадськість, здебільшого, цього не розуміє, тому затримання розуміється як свідчення вчинення злочину. [130, с. 345]

Чинний закон не враховує також питання, пов'язані з тим психологічними, моральними та фізичними травмами, які завдаються людині в результаті необгрунтованого затримання.

Як впливає зі змісту ст. 53-1 КПК, а також ст. 11 Закон у разі прий-

яття реабілітаційного рішення орган дізнання, слідчий, прокурор суд зобов'язані роз'яснити громадянину порядок поновлення порушення прав і відшкодування іншої шкоди. На жаль, у законодавстві не передбачена можливість процесуального закріплення цього факту. Очевидно, це одна із причин того, що положення даних норм залишилось лише декларацією і не реалізується на практиці. Не надсилається на адресу реабілітованих осіб і письмове повідомлення про право громадянина на відшкодування майнової і моральної шкоди, як це передбачено Положенням про застосування Закону України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду".

Проведене Шумило Н.С. та нами серед практичних працівників соціологічне опитування про причини недотримання вимог даного Положення показало, що 93 %, закриваючи кримінальну справу за реабілітуючими підставами, не надсилали на адресу реабілітантів повідомлення, причому в 5% випадків в силу незнання закону і забудькуватості, в 3% - через наявність в матеріалах даних про самообмову, в 36% усно роз'ясняли громадянам їх права. Опитування 200 слідчих з органів внутрішніх справ СБУ і прокуратури засвідчило, що лише 68 % із них знайомі зі змістом Закону від 1 грудня 1994 року, причому про право на відшкодування шкоди вони ознайомлюють реабілітантів, як правило, в усній формі. Із 53 громадян, будь-які кримінальні справи були закриті за реабілітуючими підставами, про право на відшкодування майнової і моральної шкоди знали 90%, але скористались ним лише 6%. Із 300 вивчених постанов про закриття кримінальних справ лише 4% мали в резолютивній частині вказівку на роз'яснення реабілітанту його прав.

Аналіз матеріалів закритих кримінальних справ свідчить про те, що загальна вказівка закону про роз'яснення порядку поновлення порушених справ і вжиття необхідних заходів до відшкодування шкоди на практиці виконується не в повній мірі. Пояснення практичних працівників стосовно цього свідчать, що в законодавстві не створені відповідні правові організаційні гарантії забезпечення реалізації даного припису. Передусім у відповідній нормі кримінально-процесуального закону необхідно конкретно перелічити права особи, щодо якої прийняте реабілітаційне рішення в кримінальному процесі так, як це зроблено стосовно інших учасників процесу (обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого та ін.)

Роз'яснення цих прав, на нашу думку, має оформлятися відповідною процесуальною формою з посиланням на це в протоколі. Було б ідеальним, якби це робилось в присутності захисника. На нашу думку, процедура повинна починатись з офіційного вибачення від імені держави за допущену несправедливість. Було б реально скласти текст такого вибачення і вручити його особі, що незаконно потерпіла від кримінального переслідування, як відповідний документ з підписами посадових осіб, завірений печатками з переліком прав реабілітанта.

Зрозуміло, що визнавати юридично недійсним і незаконним затри-

мання підозрюваного тому, хто його вважав законним і обґрунтованим, є непростю справою. У даному випадку можна говорити про процесуальну несумісність виконання одним суб'єктом протилежних за своїм змістом видів діяльності. Запровадження такого порядку реабілітації не бажане і з психологічних міркувань для суб'єктів кримінального процесу, які несуть відповідальність за його законність. Тому було б доцільним ці питання вирішувати органу, який не брав участі у незаконному переслідуванні. Таким органом, на нашу думку, повинен бути суд, який попередньо опитував би потерпілого про завдану йому шкоду, а потім приймав ухвалу про відшкодування шкоди і надсилав її у відповідний правоохоронний орган для виконання.

На такий підхід до вирішення проблеми налаштовує суди і Пленум Верховного Суду України, який у п. 9 Постанови від 31 березня 1995 року № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" зазначив: "Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає в межах заявлених вимог залежно від характеру та обсягу заподіяних позивачеві моральних і фізичних страждань, з урахуванням в кожному конкретному випадку ступеня вини відповідача та інших обставин. Зокрема, враховуються характер і тривалість страждань, стан здоров'я потерпілого, тяжкість завданої травми, наслідки тілесних ушкоджень, істотність вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу ділової репутації (останнє залежить від характеру діяльності потерпілого, посади, часу і зусиль, необхідних для відновлення попереднього наміру, з яким діяв заподіювач шкоди тощо)" [27, с. 334].

Отже, при відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди, заподіяної незаконним затриманням, необхідно враховувати такі критерії: 1) протиправність дій винуватця моральної шкоди та їх характер (ким вони вчинені - посадовими особами чи ні); 2) наявність страждань, завданих приниженням особистих немайнових правових благ (фізичні страждання, особлива чутливість до болю у потерпілого, вид ушкоджень, тривалість лікування і його наслідки, психічні страждання, вразливість психіки людини, подальша робота за фахом, усвідомлення тяжкості свого стану, суб'єктивна оцінка потерпілим свого блага (честі та гідності), турбота про сім'ю, близьких, порушення психіки у вигляді шоку, депресії, невротичних змін, які спричиняють повторні соматичні хвороби тощо); 3) вина того, хто вчинив шкоду, якщо вона є підставою для відповідальності; 4) наявність негативних змін у житті потерпілого; 5) наявність адекватного причинного зв'язку між протиправними діями та їх наслідками у вигляді страждань, а також тими негативними наслідками, що сталися в житті потерпілого. [130]

ВИСНОВКИ

1. Тимчасовий запобіжний захід – затримання підозрюваного одночасно виступає як примусовий захід і є слідчою дією, яка, однак, не являє собою самостійний спосіб збирання доказів.

2. Максимальний строк, який особа, підозрювана у вчиненні злочину, може знаходитись у органі дізнання або досудового слідства без складання протоколу затримання, не повинен перевищувати 6-ти годин. Якщо в цей строк підозра щодо особи не відпала і вона не може бути звільнена, необхідно скласти протокол затримання з урахуванням вже цих 6-ти годин, які особа знаходилась у правоохоронних органах.

3. Строк, з якого починається затримання враховувати з “фізичного захоплення особи по підозрі у вчиненні злочину” (фактичного позбавлення свободи пересування), однак цей строк враховувати тільки для обчислювання строку, якщо в подальшому особі, яка підозрюється у вчиненні злочину, буде обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або, якщо вона буде взята під варту потім, у залі суду. Строк же з моменту фізичного захоплення і до моменту доставляння в орган дізнання або досудового слідства при складанні протоколу в строк 72-х годин (відведених для перевірки підстав затримання), не враховувати.

4. Усвідомлюючи співвідношення підстав і мотивів затримання, слід мати на увазі, що підстави, перераховані в ч. 1 і 2 ст. 106 КПК України дають слідчому право застосовувати чи не застосовувати тимчасовий запобіжний захід затримання підозрюваного. Мотиви ж пояснюють, чому з цих двох можливих рішень слідчий вибрав саме затримання підозрюваного.

5. Кримінально-процесуальний примус – це по суті своєї конфлікт відносин правоохоронних органів і їх посадових осіб із громадянами, що виник у процесі діяльності по забезпеченню виконання завдань, які стоять перед кримінально-процесуальним законом. Конфліктна ситуація є однією з найважливіших особливостей затримання, у якій воно здійснюється – стресовими станами учасників затримання. Приймаючи рішення про захоплення та затримання підозрюваного в умовах професійного ризику посадові особи правоохоронних органів, найчастіше слідчі, професійно ризикують, що не виключає негативні наслідки, тому фактично в кримінально-процесуальному законі презюмується право слідчого на помилку, що не продекларовано, але й не заборонено. Тому ми пропонуємо закріпити положення про звільнення слідчого від дисциплінарної та майнової відповідальності за слідчі помилки та дії, вчинені під час фізичного захоплення особи та прийняття рішення про затримання.

6. З огляду на силовий, “затримуючий” характер фізичного затри-

мання, його і називати треба власне "затриманням". Процесуальне ж затримання, виходячи з його призначення, повинне іменуватися "короткочасним позбавленням волі", як у проекті КПК України. Тільки в цьому випадку, на наш погляд, різні по своїй сутності і змісту процесуальні дії не будуть більш об'єднані однаковою назвою "затримання" і підставами для їх проведення.

7. Затримання особи, яка готується до вчинення особливо тяжкого або тяжкого злочину, припустиме, якщо спостереження за чиненими нею діями саме по собі чи в сукупності з іншими даними дають підстави вважати, що злочин буде доведено до кінця.

8. Підставою надання побачення з підозрюваним, обвинуваченим є постановою чи ухвалою про допуск захисника до участі у справі. Копію цієї постанови чи ухвали захисник повинен отримувати одразу ж після її винесення і це буде підставою для його зустрічей із затриманим або взятим під варту підозрюваним і обвинуваченим.

9. Участь захисника на ранніх етапах досудового розслідування, як показує наше дослідження, є проблематичною, а відмова від захисника до першого допиту в якості підозрюваного або при першому допиті є вимушеною, зробленою під впливом слідчого, обману або постановки особи в такі умови, коли вона вимушена це зробити.

10. У КПК України повинні бути визначені обставини, за наявності яких у слідчого виникало б право не повідомляти родичів підозрюваного про його затримання (наприклад, при підозрі у вчиненні окремих особливо тяжких злочинів, чи у складі організованої групи і т. ін.)

11. Затримання підозрюваного "у його ж інтересах" до 15 діб за постановою судді не властиве демократичній природі кримінального процесу, тому ми пропонуємо виключити це положення зі ст. 165² КПК України.

12. Необхідно доповнити ст. 165² КПК України положенням щодо надання підозрюваному, обвинуваченому та захиснику при обранні затриманому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту права знайомитись з процесуальними рішеннями слідчого, які обґрунтовують цей запобіжний захід.

13. Внести зміни до діючого КПК і доповнити ст. 106 КПК України ч. 5 такого змісту: „З моменту одержання копії протоколу затримання прокурор протягом 48 годин повинен вивчити матеріали, які стали підставою для затримання і, або підтримати подання слідчого про обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, або звільнити затриманого.”

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України.
2. Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Совет Европы. 1994. С. 21.
3. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме (1988) Резолюция Генеральной Ассамблеи 43/173, 9 декабря 1988. – Материалы участника тренинга. – Одесса. – 2004. – С. 60-61. (80 с.)
4. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка. Восьмой конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. (26 августа – 6 сентября 1985 г.) Изд. ООН. – Милан. – 1985 г. – 8 с.
5. Проти катувань. 23 (64). – Харків: Фоліо, 2001. - 272 с.
6. Проти катувань. 27 (68). – Харків: Фоліо, 2003. - 160 с.
7. Проти катувань. 29 (70). – Харків: Фоліо, 2003. - 288 с.
8. Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948р.// Док. ООН A/RES/217A// Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи/ Упоряд. Ю.К. Качуренко.-2-е вид.-К.: Юрінформ,1992.-С.18-24.
9. Негодченко В.О. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту. – 2003. – 448 с.
10. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979р.// Док. ООН A/RES/34/169 // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції і пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. - Амстердам-Київ: Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996.-С.62-65.
11. Конвенція о привилегиях и иммунитетах Организации Объединенных Наций от 13 февраля 1946г. // Международное право в документах: Учебное пособие / Сост. Н. Т. Блатова. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 138 – 142.
12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Прийнято резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984р. // Док. ООН A/RES/39/46// Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи/ Упоряд. Ю.К. Качуренко.-2-е вид.-К.: Юрінформ, 1992.-С.92-108.
13. Міжнародний пакет про громадські і політичні права: Прийнято

резолуцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1996р. // Док. ООН А RES/2200 А (XXI) // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко.-2-е вид.-К.: Юрінформ, 1992.-С.36-58.

14. Мінімальні стандарти правила поводження з в'язнями: Прийнято резолюцією ЕКОСОП 663 С 1 (XXIV) від 31 липня 1957р. з доповненням резолюцією ЕКОСОП 2076 (LXII) від 18 травня 1977р. // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. - Київ-Харків: Українсько-Американське Бюро захисту прав людини, 1994.-Вип.8-С.57-86.

15. Паризька хартія для нової Європи: Прийнято резолюцією 45/859 Генеральної Асамблеї ООН від 21 листопада 1990р.// Док. ООН А/RES/45/859 // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко.-2-е вид.-К.: Юрінформ, 1992.-С.192-197.

16. Проект КПК України від листопада 2005 р., підготовлений депутатами Верховної Ради України 4-го скликання.

17. КПК України. Науково-практичний коментар під ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. Форум, Київ, 2003 р. 938 с.

18. УПК РСФСР Ведомости ВС РСФСР. - М., 1961 г., № 2.

19. Устав Уголовного судопроизводства 1864 г., - 10-е изд. (неофициальное издание). - СПб., 1910. - С.950.

20. УПК РСФСР 1923 г.

21. Права людини і правоохоронні органи (посібник для практичного навчання) Центр інформації з прав людини, Страсбург, 1998р. - 141с.

22. Про міліцію. Закон України від 20.XII.1990р. // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991р.-№4.

23. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 13.02.1992р. // Відомості Верховної Ради України.-1992р. №22.

24. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1993. №35.

25. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993р. №3352-12

26. Про контрольно-розшукову діяльність: Закон України від 26.12.1992 // Відомості Верховної Ради України.-2003.-№12.

27. "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" Постанова ПВС України від 31 березня 1995р. //Збірник постанов ПВС України 1963-1995р. ч.1 К.: Право, 1995 - С. 37-45.

28. "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді в'язниці під варту та продовження строків тримання під вартою на стадії

дізнання та досудового слідства” Постанова ПВС України від 25 квітня 2003р. №4 .. Збірник ПВС 1973-2004р. К.: 2004р. (офіційне видання).

29. Практика застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Вісник Верховного Суду України. №6.-2005р.-С.22-29.

30. Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України: Наказ №160 від 20 лютого 2006р.

31. Крашенинников Н.И. Использование результатов оперативно-розыскных мероприятий по делам оперативного учета при подготовке и осуществлении планируемого задержания подозреваемого // Правоведение. Научно-теоретический журнал. – Издат. С.-Петербург. ун-та. – 2000. - № 4 (231). – С. 109 – 120.

32. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: Монографія / За заг. ред. Проф. О.М. Бандурки. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. - 2002. – 336 с.

33. Гуткин И.М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания. – М. – 1980. – 88 с.

34. “Інструкція з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів. Розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді”. Наказ МВС України від 07.09.2005р. № 777.

35. “Інструкція з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері економіки”. Наказ МВС України від 08.09.2005р. № 760.

36. Про заходи, щодо дотримання законності при затриманні осіб підозрюваних у вчиненні злочину. Обрані щодо них запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та додержання встановлених законом строків затримання і тримання під вартою під час попереднього слідства: Наказ МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23.04.2001р. №300/73.

37. Корецкий Д.А., Землянухина Л.М. Личность вооруженного преступника и предупреждение вооруженных преступлений: Монография. – СПб.: Юридический центр Пресс. – 2003. – 189 с.

38. Криминология. Словарь-справочник. Составитель – Ханс-Юрген Кернер. – Норма. - М. – 1998. – 400 с.

39. Інструкція про роботу ізоляторів тимчасового тримання ОВС України: Наказ МВС України № 60 ДСК від 20.01.2005р.

40. Перкін В.І. Розробка тактичних комплексів та операцій у розслідуванні злочинів // Бюлетень МВС України. – 2002. - № 141. – С.

23-26.

41. Белькова О.В. До питання про визначення правового статусу особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину / Право і Безпека. – 2004. - № 1. – С. 39 – 44.

42. Про внесення змін та доповнень до наказу МВС України від 04 10.2003р. №1155: Наказ МВС України №860 від 10.10.2005.

43. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджено Указом Президента України від 17.10.2000р. // Офіційний вісник України.- 2000р.-№42.

44. Шапгунова С.А. Затримання особи, яка вчинила злочин / Право і безпека. – 2002. - № 2. – С. 128 – 130.

45. Маляренко В.Т. “Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку”. Право України № 9, 2003 р., С. 3-14.

46. Права человека. Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашев. - М. 2001.

47. Лебедев В. М. Судебная защита свободы и личной неприкосновенности граждан на предварительном следствии. С. 5.

48. Савригов Н.М. Меры пресечения и иные меры уголовно-процессуального принуждения. - М., 1960.

49. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. - М., 1986.

50. Зинаттулин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. - Казань, 1981.

51. Петрухин И. Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). - М., 1999. - С. 253.

52. Логанов И. М. Свобода личности. - М., 1980.

53. Коркунов В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. - Саратов, 1978 г.

54. Михайлов В. А. Методологические основы мер пресечения. - М., 1998.

55. Михайлов В. А. Процессуальный порядок применения мер пресечения в уголовном судопроизводстве. - М., 1995.

56. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - П., 1976.

57. Давыдов П.М., Якимов П. П. Применение мер уголовно-процессуального принуждения по Основам уголовного судопроизводства СССР и союзных республик. - Свердловск, 1961.

58. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. - Воронеж, 1975;

59. Франк П.В. Задержание и арест подозреваемого в советском

уголовном процессе (Уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование). – Душанбе: Изд-во Таджикского государственного университета, 1963.

60. Чувилов А. А. Институт подозреваемого в советском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. преступности, 1968.

61. Клюков Е.М. Мера процессуального принуждения. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1974.

62. Сергеев А. И. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления, по советскому уголовно-процессуальному закону. - Горький: Горьковская ВШ МВД СССР, 1976.

63. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания. М.: Академия МВД СССР, 1980.

64. Гуляев А. П., Данилюк С. А., Забарин С. Н. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988.

65. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1981.

66. Чельцов М. А. Уголовный процесс. - М., 1948. - 340 с.

67. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. - М., 1962. - 228 с.

68. Каминская В. И. Охрана прав и законных интересов граждан в уголовно-процессуальном праве//Сов. государство и право. 1968. № 10. С.28.

69. Митрохин Н. П. Законность и демократизм предварительного следствия. - Минск, 1979. - С. 54.

70. Чувилов А. А. Привлечение следователем или органом дознания лица в качестве обвиняемого по уголовному делу. - М., 1982. - 76 с.

71. Малярова В.О. Ситуаційні основи тактики затримання підозрюваного. Вісник НУВС В. 25, - Харків, 2004, - с. 43-49.

72. Криминалистика: Учебник для ВУЗов по специальности «Правоведение» / А.К. Звирбуль, Б.Л. Зотов, С.Г. Любичев и др. / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1984. - 554 с.

73. Григорьев В.Н. Задержание подозреваемого. – М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1999. – 554 с.

74. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1981.

75. Абдумаджидов Г. Расследование преступлений. – Ташкент: Узбекистан, 1986. – 192 с.

76. Балашов А.Н. Прокурорский надзор за законностью задержания

подозреваемых и ареста обвиняемых // Соц. законность. – 1983. – № 8 – С. 32-33.

77. Григорьев В.Н., Шейфер С.А. Доказательственное значение протокола задержания подозреваемого // Роль аппарата уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью. – Тр. Омской ВШМ, Вып. 21. – С. 34 – 41.

78. Міхесенко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар кримінально-процесуального кодексу України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: Юринком. – 1995.- № 4-5. – 640 с.

79. Порубов М.И., Чернова А.К. Процесуальні проблеми визначення підстав затримання підозрюваного // Наук. вісник Юрид. ак. Мін-ва внутр. Справ. - 2002.- № 3.- С. 178 – 186.

80. Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия: Уч. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 268 с.

81. Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств: Учеб. пособие. Харьков: Арсис, 1998 – 256 с.

82. Александровский А.Г. Задержание подозреваемого в совершении преступления и применение в отношении лица меры пресечения в виде заключения под стражу до предъявления ему обвинения: Автореф. дис. канд. юр. наук: 12.00.09 / Киевск. гос. ун-т. – К., 1992.- 26 с.

83. Шурухнов Н.Г. Криминалистика: Учебник. – М.: Юристъ, 2003. – 640 с.

84. Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973 г.

85. Білоусов О.І. Оцінка окремих джерел доказів у кримінальному судочинстві: Посібник для слідчих і судів. – К.: 1996. – 52 с.

86. Маляренко В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця. Дис. канд. юр. наук 12.00.09, Харків. – 2005.

87. Макаренко Е.И., Снигирев А.П. Раскрытие, расследование и предупреждение краж из квартир: Учеб. пособие. – Харьков: ХИВД. – 1999. – 116 с.

88. Расследование контрабанды: Практическое пособие. – М.: Юристъ. – 1999. – 208 с.

89. Баяхичев В.Г., Курылев И.И., Калинин А.П. Расследование преступлений, связанных с изготовлением и распространением синтетических наркотических средств организованными группами: Учеб. пособие. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1995. – 48 с.

90. Лысенко В.В. Расследование вымогательств: Учебно-практическое пособие. – Харьков: Унт-т. внутр. дел, 1996. – 156 с.

91. Особенности расследования преступлений, связанных с вымогательством // Бюллетень ГСУ МВД СССР. – 1989.- № 3 (60). - С. 22.
92. Новоселов С.А. Организация работы по расследованию вымогательств и других преступлений, совершенных организованными группами. // Бюллетень ГСУ МВД СССР. – 1991.- № 3 (71). - С. 29-34
93. Бирюкова Т.П. Особенности доказывания при расследовании изготовления и сбыта поддельных денег // Вісник Луганськ. ін-т. внутр. справ МВС України, 2001. - № 2. – С. 228 – 233.
94. Прохорова Е.В., Пуляхин В.Л. Расследование фальшивомонетничества. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – 96 с.
95. Белоусов А.В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений. М.: Юрлитинформ, 2001. – 172 с.
96. Бандурка С.А., Слинько С.В. Расследование преступлений (уголовно-процессуальные проблемы). – Харьков: Основа, 2000. – 232 с.
97. Батюк В.Н. “Применение следователем мер процессуального принуждения, связанных с лишением свободы”. Диссертация к.ю.н. 12.00.09. К., 1986. – 221с.
98. Мельников В.Ю. Задержание подозреваемого в уголовном процессе России // Закон и право. – М.: Юнити-Дана, 2003. - № 2. - С. 23 -27.
99. Тогулев В.М. Задержание в системе мер процессуального принуждения в Советском уголовном судопроизводстве. Автореферат дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Моск. гос. ун-т. – М., 1991. – 20 с.
100. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования. Автореферат дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ. – К., 1992. – 20 с.
101. Пиндюк И.И., Барыгина А.А. Институт задержания в российском законодательстве нуждается в совершенствовании. Следователь № 4. – М, 2003. – С. 10-11.
102. Маляренко В. Становлення і розвиток кримінально-процесуального законодавства на різних етапах історії України // Право України. - № 8. – 2004. – С. 3-6.
103. Международные правовые акты государств СНГ в области борьбы с преступностью: Сборник документов / Общ. ред. В.В. Черникова. - М., 1999, С. 243.
104. Архів Суворовського суду м.Одеси Кримінальна справа по обвинуваченню Сліви. Кримінальна справа по обвинуваченню Орлова та інших.
105. Давлетов А., Войт В. Институт подозрения нуждается в совершенствовании // Законность. - 1996. - № 7. - С. 23.

106. Архів Суворовського суду м. Одеси. Кримінальна справа по обвинуваченню Мостицького та ін. по ст. 84 ч. 3, 86¹ УК України – 1981 р.
107. Кочетков В.Г. Подозреваемый в советском уголовном процессе: Ав-тореф. дисс. канд. юрид. наук. - М., 1965. - С. 7.
108. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України. Навчальний посібник. Вид. "Прецедент". – К., 2005. – 202 с.
109. Чернова А. Процесуальна самостійність слідчого – декларативна чи діюча норма КПК України // Юридический журнал. - № 3. – 2005. – С. 113-115.
110. Камышанский В.А. Анализ следственной практики по Российской Федерации привлечения к уголовной ответственности работников правоохранительных органов // Особенности расследования злоупотреблений в деятельности правоохранительных органов: Материалы российско-американского семинара. - СПб., 1999. С. 5 - 6.
111. Питулько К.В. Право на защиту подозреваемых и обвиняемых, задержанных и заключенных под стражу. - Спб., 2001. - № 5. С. 138.
112. Веретенников И.А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт: Дисс... канд. юрид. наук. - М., 2001. С. 174.
113. Баркан С, Пастухов М. Много ли прав у защитника? // Сов. юстиция. № 1. 1991. С. 10.;
114. Петрухин И.Л. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе // Российская юстиция. - 2003. - № 2. - С. 24.
115. Цоколова О.И. О тождественности понятий «заключение под стражу» и «арест» в уголовном процессе, - С. 21-22.
116. См.: Михайлов В.А. // Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.В. Мозякова. – М., 2002. - С. 239.
117. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Харьков: Крым-Арт, 1998. – 340 с.
118. Тертишник В.М. Концепція: Кримінально-процесуального кодексу України // Бюлетень Міністру України № 6. – 2003. – С. 41.
119. Шестаков С.В. Доставляння та затримання як заходи адміністративного припинення // Вісник НУВС. – Харків. – 2005. - № 30. – С. 33-38.
120. Дубинский А. Производство предварительного следствия органами внутренних дел. – К., 1987. С. 56.
121. Очередин В.Т. Меры процессуального принуждения в уголовном производстве. – Волгоград: Волгоградская академия МВД России, 2004. – 14 с.

122. Белкин Р.С. Фактор внезапности, его учет и использование при расследовании преступлений (Лекция) Академия МВД России. – М., 1995. – 34 с.
123. Гуляев А.П., Данилюк С.А., Забарин С.Н. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления. – М., 1988. – 43 с.
124. Клюков Е.М. Основание к задержанию по советскому уголовно-процессуальному законодательству // Сб. аспирантских работ. Общественные науки. Право. – Казань, 1971. – С. 83.
125. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. – К.: Аконт, 2001. – 928 с.
126. Черноус Ю. Моральноетична характеристика слідчих дій. Право України № 2. – 2005. – С. 55 – 59.
127. Каткова А.Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України. Автореф. к.ю.н. 12.00.07. – Харків, 2003. – 19 с.
128. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). Монографія. – Одеса, 2005. – 150 с.
129. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. – Харків: РВФ «АРСІС» ЛТД, 2002. – 157 с.
130. Шуило М.Є. Проблеми реабілітації в кримінальному процесі. Вид. Академії СБ України. Таємно. Київ. – 1999. – 423 с.
131. Кабанов П. Риск при расследовании преступлений. / Соц. Законность – 1989 - №2. - С.56-58.
132. Каплина О.В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины. Дисс. к.ю.н. 12.00.09 - Х., 1998. – 230с.
133. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики. Лекция. – К., 1999. – 34 с.
134. Кузмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности. – Киев. – НТВ «Правник». – 1997.
135. Лук'янов Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К., 2005. – 360 с.
136. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. - Юристь. – М., 1997. – Т. 3. – 560 с.
137. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск, 1979. – 44 с.
138. Білоусов О.І. Місце і роль тимчасового запобіжного заходу – затримання підозрюваного у системі кримінально-процесуального права // Основні напрямки реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави: Міжнародна науково-практична конференція. Одеса – 2004. ч.1. С. 130 - 134.

139. Кримінальний кодекс України (науково-практичний коментар) під редакцією Сташиса В.В., Харків – 2005р.
140. Пионтковский А.А. Производство предварительного следствия органами внутренних дел. – К., 1987.
141. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України під ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – 935 с.
142. Мирський Д.Я. Правовая природа задержания подозреваемого в совершении преступления // Труды Иркутского университета Т.5 ч.4. – Иркутск, 1969. - С.298.
143. Кервич О.В. Процесуальні та організаційні основи взаємодії слідчого і органу дізнання у кримінальному процесі. Дисертація к.ю.н. 12.00.09. – К., 2005. – 194 с.
144. Білоусов О.І. Діяльність ОВС по затриманню підозрюваного // Вісник ОІВС. – 2004. - №4.
145. Чувилов А.А. Привлечение следователем и органом дознания лица в качестве подозреваемого по уголовному делу. Учебное пособие. – М., 1982. – 76 с.
146. Джинжер Энн Ф. Верховный суд и права человека в США. - М.: Юрид. лит., 1981, - С. 180
147. Микеле Де Сальвиа Прецеденты Европейского суда по правам человека. – СПб.: Изд. Юр. центр. Пресс, 2004. – 1071 с.
148. Лубенский А. И. Указ. соч. С. 104, 107.
149. Заїка С.О. Строки у кримінальному процесі України в контексті Європейських стандартів. Автореферат дис. к.ю.н. 12.00.09. К., 2006. – 19 с.
150. Борисов В.І., Глинські Н.В., Зеленецький В.С., Шило О.Г. Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні. – Х., 2004. – 160 с.
151. Кондратьев А.В., Давыденко Л.М., Каркач П.М. Прокурорский надзор и судебный контроль в стадии досудебного следствия за законностью применения мер процессуального принуждения: Уч. пособие. – Донецк, 2003. – С. 19-20.
152. Маляренко В.Т. Перебудова Кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 511 с.
153. Бортновська З. Реалізація права на свободу і особисту недоторканість в українському кримінальному процесі // Право України. – 2003. - № 10. – С. 104 - 107.
154. Грошевий Ю.М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України. – Харків: Право, 2002. – 150 с.
155. Карев Д.С. Сущность и задачи уголовного процесса. Учебник. – М., 1998.

156. Строгович М.С. Правовые гарантии законности в РФ. – М., 1995.
157. Трофименко Н. Проблеми правового регулювання реалізації права на захист обвинуваченого у кримінальному судочинстві // Право України. – 1994. – № 1-2. – С. 26.
158. Шило О. Проблеми реалізації права на судовий захист у ході досудового провадження по кримінальній справі // Проблеми боротьби зі злочинністю // Вісник Академії правових наук України. – № 2. – 2005. – С. 161-166.
159. Дуванський О. Затримання особи та обрання їй запобіжного заходу у вигляді взяття під варту: у чинному КПК України та у його проекті // Право України. – № 6. – 2005. – С. 61 - 63.
160. Про властивості судової влади див.: Конституційно-правові засади становлення української державності / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Тодици. – Х., 2003. – С. 235-237.
161. Жуковский В. Связан ли судья доводами обвинения при решении вопроса об аресте // Российская юстиция. – 2003. – № 4. – С. 43.
162. Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 6-10.
163. Маринів В. Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканість та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України // Вісник Академії правових наук України. – № 1 (40). – С. 166-175.
164. Онопенко В.В. Право ні судовий захист від незаконного кримінального переслідування має бути більш універсальним // Бюлетень Міністерства юстиції України № 8.- 2003. - С. 13-22.
165. Булатов Б.Б., Николок В.В. Меры уголовно-процессуального принуждения. Спарт. – М. – 2003. – 177 с.
166. Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. - М., 1972. – С. 44.
167. Онопенко В.В. Взяття під варту – необхідність чи виняток? // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 1. – С. 89 – 92.
168. Міхеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 1997.
169. Криминалистика: Учебник / Под ред. Белкина Р.С. – М., 1996.
170. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М., 2001.
171. Янович Ю.П. Проблеми совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого. Автореферат дис... канд. ю.н. 12.00.09 – Харьков, 1992.
172. Донченко Ю.В. Застава як запобіжний захід в кримінальному процесі України. Автореферат дис. к.ю.н. 12.00.09. – К., 2003.

173. Рябокучма В.М. Гарантії законності застосування запобіжного заходу взяття під варту в кримінальному процесі України (за матеріалами слідчої практики СБ України) / Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.09 - К., 2003.

174. Парфило О.А. Кримінально-процесуальний компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту (за матеріалами практики органів СБ України). Автореферат дис. к.ю.н. 12.00.09 – К., 2003.

175. Галаган В.І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. Монографія. – К., 2002. – 300 с.

176. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). Учебное пособие. – М.: ЗАО Бизнес школа “Интел-Синтез”, 1998. – 208 с.

177. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. Вибрані твори. – К.: Юрінком інтер, 1999. – 240 с.

178. Грошевой Ю.М., Букина В.С., Громов Н.А. О социальной ценности и эффективности мер уголовно-процессуального принуждения // Сборник научных трудов Уголовно-процессуальные проблемы предварительного следствия и пути его совершенствования. – Волгоград, 1985. – С. 105-109.

179. Коваленко Є.Г. Мета, підстави та процесуальний порядок застосування взяття під варту // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах. Тези доповідей науково-теоретичної конференції. – К., 2002. – С.163 – 164.

180. Соскова О.О. Взяття під варту і гарантії прав особи при його застосуванні // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: Всеукраїнська науково-практична конференція. 14-15 травня 2002 р. - Ч. 2. – С. 66 – 70.

181. Манаєв Ю.В. К вопросу о принятии и сущности процессуальных решений следователя // Проблемы применения правовых норм на следствии. – Волгоград, 1982. – С. 73 – 81.

182. Озерська І.В. Кримінально-процесуальні гарантії забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного (історично-правовий аспект) // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19-20 жовтня 2000 р.). – Одеса, 2000. Ч 2. – С. 172 – 178.

183. Рожнова В.В. Проблема моральної допустимості заходів процесуального примусу під час розслідування кримінальних справ // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів: Матеріали міжнародної науково-практичної

конференції. 19-20 жовтня 2000 р. – Одеса, 2000. Ч 2. – С. 179-182.

184. Пучков Р.В. Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків. Теорія і практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах. Тези доповідей науково-теоретичної конференції. – К., 2002. Ч. 2. – С. 229 – 232.

185. Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе. – М.: Закон и право, 2003. – 136 с.

186. Кавалиерис А.К. Организация задержания вооруженных преступников. Учебное пособие. М., 1981. – 79 с.

187. Ахпанов А.Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. Автореферат дис... д.ю.н. 12.00.09 – М., 1997. – 50 с.

188. Галузо В.Н. Судебный контроль за законностью и обоснованностью содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых на стадии предварительного расследования. Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.09 – М., 1995. – 21 с.

189. Химчева Г.П. Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности. – М.: Экзамен, 2003. – 352 с.

190. Даневский В.П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа. – К., 2003. – 142 с.

191. Баулін О.В. Методичні рекомендації щодо забезпечення процесуальної самостійності слідчих та підвищення їх відповідальності у досудовому провадженні. – К., 2000. – 19 с.

192. Мариупольский Л.А. Применение органами внутренних дел меры пресечения – заключение под стражу: Учебное пособие. – М., 1972. – 45 с.

193. Гаврилов А.К., Ефимичев С.П., Михайлов В.А., Туленков П.М. Следственные действия по Советскому уголовно-процессуальному праву Учебное пособие. – Волгоград, 1975. – 112 с.

194. Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. – М.: Наука, 1979. – 319 с.

195. Петрухин И.Л. Задержание. Проблемы кодификации уголовно-процессуального права. Институт государства и права АН СССР. – М., 1987. – С. 51-65.

196. Глебов В.Г. Проблемы обеспечения прав личности при применении мер пресечения. Предварительное следствие в условиях правовой реформы: сборник научных трудов. – Волгоград, 1991. – С. 68-73.

197. Ахпанов А.Н., Гмырко В.П., Гмырко К.И., Сотников К.И. Профессионализм при задержании подозреваемых как резерв раскрытия преступлений на предварительном следствии // Предварительное следствие в условиях правовой реформы: сборник научных трудов. – Волгоград, 1991. – С. 107 - 112.
198. Черечукина Л.В. Судебный контроль за досудебным производством: Монография. – Луганск. ЛИВД МВД Украины, 1998. – 124 с.
199. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2002. – 432 с.
200. Черненко А.П. Кримінально-процесуальне затримання особи: слідча дія чи запобіжний захід? // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні”. – Донецьк. 2003. – С. 125-132.
201. Храмов С.М. Соблюдение прав лица при задержании и их уголовно-правовое значение // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Спецвипуск. Ч. 4. – Луганськ, 2004. – С. 195 – 200.
202. Фріс П.Л. Питання застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту у світлі дотримання прав особи // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Спецвипуск. Ч. 1. – Луганськ. 2002. – С. 26-30.
203. Манівець Е.Є. Поняття та місце судового контролю за проведенням невідкладних слідчих дій, що обмежують конституційні права громадян у кримінальному судочинстві // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС № 2. – 2003. – С. 110-119.
204. Тертишник В.М. Концепція кримінально-процесуального кодексу України та актуальні проблеми правосуддя // Бюлетень Мінюсту. - 2003. - № 6. – С. 39-46.
205. Шпонька В.П., Шико О.Г. Взяття під варту та продовження його строків на стадії досудового розслідування кримінальної справи: проблеми правозастосування // Вісник Верховного Суду України.– 2004. – № 8. - С. 45-47.
206. Маляренко В.Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення // Вісник ВСУ.– 2004. – № 7. - С. 2 – 11.
207. Шило О., Глинська Н. Взяття під варту повинно застосовуватися виключно на підставі обґрунтованих процесуальних рішень // Право України – 2004. – № 10. - С. 91-94.
208. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. – К., 2005. – 272 с.
209. Молдован А.В. Кримінальний процес. – К., 2005. – 352 с.

210. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. – К.: Істина, 2005. – 456 с.

211. Никопенко М.Я. Новий погляд на кримінально-процесуальне затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину / Держава і право. Юридичні і політичні науки. Збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 21. – С. 487 – 495.

212. Глинська С.Г. Юридично-правова природа покарання та перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців // Право і безпека. – 2003. – № 4. – С. 93 – 96.

213. Омельченко Г.Е. Применение мер пресечения к несовершеннолетним в стадии предварительного расследования (по мат. УССР). Диссертация к.ю.н. 12.00.09 – К., 1986. – 213 с.

214. Белый Н.А. Процессуальное положение подозреваемого в уголовном процессе. Дисс... к.ю.н. 12.00.09. – К., 1994. – 192 с.

215. Шлиев Г.П. Основания применения мер процессуального принуждения. Автореф. дис... к.ю.н. 12.00.09 – М., 1986.

216. Строков І.В. Застосування примусових заходів при розслідуванні кримінальних справ // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2001. - № 131. – С. 10-14. 1.5. Б-98. 3042 н/т.

217. Евграфов А.П., Даньшина Л.И., Маликовский С.М. Правовое положение лиц, содержащихся под стражей в порядке применения меры пресечения. – М. – ВШМ МВД СССР. – 1981. – 47 с.

218. Березин М.Н., Гуткин И.М., Чувилев А.А. Задержание в советском уголовном судопроизводстве // Учебно-практическое пособие. – М.: Академия МВД СССР. 1975. – 91 с. – 47 л. Б – 48. 1941 н/с. Архив.

219. Журскас Артурас Иоко. Институт уголовно-процессуального задержания в условиях дальнейшей демократизации общества. Автореф. дис... к.ю.н. 12.00.09 – М., 1991.

220. Никонов В.А. Уголовно-правовая характеристика института задержания. В книге Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения преступлений. Межвузовский сборник научных трудов. - Омск. - 1986. – С. 60-68. – 67.99 (2) 8. У 26.

221. Лозовий О. Затримання особи та її права // Юридичний вісник України. – 2003. - № 40. – С. 9.

222. Тертишник В.М. Проблеми процесуальної форми затримання особи в кримінальному процесі / Підприємство, господарство і право. – 2003. - № 8. – С. 99-103.

223. Рожнова В. Щодо поняття затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину // Право України. – 2001. - № 8. – С. 86-89.

224. Клочков В. Деякі питання додержання законності в разі затримання підозрюваного // Закон і бізнес. – 2000. - № 30. – С. 12

225. Абдрахманов Проблемы уголовно-процессуального задержания / Законность. – 2003. - № 3. – С. 21-22.
226. Мельников В.Ю. Задержание подозреваемого в уголовном процессе // Закон и право. – 2003. – № 8. – С. 40-44.
227. Мельников В.Ю. Задержание подозреваемого в уголовном процессе России // Закон и право. – 2003. – № 2. – С. 23-27.
228. Назаров С. Задержание – «иное» процессуальное действие // Российская юстиция. – 2003. - № 7. – С. 48-49.
229. Гриненко А.Разграничение фактического и уголовно-процессуального задержания // Уголовное право. – 2002. - № 3. – С. 75-76.
230. Тюрин В.А. Задержание как мера административного и уголовно-процессуального пресечения // Российский следователь. – 2001. - № 4. – С. 17-20.
231. Вольский В.Задержание и доставление лица, причастного к совершению преступления // Законность. – 1998. - № 10. – С.35-38.
232. Григорьев В.Н. Задержание подозреваемого органами внутренних дел: учебное пособие. Ташкент. Ташкентская высшая школа МВД СССР. – 1989. – 120 с. 67. 9 (2) 311 я 7. Г 83.
233. Булатов Б.Б., Николук В.В. Меры уголовно-процессуального принуждения. – М.: Спарк, 2003.
234. Васильев Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. – Уфа. Баш ГУ. 2003. – 136 с.
235. Васильев Е.Г. Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе. Дисс... к.ю.н. 12.00.09 – Уфа / Башкирский государственный университет. – 2002. - 193 с.
236. Галаган В.І. Застосування деяких заходів процесуального примусу у світлі додержання прав і свобод людини // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - № 1. – С. 59-63.
237. Рах Г.Нехватка средств – причина нарушения условий содержания заключенных // Законность. – 1999. - № 5. – С. 27 - 29.
238. Синельщиков Ю. Незаконное задержание // Законность. – 1989. - № 2. – С. 7-10.
239. Туманянц А.Р. Судебный контроль за законностью и обоснованностью процессуальных решений органов досудебного следствия. Дис. к.ю.н. 12.00.09 – Х. – 1998.
240. Глинский Н.В. Обґрунтування рішень в кримінальному процесі. Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.09 – Х., 2003.
241. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон. – 2001. – 1104 с.

Наукове видання

Білоусов Олександр Іванович
Смоков Сергій Михайлович

**ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО ЯК ЗАПОБІЖНИЙ
ЗАХІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Монографія

Підписано до друку 14.02.2009. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 6 95

Наклад 100 прим. Зам. № 16/09

Видавець і виготовлювач ОЮІ НУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ОД №25 від 15.07.2003 р.
тел. (048) 702-48-84, email: ndrvv1@gmail.com 769

